

भारतीय तटीय समुदायांची हवामान सहनशीलता वधारणे

पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

31 मे 2018

विषय

1. परिचय	1
1.1 पार्श्वभूमी	3
1.2.1 गतिविधींचे सारांश	4
1.2.2 उपजीविका हस्तक्षेप आणि सौम्य ढाचा	9
1.2.3 पर्यावरणीय आणि सामाजिक प्रबंधन ढाच्याच्या विकासाच्या आधारभूत समजुती	33
1.2.4 पर्यावरणीय आणि सामाजिक प्रबंधन ढाच्याचे उद्देश आणि उद्दिष्टे	33
1.2.5 भूमीसंबंधी मुद्दे	34
1.2.6 मूळनिवासी लोक	34
1.2.7 प्रशासन	35
2. पर्यावरणीय आणि सामाजिक विषयांसाठी कायदेशीर आणि संस्थानिक ढाचा	36
2.1 कायदे, धोरण आणि नियामक तत्वे	36
2.2 भारतातील पर्यावरणीय प्रभाव मूल्यमापन	41
2.3 बहुआयामीय करार आणि जैव विविधता कार्यपद्धती	43
3. अंमलबजावणी व कार्यान्वयन	46
3.1 सामान्य प्रबंधन ढाचा आणि जवाबदार्या	46
3.1.1 राष्ट्रीय अंमलबजावणी ढाचा	46
3.1.2 तटीय प्रशासन समिती	43
3.1.3 राज्य प्रबंधन ढाचे	44
3.1.4 प्रकल्प आश्वासन	45
3.2 ईएमएसएफचे प्रशासन	45
3.2.1 सामान्य पर्यावरणीय करार प्रदर्शन मुद्दे	46
3.2.2 पर्यावरण कार्यपद्धती, स्थळ व गतिविधी-सापेक्ष कार्य योजना/दिशानिर्देश	46
3.2.3 पर्यावरण प्रसंग अहवाल	47
3.2.4 दैनिक व साप्ताहिक पर्यावरण निरीक्षण परीक्षणसूची	47
3.2.5 सुधारात्मक कारवाई	47
3.2.6 पाहणी व लेखापरीक्षण	52
3.3 प्रशिक्षण	48

4. संवाद-संपर्क	52
4.1 जाहीर चर्चा आणि पर्यावरणीय व सामाजिक प्रकटीकरण.....	52
4.2 तक्रार नोंदपुस्तक आणि तक्रार निवारण यंत्रणा	53
4.2.1 तक्रार नोंदपुस्तक	54
4.2.2 तक्रार निवारण यंत्रणा	55
5. मुख्य पर्यावरणीय आणि सामाजिक सूचक	59
5.1 पर्यावरणशास्त्र	59
5.2 भूगर्भीय पाणी	74
5.3 जमिनीवरील पाणी.....	84
5.4 धूपडपाणी आणि गाळावर नियंत्रणसां ,	89
5.5 ध्वनी आणि कंपने	99
5.6 कचरा व्यवस्थापन	103
5.7 हवेची गुणवत्ता	108
5.8 सामाजिक प्रबंधन.....	113
5.9 पुरातत्व व सांस्कृतिक वारसा.....	119
5.10 आणीबाणी प्रबंधन उपाय	121
परिशिष्ट A : समाज समावेश नियोजन संरचना	124
परिशिष्ट B : प्रमाणित सामान्य पर्यावरण करार उपकलम	139
परिशिष्ट C : यूएनडीपी स्टोकहोल्डर रिस्पॉन्स मेकॅनिझम फॉर्म	146

आकृतीचा तक्ता

चित्र 1 परिलक्षित राज्यांची स्थिती	3
चित्र 2 भारतातील पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन	42
चित्र 3 प्रकल्प संस्थान ढाचा	45
चित्र 4 भारतातील वृक्ष वनस्पती आणि जमीनीचे उपयोग	63
चित्र 5 भारताचे क्रोनोस्ट्रेटोग्राफिक विभाग	75
चित्र 6 भारतातील प्रमुख सच्छिद्र प्रणाली	78
चित्र 7 प्रमुख सच्छिद्र प्रणालीमधील भूगर्भीय पाण्याचे संभाव्य उत्पादन	79
चित्र 8 भूगर्भीय पाण्याची निगराणी करणाऱ्या विहीरी (2011)	80
चित्र 9 भूगर्भीय गटांचे वर्गीकरण	81
चित्र 10 सरासरी वार्षिक पर्जन्यमान	84
चित्र 11 भारतातील प्रमुख नद्या	
	85
चित्र 12 भारतातील मुख्य प्रकारचे माती	91

1. परिचय

1. हा पर्यावरणीय आणि सामाजिक प्रबंधन ढाचा (ईएमएसएफ) भारत सरकारद्वारे ग्रीन क्लाइमेट फंड (जीएसएफ) याला “भारताच्या समुद्रतटीय समुदायांच्या हवामानसंबंधी चिकाटी वाढवणे” यावरील प्रकल्प प्रस्तावाच्या समर्थनामध्ये तयार करण्यात आलेले आहे. जीसीएफ मानांकित विकाय म्हणून त्याच्या भूमिकेमध्ये यूएनडीपीद्वारे प्रकल्पाला पाठिंबा मिळत असल्यामुळे, हा प्रकल्प सामाजिक आणि पर्यावरणीय मानक कार्यपद्धतीसमोर चाचणी करण्यात आलेले आहे आणि एक माफक जोखम (जागतिक बँक/ इंटरनेशनल फायनान्स कार्पोरेशन कटेगरी बी) प्रकल्प समजले जाते. अशाप्रकारे, या प्रकल्पासाठी पर्यावरणीय आणि सामाजिक प्रबंधन ढाचा तयार करण्यात आलेला आहे.

1.1 पार्श्वभूमी

2. भारताची हवामान व्यवस्था दक्षिणेतील भूमध्य रेषेच्या प्रदेशापासून हिमालयीन क्षेत्रांमधील उपखंडीय हवामान क्षेत्रांपर्यंत विविधतेने भरलेली आहे. भारतीय मानसूनच्या चक्राद्वारे विविध हवामान क्षेत्रांजे निर्धारण होते, ज्याच्या परिणामी समुद्रतटीय क्षेत्रांमध्ये वर्षभर पाऊस पडते.

3. तटीय रेषेची लांबी 7500 कि.मी.पेक्षा जास्त आहे, ज्यापैकी 5,420 कि.मी. दोन तटीय मैदानांमध्ये द्वीपकल्पीय भारतामध्ये आढळते. पूर्वीय तटीय रेषा पूर्वी घाट आणि बंगाल उपसागरामधील जमिनीचा एक रुंद पट्टा आहे, जो पूर्वोत्तरेतील पश्चिम बंगालपासून दक्षिण-पूर्वेतील तामिळनाडूपर्यंत पसरलेले आहे. पश्चिमी तटीय रेषा पश्चिमी घाट आणि अरब सागरामधील जमिनीचा एक अरुंद पट्टा आहे, जो उत्तर-पश्चिमेतील गुजरातपासून दक्षिण-पश्चिमेतील केरळापर्यंत पसरतो.

4. अंदाजे 25 कोटी लोक (देशाच्या लोकसंख्येचे 14% टक्के किंवा वैश्विक लोकसंख्येचा 3.5%) भारताच्या तटीय रेषेच्या 50 कि.मी.च्या आत राहतात. शहरीकरण आणि तटीय विकासाने तटीय क्षेत्रांवर लक्षणीय दबाव निर्माण केलेले आहे. तटीय जैवव्यवस्थांच्या ह्रासाचे त्या तटीय समुदायांवर विपरीत परिणाम झालेले आहेत, जे त्यांच्या उपजीविकेसाठी त्या जैव व्यवस्थांवर अवलंबून असतात. ही तटीय लोकसंख्या विशेषपणे हवामान बदलाच्या जोखमाखाली असते.

5. भारतातील हवामान बदलाचा तटीय समुदाय आणि ते अवलंबून असलेल्या जैव व्यवस्थांवर वाढते गंभीर नकारात्मक प्रभाव असल्याची वर्तवणूक आहे. यू एनडीपीच्या समर्थनाद्वारे भारत सरकार, जीसीएफला दाखल करण्यासाठी तीन तटीय भारतीय राज्यांवरील हवामान बदलाच्या प्रभावांशी जुळवून घेण्याबद्दल एक प्रकल्प तयार करत आहे. या प्रकल्पाचा प्रयत्न जोखमाखालील समुदायांची हवामान बदलाच्या प्रभावांबद्दलची सहनशीलता वाढवण्याचा असेल.

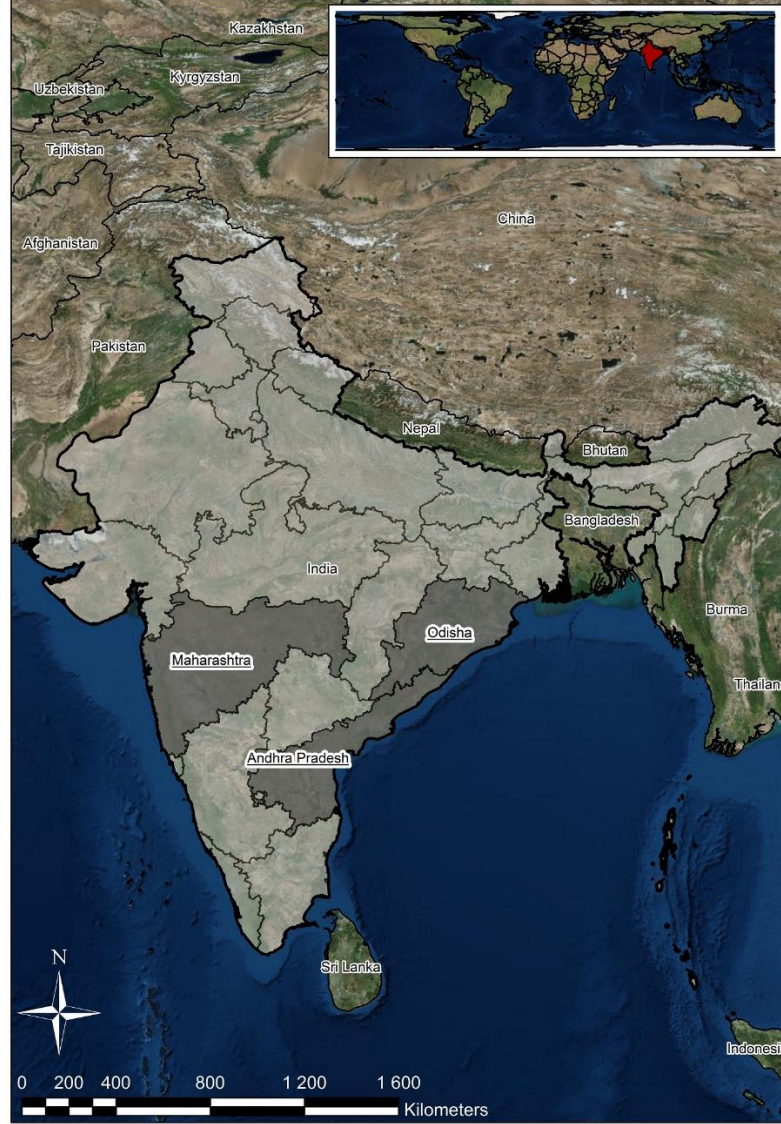
परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

6. प्रस्तावित जीसीएफ प्रकल्पाच्या तीन परिलक्षित राज्य म्हणजेच आंध्रप्रदेश, महाराष्ट्र आणि ओडिशामधील तटीय लोकसंख्या (आकृती 1) त्यांच्या उपजीविकेसाठी तटीय जैव वयवस्थांच्या पर्यावरणीय आरोग्यावर अत्यंत निर्भर आहेत.

7. प्रस्तावित प्रकल्पाच्या गुंतवणुकीसाठी स्थळ म्हणून आंध्रप्रदेश, महाराष्ट्र आणि ओडिशाची निवड अनेक कारणांवर आधारित होती.

- संपूर्ण भारतीय तटीय रेषेदरम्यान परिवर्तनिक बदलांना चालना प्रकल्पाला देता यावी, म्हणून पश्चिम आणि पूर्वी अशा दोन्ही तटांच्या राज्यांचे प्रतिनिधित्व प्रकल्पामध्ये करणे गरजेचे होते.
- “कोस्टल वलनरेबिलिटी एटलस ऑफ इंडिया” मधील अनावरण सूचकांकाप्रमाणे (एक्सपोजर इंडेक्स)या तीन राज्यांच्या तटीय रेषेची अधिकतम टक्केवारी हवामान बदलाच्या मोठ्या जोखमाखाली होती.
- आंध्रप्रदेशात शेजारील पश्चिम बंगाल राज्याच्या तटीय जिल्ह्यांपेक्षा 60 लाख अधिक लोक तटीय जिल्ह्यांमध्ये राहतात.
- तीन परिलक्षित राज्यांमध्ये विविध प्रकारांचे जैव-भौतिकीय परिवेश आणि हवामान प्रकार आहेत आणि म्हणून प्रकल्पासाठी पर्यावरणीय ढाचा आणि तटीय उपजीविकांमध्ये या विविध पातळींवर गुंतवणूक करण्यासाठी संधी उपलब्ध करून देतात.
- जैवभौतिक असुरक्षा- उदा. समुद्राच्या पातळीत वाढ, वाढीव वादळी लाटा आणि गहन वादळी गतिविधीच्या परिणामी झालेले तटीय क्षरण
- तटीय जैवव्यवस्था प्रकार- उदा. खाजण, सॉल्टमार्श, कोरल रीफ आणि तटीय लॅगून
- दरडोई उत्पन्नाचे स्तर- उदा. खूप कमी, कमी आणि मध्यम दरडोई उत्पन्न असलेले राज्य

चित्र 1 परिलक्षित राज्यांची स्थिती

1.2 प्रकल्पाचे सिंहावलोकन

8. प्रकल्पाचे उद्देश भारताच्या तटीय क्षेत्रातील सर्वात असुरक्षित जनसमुदाय विशेषकरून स्त्रियांचे जीवन आणि उपजीविकांचे हवामान बदल आणि गंभीर घटनांप्रती सहनशीलतेमध्ये, जैवव्यवस्था-केंद्रित आणि समुदाय-आधारित रोख वापरून सुधार करणे असा आहे.

9. हा प्रकल्प भारताच्या सर्व तटीय राज्यांप्रत प्रकल्पापलीकडील प्रतीकृती व मापदंडनासाठी अनुकूलन व मार्गाना जैवव्यवस्था व समुदाय-आधारित रोखांसाठी क्षमता वधारण्याकरिता राष्ट्रीय, राज्य व सामुदायिक स्तरांवर काम करेल. आंध्रप्रदेश, महाराष्ट्र व ओडिशा राज्यांतील परिलक्षित राज्यांमध्ये विशिष्ट जीर्णोद्धार व उपजीविका हस्तक्षेप सर्व तटीय राज्य आणि त्यांचे जिल्हे आणि अधिक विस्तृतपणे दक्षिण आशियाई क्षेत्रांमध्ये शिकलेल्या धड्यांच्या आधारे, घेतले जातील.

1.2.1 गतिविधींचे सारांश

10. प्रस्तावित प्रकल्पामध्ये खालील गतिविधी असतील.

निष्पत्ती 1: तटीय आणि समुद्री जैवव्यवस्था आणि त्यांच्या सेवांचे विस्तृत स्थितिस्थापकत्व

11. ही निष्पत्ती राष्ट्रीय, राज्य आणि परिसर पातळींवर तटीय आणि समुद्री जैवव्यवस्थांचे संधारण, जीर्णोद्धार आणि साजसांभाळाद्वारे अनुकूलन आणि शाश्वत विकास लाभांची साखळी निर्माण करण्यासाठी काम करेल. राष्ट्रीय पातळीवर आणि सर्व तटीय राज्यांमध्ये, तटाच्या असुरक्षा आकलन हातात घेण्यासाठी एक दीर्घकालिक व्यवस्था स्थापित केली जाईल कार्यपद्धती आणि मार्गदर्शक तत्त्वे स्थापित केली जातील, आणि पुनर्निमाण प्रयत्न हातात घेतले जातील, ज्यामध्ये याचे समावेश असेल:

- जलशास्त्रीय पुनर्वसनाद्वारे जाखणांचा जीर्णोद्धार;
- रोपीकरणाद्वारे द्वारे जाखणांचा जीर्णोद्धार;
- तटीय जैव व्यवस्थांची झीज आणि अवसादन रोखण्यासाठी वनीकरणाद्वारे पाणलोट क्षेत्रांचे जीर्णोद्धार
- जलशास्त्रीय पुनर्वसनाद्वारे समुद्री गवताचे बेड्स आणि खाजणांचे पुनर्वसन
- ढाचागत स्थिरीकरणामार्फत प्रवालींचे कृत्रिम पुनर्निमाण
- सिंधुतडागांचे जलशास्त्रीय पुनर्वसन उदा. नद्यांच्या प्रवेशद्वारांची गाळ उपसणी/फट पाडणे(ब्रीचिंग)
- टेकडीमधील वनस्पतींची पुनर्बांधणी; आणि
- निवारा पट्टा म्हणून नवीन प्रजाती आणणे

1.1.1.1.1 गतिविधी 1.1. जैवव्यवस्था आणि समुदाय-आधारित अनुकूलन हस्तक्षेपांचे नियोजन सुचारू करण्यासाठी तटांचे असुरक्षितता मूल्यमापन पार पाडणे

- हवामान बदलावर तोडगा काढण्यासाठी अनुकूलन आणि प्रबंधन उपायांवर असुरक्षितता मूल्यमापन व राष्ट्रीय आणि राज्यस्तरीय नियोजन आणि निर्णयप्रक्रियांचे मार्गदर्शन करण्यासाठीच्या पद्धतशास्त्राला जैव-व्यवस्था-संबंधी परिमाण जोडणे व त्याकरिता तटीय संशोधन व प्रबंधन संस्थानांना मदत करणे
- भारताच्या संपूर्ण तटीय रेषेवर नियतकालिक विस्तृत असुरक्षितता आणि अनुकूलन क्षमतेचे मूल्यमापन करण्याकरिता व्यवस्था स्थापन करण्यासाठी, हवामान बदल अनुकूलनासाठी जीर्णोद्धार आणि उपजीविका गतिविधींचे नियोजन सुचारू करण्याकरिता विश्लेषणाचा वापर करून, सुधारित/संशोधित पद्धतशास्त्र लागू करणे
- जनगणना, जैवव्यवस्था सर्वेक्षण आणि अन्य स्रोतांतील माहिती वापरून नियमितपणे अद्ययावत केली जाणारी गतिशील माहितीसह निर्णयकर्ता उपलब्ध करण्यासाठी जिल्हापातळीची माहिती स्थळ/जिल्हापातळीचे मूल्यमापनाचे एकीकृत करणारे निर्णय-समर्थन साधन अनुकूलन नियोजनाकरिता राज्य वराष्ट्रीय स्तरांवर विकसित करणे
- निर्णयकर्ता, समुदाय, असुरक्षित संघटना/सीबीओ आणि अन्य प्रासंगिक हितसंबंधितांसाठी निर्णय-समर्थन साधनामध्ये माहिती उपलब्ध होणे सहज करण्यासाठी ऑनलाइन व्यासपीठ व संबंधित एप निर्माण करणे, तसेच तटीय क्षेत्रांमध्ये हवामान बदलासाठी जीवशास्त्रीय आणि सामाजिक-आर्थिक असुरक्षिततेमधील बदलांची पडताळणी करण्याकरिता माहिती अपलोड करणे शक्य करणे

1.1.1.1.2 गतिविधी 1.2 जैवव्यवस्था सहनशीलता वाढवण्यासाठी तटीय जैवव्यवस्थांचे समुदाय-आधारित संधारण आणि जीर्णोद्धार

- गतिविधी 1.1 मध्ये हाती घेतलेल्या हवामान बदल प्रभाव आणि अनुकूलन क्षमतेला असुरक्षिततेच्या विश्लेषणाच्या आधारे, सहा जैवव्यवस्था प्रकारांचे संधारण आणि जीर्णोद्धारकरिता स्थळसापेक्ष ईबीए उपायांच्या परिलक्षित परिसरामध्ये सहभागात्मक नियोजनाचे समर्थन करणे
- ईबीए रोख वापरून विविध जैवव्यवस्था प्रकारांच्या जीर्णोद्धारासाठी(जाखण, खाजण, प्रवाली, समुद्री गवताचे बेड्स, टेकडीतील वनस्पती इ.)- वैश्विक आणि राष्ट्रीय सर्वोत्तम पद्धतींच्या आधारे- विस्तृत, जैवव्यवस्था आणि स्थळसापेक्ष कार्यपद्धती आणि मार्गदर्शक तत्त्वे विकसित करणे
- संधारण आणि जीर्णोद्धार गतिविधींमध्ये सामुदायिक सहभाग आणि समर्थन शक्य करण्यासाठी परिलक्षित परिसरांमध्ये सह-प्रबंधन ढाचे स्थापित करणे
- तिन्ही राज्यांतील प्रकल्प स्थळांमध्ये- ईबीए कार्यपद्धतींच्या आधारे आणि सह-प्रबंधन ढाच्यांमार्फत-जैवव्यवस्था संधारण, जीर्णोद्धार आणि प्रबंधन(प्रदूषण नियंत्रणासह) गतिविधी पार पाडणे
- जीर्णोद्धारित जैवव्यवस्था राखण्यासाठी आणि प्रकल्पस्थळांतील शिकलेल्या धड्यांना आणि सर्वोत्तम पद्धतींना आत्मसात करण्यासाठी, सह-प्रबंधन ढाच्यांमार्फत समुदाय-आधारित/सहभागात्मक पर्यवेक्षण व परिरक्षण कार्यक्रम विकसित करणे व कार्यान्वयन करणे

निष्पत्ती 2: किनारपट्टीवरील असुरक्षित समूहांच्या सुधारित लवचिकतेसाठी हवामान अनुकूलक उपजीविका

13. ही निष्पत्ती मुख्यत्वे तिन्ही राज्यांतील 24 परिलक्षित परिवेशांमध्ये कार्य करते. ही निष्पत्ती वर्तमान उपजीविका गतिविधींशी अनुकूलन प्राप्त करणे आणि हवामान सहनशीलता पर्याय विविधीकृत करणे यासह परिलक्षित क्षमता वधारणे, आणि पीक काढण्याची, कृषि व जलसंस्कृती कार्यान्वयनाचा दर्जा सुधारण्याकरिता व्यावसायिक नियोजन आणि प्रवेश अर्थसाहाय्य करण्यात साहाय्य करेल. तटीय गावांमध्ये अभियंता व नियोजकांसह काम केल्याने जैवव्यवस्था-आधारित रोख सहनशील ढाच्यासह वधारेल. यामध्ये व्यावसायिक नियोजन, अर्थसाहाय्याची उपलब्धता, जैव उत्पादांचे प्रमाणीकरण व लेबलिंग आणि बाजारांमध्ये प्रवेशक्षमता यासह, या अनुकूलनयोग्य उपजीविकांच्या प्रारम्भ व दीर्घकालिक चिरस्थायित्व सुनिश्चित करण्यासाठी मूल्य शृंखला विकसित करणे समाविष्ट असेल.

14. उपजीविका गतिविधींना तांत्रिक साहाय्य दोन वर्गांमध्ये प्रवले जाईल: अ) बफर हवामान प्रभावांप्रमाणे जीर्णोद्धारित तटीय जैवव्यवस्थांवर आधारित उपजीविका, आणि हवामान प्रभाव विकसित करण्याच्या बाजूला या उपजीविका जिवंत ठेवण्यासाठी मूल्य शृंखला विकसित करणे; आणि (ब) कृषि-जैवव्यवस्थांवरील हवामान प्रभावांचा सामना करण्यासाठी वर्तमान कृषि पद्धतींना अनुकूलित करणाऱ्या उपजीविका. मूल्य शृंखला समर्थन गतिविधींसाठी तिन्ही राज्यांकडून अर्थसाहाय्य उपलब्ध केले जाईल. या विविध उपजीविका गतिविधी आहेत:

- बफर हवामान प्रभावांप्रमाणे जीर्णोद्धारित तटीय जैवव्यवस्थांवर आधारित उपजीविका
- जलसंस्कृती(खेकडापालन, कालवपालन, शिंपलापालन, खेकडा उत्पादन केंद्र, आभूषणात्मक मस्त्यपालन, समेकीकृत बदक-मस्त्यपालन, समुद्रशैवाल उत्पादन)
- जलसंस्कृती उत्पादनांचे प्रक्रियन (मूल्यवर्धित मत्स्योपादने, मस्त्यखाद्य केंद्र, मस्त्य आणि शेलफिश/बायवाल्व्ह प्रक्रियन एककांसाठी एमएसएमई);
- तटीय जैवपर्यटन(स्कूबाडायव्हिंग, पर्यटन मार्गदर्शन)

- तटीय गैर-इमारती लाकूडस्वरूप वनोत्पाद(मध उत्पादनासाठी जाखण माशीपालन)
- कृषि-जैवव्यवस्थांवरील विशिष्ट हवामान बदल प्रभावांना अनुकूलित उपजीविका
- हवामान-अनुरूप गहनीकरण(भातशेतीसाठी भात गहनीकरण व्यवस्था(एस.आर.आय.), ठिबक सिंचनाद्वारे आंबा आणि काजू उत्पादन)
- हवामान अनुकूलित पीक(सुगंधित आणि औषधीय वनस्पतींचे विकास, मशरूम उत्पादन,नारळ आणि सुपारी लागवडीसह कालीमिरी, जायफळ आणि दालचिनीची आंतरपिके)
- हवामान-अनुकूलित कृषि उत्पादांचे प्रक्रियन(आंबा पिकवण्याचे चॅबर आणि गूदा काढणे, शुद्ध नारळ तेल काढणे)

1.1.1.1.3 गतिविधी 2.1 मूल्यशृंखला आणि बाजारांमध्ये शक्तिशाली प्रवेशामार्फत हवामान-सहनशीलता उपजीविका आणि उद्यम निर्माण करणे

- परिलक्षित परिवेशांमध्ये सहभागात्मक, उपयोगकर्ता केंद्रित उपजीविका नियोजन पार पाडणे- प्राथमिक उपजीविका मूल्यमापन आणि असुरक्षिता मूल्यमापन यांवर आधारित हवामान अनुकूलित उपजीविका पर्यायांचे मूल्यमापन करणे आणि, मूल्यशृंखला विकास रणनीति निर्माण करणे
- अनुकूलित उपजीविका तयार करण्यासाठी आणि हवामान-अनुकूलित जलसंस्कृती व कृषीच्या उत्पादनांचे मूल्यवर्धन करण्यासाठी सामुदायिक गटांना तांत्रिक साहाय्य पुरवणे
- नियोजित उपजीविका आणि मूल्यवर्धन गतिविधींना हवामान-जोखमाची माहिती असल्याचे सुनिश्चित करण्यात विस्तार अधिकारी आणि सामुदायिक संघटकांना प्रशिक्षित करणे
- हवामान अनुकूलित उपजीविकांचे विकास, निविष्टी पुरवठ्यासाठी मागील मालिका आणि प्रक्रियन, पॅकेजिंग, साठवणूक, शीतभंडारण, वाहतूक व बाजार प्रवेश यांसाठी अग्रणी मालिका सुलभ करणे
- “जैव” उत्पादनांसाठी प्रमाणीकरण योजना तयार करणे, आणि प्रकल्पाच्या दरम्यान व नंतर, विस्तारासाठी कर्जसाहाय्य उपलब्ध होण्यासाठी विश्वसनीय व्यावसायिक योजना विकसित करणे- यांसाठी सामुदायिक गटांना तांत्रिक साहाय्य पुरवणे

1.1.1.1.4 गतिविधी 2.2 समुदाय-आधारित आणि हवामान-जोखम व्यवस्थापनासाठी स्थानिक समुदायांच्या क्षमता सुधारणे

- हवामान बदल व त्याचे प्रभाव, आणि उपजीविकांना मूळभूत समर्थन देण्याकरिता व टोकाच्या घटनांचे प्रभाव कमी करण्यासाठी जैवव्यवस्थांचे संधारण व जीर्णोद्धार करण्याची गरज- यावर तिन्ही राज्यांमध्ये मल्टीमीडिया सार्वजनिक शिक्षण आणि जागरूकता कार्यक्रम आयोजित करणे
- महिला गट,स्वयंसाहाय्य गट,निर्माता आणि मासेमारी संस्था, सीबीओ, असरकारी संघटना आणि पंचायती राज संस्थांना सामील करून, स्त्री, तरुण व परिधीय गटांवर लक्ष केंद्रित करून- अकस्मात निर्माण होणाऱ्या हवामान जोखमांच्या परिस्थितीत परिलक्षित परिवेशांमध्ये हवामान बदल आणि ईबीए याबद्दल गावपातळीवर क्षमतानिर्माण हातात घेणे
- प्रासंगिक समुदाय-आधारित संस्था(उदा. स्वयंसाहाय्य गट) आणि स्थानिक स्वयंप्रशासन संस्था(उदा. ग्राम पंचायत) यांमार्फत हवामान अनुकूलित जलसंस्कृती, जैवपर्यटन, आणि गैर-इमारती लाकूडरूपी वनोत्पाद- हवामान आधारित गहनीकरण आणि हवामान अनुकूलित पिका यांवरील प्रशिक्षण अभ्यासक्रम पुरवणे
- तरुण व परिधीय गटांवर लक्ष केंद्रित करून समुदायांमध्ये आदानप्रदान भेटीसह, हवामान-अनुकूलित उपजीविकांवरील प्रभावी तंत्रपद्धती- यांवरील परिलक्षित परिवेशांमध्ये माहितीचे आदानप्रदान सुलभ करणे

निष्पत्ती 3 तटीय क्षेत्रांच्या हवामान- सहनशील प्रबंधनासाठी शक्तिशाली प्रशासन आणि संस्थानिक ढाचा

15. ही निष्पत्ती भारताच्या सर्व १३ तटीय राज्य आणि केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये, निष्पत्ती १ मध्ये पार पाडलेल्या जैवव्यवस्था जीर्णोद्धारप्राप्त पोच आणि निष्पत्ती २ मध्ये पार पाडलेल्या हवामान अनुकूलित समर्थनाकरिता पोच विस्तृत करण्याद्वारे प्रतीकृती आणि मापदंडन यासाठी मार्ग प्रशस्त करते, आणि अधिक विशाल दक्षिण आशिआई क्षेत्रामधील देशांसह तटीय सहनशीलतेवरील माहितीची वाटणी करते

1.1.1.1.5 गतिविधी 3.1 सर्व तटीय राज्यांमध्ये सुधारित हवामान सहनशीलता आणि समेकीकृत नियोजन व प्रशासनासाठी संस्थांनाचे जाळे

- तटीय जैव-व्यवस्थांचे हवामान-सहनशील विकास नियोजन आणि सह-प्रबंधन यावरील संवाद आणि समन्वयन याकरिता व्यासपीठ पुरवण्याकरिता तिन्ही राज्यांमध्ये परिलक्षित परिवेशातील बहु-हितसंबंधित समन्वयन ढाचे स्थापित करणे
- प्रासंगिक धोरण आणि कायदा यांमध्ये ईबीए रोखांचे समेकीकरण सुलभ करणे आणि परिलक्षित परिवेश आणि राज्यांमधून शिकलेल्या धड्यांना आणि सर्वोत्तम पद्धती साझा करणे यांसाठी- १३ तटीय राज्यांमधील वर्तमान आंतर-विभागीय व्यासपीठ विशेषकरून सीसी आणि तटीय क्षेत्र प्रबंधन प्राधिकरणांसाठी राज्य कृती योजना वापरणे
- ईबीएवर लक्ष केंद्रित करून, तटीय विकास नियोजनामध्ये हवामान बदलाचे समीकरण यावर माहिती आदानप्रदानास वाव देण्यासाठी- संस्था, तृतीयस्तरीय संस्थान, समन्वयन व्यासपीठ आणि तटीय जिल्ह्यांचे आंतर-भारतीय तटीय सहनशीलता संजाळ स्थापित करणे
- प्रस्तावित राष्ट्रीय तटीय मोहिमेला हवामान बदल अनुकूलन- आणि विशेषकरून ईबीए- त्याच्या कार्यक्रमात समेकीकृत करण्यात समर्थन करणे

1.1.1.1.6 गतिविधी 3.2 सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्र धोरण, योजना व अर्थसंकल्प यांमध्ये हवामान बदल अनुकूलनाकडील जैवव्यवस्था-केंद्रित रोखांचे समेकीकरण करणे आणि ईबीएसाठी अर्थसाहाय्याचे मान उंचावणे

- कॅपा वनीकरण निधी आणि स्मार्ट सिटी मिशन यांसह, राष्ट्रीय धोरण व योजनांमध्ये हवामान जोखम प्रबंधन आणि ईबीए सिद्धांतांच्या समेकीकरणात नवीन राष्ट्रीय तटीय मोहिमेला समर्थन करणे
- मस्त्यपालन केंद्र, कृषि, पर्यटन, बंदरे आणि जहाजराणी, तेल व नैसर्गिक वायू यांसह- जोखम प्रबंधन रणनीती म्हणून तटीय अनुकूलनामध्ये सार्वजनिक आणि खाजगी क्षेत्रातील भूमिका बजावणाऱ्यांना सामील करून- राष्ट्रीय तटीय मोहिमेच्या नेतृत्वातील द्विवार्षिक आंतरक्षेत्रीय संवाद सुलभ करणे
- तटीय क्षेत्रामध्ये दैनंदिन व्यवसाय विरुद्ध जैवव्यवस्था-आधारित अनुकूलनासाठी परिप्रेक्ष्य नियोजन वापरण्यासाठी १३ तटीय राज्यांमधील आंतर-विभागीय तटीय क्षेत्र प्रबंधन व्यासपिठांना सुसज्ज करणे
- बीएयू पासून ईबीएकडे अंतरण संभव करण्यासाठी, सार्वजनिक किंवा खाजगी भूमिकाकर्त्याद्वारे विशिष्ट प्राथमिकता धोरण किंवा गुंतवणूक निर्णयाचे समर्थन करण्याकरिता तिन्ही तटीय राज्यांमध्ये लक्षित परिप्रेक्ष्य विश्लेषण हातात घेणे
- चार तटीय स्मार्ट सिटी (महाराष्ट्रातील कल्याण, आंध्रप्रदेशामधील काकीनाडा आणि विशाखापटनम; ओडिशामधील भुवनेश्वर) यांसाठी जैवव्यवस्था-आधारित अनुकूलन योजना विकसित करणे
- तटीय सुरक्षा आणि हवामान-सहनशील ढाच्यासाठी ईबीए वापरून, कोस्टल कॅल्कुलेटर टूलवर प्रशिक्षणासह तटीय शहर नियोजक आणि अभियंत्यांना प्रशिक्षण पुरवण्यासाठी राज्यस्तरीय आंतर-विभागीय व्यासपिठांसोबत काम करणे

1.1.1.1.7 गतिविधी 3.3 तटीय सहनशीलतेसाठी ज्ञान व्यवस्थापन

- भारतातील तटीय क्षेत्रांमध्ये अनुकूलतेकडील जैवव्यवस्था आणि समुदाय-आधारित रोखांवरील सर्वोत्तम पद्धती, शिकलेले धडे, स्थळजन्य पुरावे आणि शास्त्रीय माहितीवरील समेकित माहिती संयोजित करण्याकरिता व्यवस्था स्थापन करण्यासाठी राष्ट्रीय तटीय मोहिमेचे समर्थन करणे
- तटीय ईबीए याशी संबंधित संशोधन परिणाम साझा करणे आणि प्रकल्पावरील प्रभाव अभ्यासाचे अवलोकन करणे- यासाठी तृतीयस्तरीय संस्था, संशोधन संस्था आणि संबंधित असरकारी संघटनांना सोबत घेऊन आंतर-भारतीय तटीय सहनशीलता संजालाच्या मर्यादेमध्ये वार्षिक कार्यशाळांची मालिका स्थापित करणे
- प्रकल्प अनुभव आणि शिकवण विशेषकरून समुदाय-आधारित अनुकूलन समाविष्ट करून, राष्ट्रीय आणि राज्यस्तरांवर प्रशासनिक प्रशिक्षण आणि अन्य प्रासंगिक संस्थानांमार्फत पुरवणुकीसाठी, ईबीएवरील पहिलेवहिले प्रशिक्षण पाठ्यक्रम किंवा अभ्यासक्रम विकसित करणे आणि अंमलात आणणे
- राष्ट्रीय, स्थानिक आणि आंतरराष्ट्रीय पातळींवर ज्ञान उत्पादने विकसित आणि वितरित करणे आणि अनुभव व शिकवण साझा करणे- यासाठी आंतर-भारतीय तटीय सहनशीलता संजाल निर्माण करण्याचे काम करणे
- ग्राम स्वयंसाहाय्य गट आणि सीबीओ, तसेच महिला क्षमता विकास कार्यक्रम यांसाठी समुदाय-स्तरीय प्रशिक्षण पाठ्यक्रमांमध्ये वापरासाठी स्थानिक भाषांमध्ये राष्ट्रस्तरीय ज्ञान उत्पादने विकसित करून भाषांतरित करून घेणे
- आंतर-क्षेत्रीय तटीय प्रशासन, हवामान बदल अनुकूलन आणि ईबीए यावर ज्ञान साझा करण्यास वाव देण्यासाठी राष्ट्रीय, राज्य आणि जिल्हापातळीच्या प्रशासनिक अधिकारी आणि सामुदायिक नेत्यांकरिता अनावरण व आदानप्रदान भेटी हातात घेणे
- वर्तमान चर्चासत्रांवरून विकसित करून, संवाद आणि तटीय क्षेत्रांमध्ये हवामान बदलाशी जैवव्यवस्था आणि समुदाय-आधारित अनुकूलन यावरील शिकवण साझा करण्याकरिता दक्षिण आशियाच्या पाच तटीय देशांना सामावून घेऊन ज्ञान आदानप्रदान व्यासपीठ निर्माण करणे

1.2.2 उपजीविका हस्तक्षेप आणि सौम्य ढाचा

16. हा प्रकल्प अनेक उपजीविका हस्तक्षेप आणि सौम्य ढाचा हातात घेण्याचे प्रस्ताव ठेवते. यांमध्ये सामील आहेत:

- तिन्ही राज्यांतील प्रकल्प स्थळांमधील जैवव्यवस्था, जीर्णोद्धार आणि प्रबंधन गतिविधी हातात घेणे
- नवीन आणि हवामान अनुकूलित उपजीविका विकसित करण्यासाठी समुदाय सदस्यांना समर्थन करणे
- पुढील मालिका व मागील मालिका यांना वाव देणे, व्यवहार सुलभ करणे आणि निर्मात्यांना बाजाराशी जोडणे- यांमार्फत मूल्यशृंखला बळकट करणे
- स्वयंसाहाय्य गट आणि समुदाय सदस्यांसाठी अर्थसाहाय्याची उपलब्धता बळकट करणे

17. प्रत्येक परिवेशाला साजेशा उपजीविका निवडल्या जातील म्हणजेच सर्व उपजीविका हस्तक्षेपांचे प्रस्ताव कोणा एका स्थळावर करण्यात आलेले नाही. हे विपरीत क्रमिक प्रभावांचा जोखम कमी करते.

पर्यावरणीय आणि सामाजिक जोखम मूल्यमापन

18. जीसीएफ मानांकित निकाय म्हणून आपल्या भूमिकेत यूएनडीपीद्वारे या प्रकल्पास समर्थन केले जात असल्यामुळे, हा प्रकल्प यूएनडीपीच्या सामाजिक आणि पर्यावरणीय मानक कार्यपद्धतीला लक्षात ठेवून प्रकल्पाची छाननी करण्यात आलेली आहे. सामाजिक आणि पर्यावरणीय छाननी नमुना (टॅप्लेट) तयार करण्यात आला होता आणि प्रकल्पाला माफक जोखम(वर्ग ब) प्रकल्प समजले गेले होते.

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

सामाजिक आणि पर्यावरणीय छाननी नमुन्यामध्ये प्रभाव मूल्यमापनावरील चर्चा दिल्या गेल्या आहेत, ज्यामुळे प्रकल्पाला माफक जोखमाचा म्हणून वर्गीकृत करण्याकरिता आधार मिळाला. या ईएसएमएफद्वारे पुढील चर्चा देण्यात येत आहे.

प्रभावाचे आणि प्रत्येक प्रभावाची संभाव्यता मूल्यमापन करण्यासाठी प्रभाव जोखम मूल्यमापन हातात घेतले गेले (तक्ता 1). याद्वारे, एक विशिष्ट मूल्य संभाव्य प्रभावाला देण्यात आला (कमी, मध्यम, अधिक) (तक्ता 2)

19. तक्ता 3).

गुण	मानांकन	सामाजिक आणि पर्यावरणीय प्रभाव
5	अतिगंभीर	मानवी समुदायांवरील आणि/किंवा पर्यावरणावरील लक्षणीय विपरीत प्रभाव. प्रमाण आणि/किंवा विशाल विस्तार(उदा. विशाल भौगोलिक क्षेत्र, लोकांची अधिक संख्या, आंतर-सीमारेषीय प्रभाव, क्रमिक प्रभाव) आणि काळावधी(उदा. दीर्घकालिक, स्थायी आणि/किंवा अपरिवर्तनीय) यात अधिक असलेले विपरीत प्रभाव
4	गंभीर	मानवी समुदायांवरील आणि/किंवा पर्यावरणावरील लक्षणीय विपरीत प्रभाव. प्रमाण आणि/किंवा विशाल विस्तार आणि अधिक सीमित काळावधी असलेले विपरीत प्रभाव(उदा. वर्तनीय, अधिकतर तात्कालिक, परिवर्तनीय). प्रकल्पांचे संभाव्य जोखम प्रभाव मानवी हक्क, जमिनी, नैसर्गिक संसाधन, क्षेत्र आणि मूळनिवासी लोकांच्या पारंपरिक उपजीविकांना प्रभावित करू शकतात आणि कमी संभाव्यपणे गंभीर समजले जातात.
3	मध्यम	कमी प्रमाणाचे, आकारात (स्थळसापेक्ष) आणि काळावधीत मर्यादीत(तात्कालिक), टाळले जाऊ शकतात, तुलनेने कमी किचकट स्वीकार्य उपायांद्वारे टाळले, प्रबंधित केले आणि/किंवा कमी केले जाऊ शकतात
2	लघु	प्रमाण(लहान प्रभावित क्षेत्र, खूप कमी प्रभावित लोकांची संख्या) आणि काळावधी(लहान), सहजतेने टाळले, प्रबंधित केले आणि/किंवा कमी केले जाऊ शकतात
1	नगण्य	समुदाय, व्यक्ती आणि/किंवा पर्यावरणावरील नगण्य किंवा कोणतेही विपरीत प्रभाव नसणे

तक्ता 1 एका जोखमाच्या' प्रभावा'चे मानांकन

गुण	मानांकन
5	अपेक्षित
4	अत्यधिक अपेक्षित
3	माफफ अपेक्षित
2	अनपेक्षित

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

1	किंचित
---	--------

तक्ता २ एखाद्या जोखमाच्या 'संभाव्यते'चे मानांकन करणे

तक्ता३ जोखम तालिका

प्रभाव	5	H	H	H	H	H
	4	M	M	H	H	H
	3	L	M	M	M	M
	2	L	L	M	M	M
	1	L	L	L	L	L
		1	2	3	4	5
		संभाव्यता				

जोखम मूल्यमापन हातात घेतांना, उपजीविका हस्तक्षेपांसाठी कडक/सौम्य ढाचा, आणि 'जैवशास्त्रीय ढाच्या'मधील जीर्णोद्धार हस्तक्षेप म्हणजेच नैसर्गिक तटीय जैवव्यवस्था यांसह, सर्व गतिविधींचे मूल्यमापन केले गेले. प्रत्येक विषय उदा. पाणी, क्षरण, गोंगाट इत्यादींसाठी विशिष्ट उपायांची चर्चा या ईएसएमएफ मध्ये नंतर कमी करण्याच्या उपायांसोबत करण्यात आलेली आहे.

तक्ता 4 प्रभाव आणि जोखम मूल्यमापन

प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक	कमी न झालेले प्रभाव	कमी करण्यापूर्वी	टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय	कमी केल्यानंतर
निष्पत्ती 1 तटीय आणि समुद्री जैवव्यवस्था आणि त्यांच्या सेवांची सुधारित सहनशीलता				
गतिविधी 1.1 जैवव्यवस्था आणि समुदाय-आधारित अनुकूलन हस्तक्षेपांचे नियोजन सुचारू करण्यासाठी तटाचे असुरक्षित मूल्यमापन पार पाडणे				
हवामान बदलाचा सामना करण्यासाठी पद्धतशास्त्र आणि निर्णयप्रक्रियेमध्ये जैवव्यवस्था परिमाण जोडण्यात तटीय सशोधन व प्रबंधन संस्थांनाचे समर्थन करणे	या घटकाद्वारे कोणतेही विपरीत परिणाम शक्य नाहीत	शक्यता: 1 परिणाम 1 जोखम: कमी		शक्यता: 1 परिणाम 1 जोखम: कमी

<p>भारताच्या संपूर्ण तटरेषेमध्ये तटीय असुरक्षितता आणि अनुकूलन क्षमतेचे मूल्यमापन</p>	<p>ही गतीविधी मुख्यत्वे माहिती गोळा करणे आणि लक्ष ओळखण्यासाठी आहे. एकमेव परिणाम म्हणजे माहिती गोळा करण्यासाठी उपकरणांचे संस्थापन असेल. तसेसुद्धा, या अभ्यासाचे कोणतेही लक्षणीय परिणाम होण्याची शक्यता नाही, पण पर्यावरण किंवा जमीन किंवा खूपच छोटा प्रभाव पडण्याची शक्यता आहे</p>	<p>शक्यता: 2 परिणाम 1 जोखम: कमी</p>	<p>उपकरणाच्या संस्थापनाद्वारे होणारे प्रभाव योग्य स्थळ निवड, उपकरणाचे प्रकार आणि संस्थापनाच्या वेळी काळजी घेण्याद्वारे कमीत कमी ठेवले जातील</p> <p>कोणत्याही चुकांचे जोखम कमीत कमी करण्यासाठी असुरक्षितता चिन्हांकन प्रक्रियेच्या विविध टप्प्यांमध्ये स्वतंत्र पाहणी आणि गुणवत्ता परीक्षण पार पाडले पाहिजेत.</p>	<p>शक्यता: 1 परिणाम 1 जोखम: कमी</p>
<p>प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक</p>	<p>कमी न झालेले प्रभाव</p>	<p>कमी करण्यापूर्वी</p>	<p>टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय</p>	<p>कमी केल्यानंतर</p>
<p>उपकरणांच्या उपलब्धतेसाठी निर्णय समर्थन साधने आणि ऑनलाइन व्यासपीठ पुरवणे</p>	<p>उपकरण आणि माहितीची उपलब्धता संभाव्यपणे मर्यादित असू शकते, ज्याद्वारे वगळलेल्यांचे सबळीकरण कमी करता येईल</p> <p>माहिती समर्थक निर्णय साधने कालबाह्य होऊ शकतात.</p>	<p>शक्यता: 1 परिणाम: 3 जोखम: कमी</p>	<p>एक ऑनलाइन व्यासपीठ एप बनवून सर्व प्रासंगिक हितसंबंधितांना उपलब्ध करून द्यायचे आहे.</p> <p>एपच्या वापराद्वारे हितसंबंधित तटीय क्षेत्रांमध्ये हवामान बदलाला जीवशास्त्रीय आणि सामाजिक-आर्थिक असुरक्षिततेमधील बदलांना छाननी करण्यासाठी माहिती अपलोड करू शकतील</p>	<p>शक्यता: 1 परिणाम: 2 जोखम: कमी</p>
<p>गतिविधी 1.2 जैवव्यवस्था सहनशीलता वाढवण्यासाठी तटीय जैवव्यवस्थांचे समुदाय-आधारित संधारण आणि जीर्णोद्धार</p>				

<p>6 प्रकारच्या जैवव्यवस्थांचे संवर्धन आणि जीर्णोद्धारसाठीच्या स्थळसापेक्ष ईबीए उपायांकरिता परिलक्षित परिवेशांमध्ये सहभागात्मक नियोजन</p>	<p>स्थानिक समुदायांचे योग्य प्रतिनिधित्व आवश्यक आहे</p> <p>नियोजन प्रक्रियांमध्ये हस्तक्षेप आणि साजसांभाळीचे योग्य प्रकार निवडले गेले पाहिजेत.</p> <p>जैवविविधता संवर्धनासह, कोणतेही सी.वी.सी.ए. किंवा संरक्षित क्षेत्रांच्या गरजांना विशिष्टपणे संबोधित करण्यासाठी टीएलआयएमपी योग्य तांत्रिक तज्ञ आणि समुदायांच्या सल्लेने विकसित केला जाईल.</p>	<p>शक्यता: 3</p> <p>परिणाम: 3</p> <p>जोखम: कमी</p>	<p>वाटरशेड योजना मूल्यमापन केलेल्या पर्यायांचे योग्य वापर करतील. नियोजन प्रक्रियेचे एक भाग म्हणून समुदायाला सामावून घेतले जाईल.</p>	<p>शक्यता: 2</p> <p>परिणाम: 3</p> <p>जोखम: कमी</p>
<p>प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक</p>	<p>कमी न झालेले प्रभाव</p>	<p>कमी करण्यापूर्वी</p>	<p>टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय</p>	<p>कमी केल्यानंतर</p>
<p>ईबीए रोख वापरून विस्तृत, जैव व्यवस्था-आणि स्थळसापेक्ष कार्यपद्धती व दिशानिर्देशक तत्व विकसित करणे</p>	<p>ही एक नियोजन गतिविधी आहे. ती प्रभावी होण्यासाठी, व्यवस्था, कार्यपद्धती आणि दिशानिर्देशक तत्वे स्वीकारणीय व वापरण्याजोगी असायला हवीत. त्याची पूर्तता न झाल्यास प्रभाव पडतात.</p>	<p>शक्यता: 2</p> <p>परिणाम: 3</p> <p>जोखम: माफक</p>	<p>विकास प्रक्रिया म्हणून समुदायाला सामील करून घेणे आणि जिथे योग्य आहे तिथे हक्क आणि उत्तरदायित्वांवर एकमत तयार करणे</p>	<p>शक्यता: 1</p> <p>परिणाम: 2</p> <p>जोखम: कमी</p>

<p>रिज टू रीफ रोखेद्वारे वरील दिशेने जैवव्यवस्था प्रतिसादांची अंमलबजावणी करणे</p>	<p>या गतिविधीमध्ये पुनर्वनीकरण आणि अन्य जीर्णोद्धार हस्तक्षेप सामील असतील. त्यासाठी कोणत्याही अधिग्रहण किंवा पुनर्वासाची आवश्यकता नसेल.</p> <p>पर्यावरणाच्या दृष्टीने, प्रभावांमध्ये पुनर्वनीकरण होत असतांना संभाव्य क्षरण आणि वर्षेच्या वेळेस गाळ इकडे-तिकडे जाणे असे असू शकतात. दीर्घ काळामध्ये, या प्रभावांना पुनर्वनीकरण हस्तक्षेपांद्वारे कमी केले जाईल.</p> <p>सामाजिकरीत्या, या गतिविधीमुळे उपजीविका आणि सामान्य दैनंदिन गतिविधींमध्ये बदल होऊ शकतात. उपजीविका योजना विकसित करण्यासह कोणती गतिविधी हातात घेण्यापूर्वी योग्य काळजी घेणे खूप आवश्यक आहे.</p>	<p>शक्यता: 2 परिणाम: 3 जोखम: कमी</p>	<p>ईएसएमएफमध्ये ओळखल्याप्रमाणे, जर योग्य लघुकालिक कमी करण्याचे उपाय हाती घेतले जातील, तर या प्रभावांना लक्षणीयरित्या कमी करता येईल. यामध्ये मानसून नसतांना कामे हातात घेणे आणि स्थळावर क्षरण व गाळ उपसणी नियंत्रण लागू करणे सामील आहे.</p>	<p>शक्यता: 2 परिणाम: 1 जोखम: कमी</p>
<p>प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक</p>	<p>कमी न झालेले प्रभाव</p>	<p>कमी करण्यापूर्वी</p>	<p>टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय</p>	<p>कमी केल्यानंतर</p>

<p>समुदाय-आधारित पर्यवेक्षण आणि साजसांभाळ कार्यक्रम विकसित करणे आणि लागू करणे</p>	<p>समुदाय वैयक्तिक जवाबदारी घेणार नाही आणि पर्यवेक्षण आणि/किंवा साजसांभाळ अपुरे असतील, असा जोखम आहे.</p>	<p>शक्यता: 2 परिणाम: 3 जोखम: माफक</p>	<p>समुदायाला लवकर आणि वर्तमान प्रमाणे सामील करू न घेणे. निर्णयप्रक्रिया आणि पुढील चालू असलेल्या प्रबंधनामध्ये सहभागाद्वारे कार्यस्वामित्व देणे. समुदायाने गतिविधींचे लाभ ओळखून घेण्याची खात्री करणे</p>	<p>शक्यता: 1 परिणाम: 3 जोखम: कमी</p>
<p>जैवव्यवस्था संरक्षण, जीर्णोद्धार आणि प्रबंधन गतिविधी हातात घेणे</p>	<p>अत्यधिक कमी माहिती असलेल्या जीर्णोद्धार पद्धती आणि/किंवा अपर्याप्त प्रबंधन आणि पर्यवेक्षणाच्या परिणामी मूळ जैव व्यवस्थांचे ह्रास होऊ शकते, जे जैवव्यवस्थांमध्ये कृत्रिमरित्या घुसवलेले बदल आणि वांछित सुधारांमुळे होतात.</p>	<p>शक्यता: 3 परिणाम: 3 जोखम: माफक</p>	<p>सर्व जीर्णोद्धार उपाय प्रायोगिकता अभ्यासामधील रूपरेषेतील आंतरराष्ट्रीय सर्वोत्तम पद्धतीच्या पाहणीवर आधारलेले असणे, आणि समुदायाच्या सहभागाने, जिथे कुठे आवश्यक आहे तिथे, पुढील सल्लागार निविष्टीद्वारे माहिती करून देणे</p> <p>प्रशिक्षण</p> <p>पर्यवेक्षण योजनांची अंमलबजावणी करणे</p>	<p>शक्यता: 2 परिणाम: 2 जोखम: कमी</p>

<p>परिवेश जीर्णोद्धारबाबतीत गतिविधींच्या कार्यान्वयनासाठी स्थानिक समुदायांच्या सदस्यांना ठेक्यावर लावणे</p>	<p>या गतिविधीमध्ये स्थानिक समुदायासाठी नोकऱ्या आणि तात्पुरत्या रोजगार संधी निर्माण करणे सामील असते</p> <p>या गतिविधीशी संबंधित कोणतेही पर्यावरणीय प्रभाव असण्याची शक्यता नाही.</p> <p>ठेक्यावर घेतलेल्या लोकांना मिळत असलेल्या आर्थिक लाभांची उपलब्धता करण्यासाठी कुटुंबाच्या सदस्यांकडून दबाव आणि आरोग्यसंबंधी मुद्द्यांसह सामाजिक प्रभाव असण्याची शक्यता आहे.</p>	<p>शक्यता: 2 परिणाम: 3 जोखम: माफक</p>	<p>हा प्रकल्प सुनिश्चित करतो की, रोजगार संधींमध्ये प्रवेश करणाऱ्या लोकांना समुचित प्रशिक्षण आणि वैयक्तिक आणि सामुदायिकरित्या त्यांच्या गतिविधींचे प्रबंधन करणे जाणून घेण्यासाठी योग्य सल्ला दिला जाईल.</p>	<p>शक्यता: 1 परिणाम: 2 जोखम: कमी</p>
<p>प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक</p>	<p>कमी न झालेले प्रभाव</p>	<p>कमी करण्यापूर्वी</p>	<p>टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय</p>	<p>कमी केल्यानंतर</p>
<p>जाखण जीर्णोद्धार/पुनर्वसन</p>	<p>नहर खणण्याने लघुकालिक गाळ अस्तव्यस्त होणे आणि जमाव होईल.</p> <p>नहर आणि तात्पुरत्या धरणांमुळे होणारे जलशास्त्रीय परिवर्तन(लाटा तोडणे आणि गाळ जमावास वाव देण्यासाठीच्या तात्पुरत्या स्टिक/प्लॅक भिंती)</p> <p>जाखण जीर्णोद्धार गतिविधी गाळामध्ये राहणाऱ्या बैथिक जिवांच्या परिवेशामध्ये व्यत्यय</p>	<p>शक्यता: 4 परिणाम: 3 जोखम: माफक</p>	<p>जाखण तटीय नियामन क्षेत्र सी.आर.झेड-१ खाली येतात, जिथे कोणत्याही “कडक ढाच्या”ची परवानगी परवानगी, म्हणून केवळ तात्कालिक ढाचेच उभारले जाऊ शकतात.</p> <p>प्रत्येक स्थळाकरिता -आरेख सुचारू करण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय व भारतीय सर्वोत्तम पद्धती- जीर्णोद्धार कार्यपद्धती(जिल्हा वनाधिकार्याकडे दाखल केलेल्या) स्थापित केल्य जातील.</p>	<p>शक्यता: 3 परिणाम:2 जोखम: माफक</p>

	<p>आणून त्यांच्यावर प्रभाव पाडू शकतात.</p> <p>दलित आणि आदिवासी समुदायांच्या सदस्यांसह, स्थानिक समुदाय लाकूड व वनोत्पाद मिळवण्यासाठी जाखणांवर विसंबून असू शकतात- लोकांना काही क्षेत्रांपासून वगळले जाऊ शकते.</p> <p>एसिड सल्फेट मातीचे संभाव्य अनावरण</p>		<p>कार्यपद्धतींवर सर्व कामगारांना प्रशिक्षण दिले जाईल.</p> <p>मानसून नसतांना काम हातात घेणे व क्षरण आणि गाळ उपसणी नियंत्रण लागू करणे</p> <p>समुदायाच्या समुचित विकासक्षमतेसह बँकिंग जिवांच्या अस्तित्वामध्ये कोणत्याही बदलाचे पर्यवेक्षण करण्यासाठी प्रत्येक हस्तक्षेप स्थळावर कठोर पर्यवेक्षण योजना विकसित केल्या जातील.</p> <p>तात्कालिक वगळणुकीमुळे हास झालेल्या क्षेत्रांचे जीर्णोद्धार सुलभ होईल. नवीन सुरक्षेचे अर्थ काही क्षेत्रांच्या कायम काही वापर न करण्यापर्यंत मर्यादित असेल, पण समुदाय वादळी आक्रमणांविरुद्ध जाखणांच्या आपत्कालीन कार्य व मासे व शेलफिशसाठी संगोपक म्हणून त्यांच्या कार्याने लाभ घेईल. सह-प्रबंधन व्यवस्थांद्वारे संसाधन उपयोग यंत्रणांवर समुदायाची निर्भरता सुनिश्चित होईल.</p> <p>कोणत्याही उत्खननापूर्वी, गाळाची चाचणी एसएस किंवा पीएसएसच्या अस्तित्वासाठी केली जाईल आणि ते आढळल्यास, उत्खनन थांबवले जाईल.</p>	
--	--	--	---	--

प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक	कमी न झालेले प्रभाव	कमी करण्यापूर्वी	टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय	कमी केल्यानंतर
			स्थळसापेक्ष ईएमएसपी/पर्यावरणीय परीक्षणसूची विकसित केल्या आणि वापरल्या जातील.	
तटीय लॅगूनसचे जलशास्त्रीय पुनर्वसन	समुचित जलशास्त्रीय अभ्यास न झाल्यास, नदीच्या प्रवेशद्वारांमध्ये फट पाडल्याचे(ब्रीचिंग) विपरीत परिणाम असू शकतात फटांच्या एकदम जवळ वाढलेल्या लाट गतिविधी आणि धारा. जलशास्त्रामध्ये संभाव्य विपरीत बदल	शक्यता: 4 परिणाम: 3 जोखम: माफक	चिल्का तलावाचे जलगतिशीलतेसाठी विस्तृत गहन अध्ययन करण्यात आलेले आहे आणि भूतकाळामध्ये, त्याचे जीर्णोद्धार जमा झालेल्या वाळूच्या थराचे फट पाडण्याद्वारे भरतीचे आदानप्रदान यथावत करण्यासाठी झालेले आहे. याच्या परिणामी उत्पादनक्षम जैवव्यवस्थांच्या जीर्णोद्धाराला आंतरराष्ट्रीय मान्यता मिळालेली आहे. इथे झालेल्या अभ्यासावर विकास करून,त्याच रोखेसाठी संभाव्यता पुलिकट तलावाला लागू करण्याचा विचार केला जाईल. माहिती एकत्रीकरण व प्रभाव नमुन्यांचे प्रात्यक्षिक स्वीकार्य निघेपर्यंत व अभ्यास पूर्ण झाल्याशिवाय ब्रीचिंग केली जाणार नाही	शक्यता: 3 परिणाम: 3 जोखम: माफक

<p>समुद्री गवतांचे जीर्णोद्धार</p>	<p>प्लॅटिंग स्टॉक गोळा करण्यादरम्यान वर्तमान समुद्री गवत जैवव्यवस्थांना हानी पोचू शकते. समुद्री गवतांच्या बेड्सच्या काही क्षेत्रांपासून लोकांना जीर्णोद्धार/संरक्षण गतिविधींच्या परिणामी बाहेर काढले जाऊ शकते.</p>	<p>शक्यता: 3 परिणाम: 3 जोखम: माफक</p>	<p>स्थळसापेक्ष ईएसएमपींच्या विकासासह, प्रत्येक स्थळासाठी जीर्णोद्धार कार्यपद्धती स्थापित केल्या जातील. जीर्णोद्धारित आणि संवर्धित समुद्री गवतांच्या जैवव्यवस्था तटीय समुदायांना अनेक जैवव्यवस्था सेवा पुरवतील. या लाभांमध्ये सामील आहे; १) मासांसाठी सुधारित स्पॉनिंग आणि संगोपन केंद्र (२) कच्चा माल (३) खत (४) मवेशींसाठी पशुखाद्य; आणि (५) औषधे. सह-प्रबंधन व्यवस्थांमुळे समुदाय चिरस्थायी संसाधन उपयोग सत्तांवर विसंबून असणे सुनिश्चित करेल, कारण त्यांना जीर्णोद्धारानंतर बेहतर उत्पादनाची चाहूल लागेल.</p>	<p>शक्यता: 3 परिणाम: 2 जोखम: माफक</p>
<p>प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक</p>	<p>कमी न झालेले प्रभाव</p>	<p>कमी करण्यापूर्वी</p>	<p>टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय</p>	<p>कमी केल्यानंतर</p>

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

<p>प्रवालींचे जीर्णोद्धार</p>	<p>प्रवाली भाग एकत्रीकरण्याच्या वेळी स्वस्थ प्रवाली जैवव्यवस्था नष्ट होऊ शकतात</p>	<p>शक्यता: 3 परिणाम: 2 जोखम: माफक</p>	<p>तटापासून १२ नॉटिकल मैलांपर्यंतच्या प्रवाली तटीय नियामन क्षेत्रात(सीआरझेड-१) येतात. कोणत्याही ढाच्यांसाठी तटीय क्षेत्र प्रबंधन प्राधिकरणांची परवानगी मिळवली जाईल आणि जिल्हा वनाधिकार्याकडे दाखल केलेल्या स्थळसापेक्ष जीर्णोद्धार कार्यपद्धतीनुसार उभारले जातील.</p> <p>कोरल गार्डनिंग यशस्वी होण्याकरित केवळ प्रवालींच्या छोट्या भागांचे वापर आवश्यक असते. कोणतीही जीर्णोद्धार गतिविधी आरंभ होण्यापूर्वी प्रशिक्षण दिले जाईल.एकत्रीकरण कार्यपद्धती विकसित केली जाईल.</p>	<p>शक्यता: 2 परिणाम: 2 जोखम: माफक</p>
-------------------------------	--	---	--	---

<p>वन जीर्णोद्धार</p>	<p>पुनर्वनीकरण होत असतांना वर्षेच्या वेळेस संभाव्य क्षरण आणि गाळ इकडेतिकडे होणे</p> <p>पुनर्वनीकृत क्षेत्रांचे इमारती लाकूड आणि जलाऊ लाकडासाठी बेकायदेशीर दोहन होऊ शकते</p> <p>जीर्णोद्धार/संरक्षण गतिविधींचय परिणामी लोकांना काहीक्षेत्रांमधून बाहेर काढले जाऊ शकते.</p>	<p>शक्यता: 3</p> <p>परिणाम: 3</p> <p>जोखम: माफक</p>	<p>जीर्णोद्धार कार्य मानसून नसतांना हातात घेतले जाईल.</p> <p>पाणलोट क्षेत्रांचे जीर्णोद्धारसुद्धा सोबतच केले जाईल,जेणेकरून प्रत्येक जीर्णोद्धार स्थळावर क्षरण आणि गाळ उपसणी लागू करणे सुनिश्चित होईल.</p> <p>इमारती लाकडाची उपसणी चिरस्थायी आधारावर केली जाऊ शकते उदा. निवारा पट्ट्यांमध्ये, पण याचे नियामन चिरस्थायी पीक दरांच्या करारांद्वारे केले जाईल.</p> <p>पुनर्वनीकृत क्षेत्रांच्या प्रबंधनाचे समर्थन समुदाय आणि वनिकी विभागांमधून प्रभावी सह-प्रबंधन व्यवस्थांद्वारे केले जाईल.</p>	<p>शक्यता: 2</p> <p>परिणाम: 2</p> <p>जोखम: माफक</p>
<p>निष्पत्ती २ किनारपट्टीवरील असुरक्षित समूहांच्या सुधारित लवचिकतेसाठी हवामान अनुकूलक उपजीविका</p>				
<p>गतिविधी २.१ मूल्यशृंखला आणि बाजारांची सबळीकृत उपलब्धता यांद्वारे हवामान-अनुकूलित उपजीविका आणि उपक्रम तयार करणे</p>				
<p>हवामान-अनुकूलित उपजीविका विकसित करण्यासाठी समुदाय सदस्यांना समर्थन करणे</p>	<p>ईबीए हस्तक्षेपासाठी प्रस्तावित क्षेत्रांमध्ये सांप्रत काम करणाऱ्या व्यक्तींसाठीचे वर्तमान उपजीविका गतिविधींमध्ये तात्पुरते हस्तक्षेप होण्याची शक्यता आहे.</p>	<p>शक्यता: 3</p> <p>परिणाम: 3</p> <p>जोखम: कमी</p>		<p>शक्यता: 2</p> <p>परिणाम: 2</p> <p>जोखम: कमी</p>

प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक	कमी न झालेले प्रभाव	कमी करण्यापूर्वी	टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय	कमी केल्यानंतर
			<p>उपजीविकांमधील कोणत्याही तात्पुरत्या हस्तक्षेपाचा(उदा. जलसंस्कृतीचे स्थलांतरण) तोडगा गरिबांना लाभ देणार्या वर्तमान सरकारी कार्यक्रमा किंवा इतर मार्गांनी काढला जाणे सुनिश्चित करण्यासाठी उपजीविका गतिविधींसाठी स्थळ निवडण्यापूर्वी काळजीशीर नियोजन आणि हितसंबंधितांचे समावेश घेतले जाईल.</p>	

<p>खेकडापालन</p>	<p>ही गतिविधी होणार असलेल्या अनेक आंतर-भरती उपसागर, जलस्त्रोत आणि तटाजवळील क्षेत्र पर्यावरणाच्या दृष्टीने संवेदनशील क्षेत्र आहेत, जे तटीय नियामन क्षेत्र वर्ग 1 मध्ये येतात (2011 तटीय नियामन क्षेत्र अधिसूचनेखाली). या क्षेत्रांमध्ये कोणत्याही स्थायी बांधकामाची परवानगी नाही. स्थानिक समुदायांद्वारे हातात घेतलेले पारंपरिक मासेमारी आणि संबंधित गतिविधींसाठी तात्पुरत्या ढाच्यांची परवानगी आहे.</p> <p>शेजारील भात किंवा जलभंडारांच्या लवणीकरणाची शक्यता</p> <p>पुनर्वसनासाठी योग्य क्षेत्र किंवा संवेदनशील क्षेत्रांमध्ये(खाजण, जाखण) विस्ताराची शक्यता</p> <p>जलसंस्कृतीचे वाढीव घनत्व आजाराचा जोखम वाढवते</p> <p>खाद्याची मागणी</p>	<p>शक्यता: 4</p> <p>परिणाम: 3</p> <p>जोखम: माफक</p>	<p>तलाव ओलांडता येणारे नसण्याचे सुनिश्चित करणे जेणेकरून भिंती आणि आधारामार्फत खारेपाण्याच्या अंतरण्याने शेजारील भात, जलभंडार किंवा भूगर्भजलावर प्रभाव पडत नाही.</p> <p>परिसर जीर्णोद्धारसाठी अयोग्य, जलसंस्कृती, शेतीखाली आधीच असलेले क्षेत्र निवडणे. बांबूचे दांडके आणि मेशच्या जाळांपासून बनवलेले कुंपण, सामान्यपणे ५० वर्ग मीटरपेक्षा मोठे नसलेले क्षेत्र</p> <p>विस्तारावर काळजीने नियंत्रण ठेवले जाईल, जे सहभागात्मक जमीन उपयोग नियोजनामार्फत आणि वनविभागाच्या समन्वयाचा पर्यवेक्षणाद्वारे आणि सामुदायिक सह-प्रबंधन सामील करून केले जाईल.</p> <p>आजाराचा धोका कमीत कमी करण्यासाठी पर्याप्त जलसंस्कृती तंत्र आणि तंत्रज्ञान अवलंबणे</p> <p>शाश्वत खाद्यभंडार वापरणे</p>	<p>शक्यता: 2</p> <p>परिणाम: 3</p> <p>जोखम: माफक</p>
<p>प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक</p>	<p>कमी न झालेले प्रभाव</p>	<p>कमी करण्यापूर्वी</p>	<p>टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय</p>	<p>कमी केल्यानंतर</p>

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

खेकडा गर्भाधान केंद्र	कचरा खाद्याची मागणी	शक्यता: 3 परिणाम: 3 जोखम: माफक	गर्भाधान केंद्र आणि संचालकांचे काळजीशीर निवड. तुलनेने कमी गर्भाधान केंद्र विकसित करणे प्रशिक्षण देणे चिरस्थायी खाद्यभंडार मिळवणे	शक्यता: 1 परिणाम: 2 जोखम: कमी
भात गहनीकरण	शेतकऱ्यांद्वारे स्वीकार न होणे नवीन क्षेत्रांमध्ये विस्तार	शक्यता: 3 परिणाम: 2 जोखम: माफक	शेतकऱ्यांना सामावून घेणे आणि मूल्याचे प्रात्यक्षिक देणे केवळ वर्तमा भाताचे वापर करणे	शक्यता: 2 परिणाम: 1 जोखम: माफक
कालवपालन	ही गतिविधी होणार असलेल्या अनेक आंतर-भरती उपसागर, जलस्त्रोत आणि तटाजवळील क्षेत्र पर्यावरणाच्या दृष्टीने संवेदनशील क्षेत्र आहेत, जे तटीय नियामन क्षेत्र वर्ग १ मध्ये येतात. या क्षेत्रांमध्ये केवळ अनुमत गतिविधींसाठी आवश्यक सोयीकरिता बांधकामाची परवानगी आहे. जंगली खटक्याचे अतीविकास विषारी किंवा अन्य संक्रामक तत्वांचा जैव जमाव	शक्यता: 3 परिणाम: 3 जोखम: माफक	पारंपरिक मासेमारी व संबंधित गतिविधी स्थानिक समुदायांद्वारे हाती घेतल्या जाता. ढाच्यातील तराफे स्थायी नसून अधिकतर नैसर्गिक पदार्थापासून बनवले जातात खटका एकत्रीकरण क्षेत्रांना सुरक्षा देणे व कालव पालन करणाऱ्यांची संख्या नियामित करणे तराफे बनवण्यापूर्वी प्रत्येक नवीन स्थळावर आणि चालू आधारावर प्रदूषण नियंत्रण मंडळामार्फत पाण्याच्या गुणवत्तेचे परीक्षण केले जाईल संक्रामक तत्वांची निकासी करण्यासाठी	शक्यता: 2 परिणाम: 2 जोखम: कमी

			डेप्युरेशन टॅक	
मसल पालन	कालवाप्रमाणे	शक्यता: 3 परिणाम: 3 जोखम: माफक	कालवाप्रमाणे	शक्यता: 2 परिणाम: 2 जोखम: कमी
प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक	कमी न झालेले प्रभाव	कमी करण्यापूर्वी	टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय	कमी केल्यानंतर
जैवपर्यटन कौशल व विकास	अनियंत्रित गतिविधींद्वारे परिणामी प्रभाव उदा. वाहतूक, कचरा व खाद्यान्नाच्या किंमती वाढणे बाजारात अनियमित संचालक	शक्यता: 4 परिणाम: 3 जोखम: माफक	पर्यटन संधी ओळखणे आणि प्रबंधन योजना बनवणे.नियोजनामध्ये समुदायाला सामील करून घेणे. पर्याप्त ढाचा बनवणे समुचित प्रशिक्षण आणि प्रमाणीकरण पुरवणे	शक्यता: 3 परिणाम: 1 जोखम: कमी
मत्स्य मूल्यवर्धन	संभाव्य कचरा निर्माण कमजोर स्वच्छता पद्धती	शक्यता: 3 परिणाम: 3 जोखम: माफक	कचर्याचे लाभकारी वापर ओळखणे किंवा योग्य कचरा निकासी व्यवस्था असणे सुनिश्चित करणे प्रशिक्षण आणि समुचित व्यवस्था पुरवणे	शक्यता:2 परिणाम: 2 जोखम: कमी
मत्स्यखाद्य पुरवणारी रोपे	स्वयंपाक बनवण्याच्या प्रक्रियेचे भाग म्हणून इंधनाचा वापर गंधात्मक प्रभाव कचर्याचे प्रभाव	शक्यता: 5 परिणाम: 3 जोखम: माफक	नूतनीकरणक्षम ऊर्जास्रोतांचे वापर उदा. सौर, वायू, जैव गॅस कचर्याचे लाभकारी वापर ओळखणे, कचरा कमी करणे, योग्य कचरा निकासी व्यवस्था पुरवणे	शक्यता: 3 परिणाम: 2 जोखम: माफक

	अवांछित मासेमारी पद्धतींना प्रोत्साहन('ट्रॅश फिश' चे विकास)		बाय-कॅच किंवा लक्षित 'ट्रॅश फिश' द्वारे माशांचा कचऱ्याचे वापर अधिकतम करणे	
मासेधूर निकासी करणारे निकाय	संवेदनशील प्राप्तिकर्त्यांना धूरजन्य उपद्रव अपर्याप्त धूर काढणारे पदार्थ- पर्यावरणांवर प्रभाव आणि/किंवा संभाव्य विषारीपणा	शक्यता: 3 परिणाम: 2 जोखम: माफक	संवेदनशील प्राप्तिकर्त्यांपासून लांब स्थळे कमी धूर निसटण्याच्या व्यवस्थांचे पुरेपूर वापर करणारे पर्याप्त धूर काढणारे पदार्थ वापर होणे सुनिश्चित करणे	शक्यता: 2 परिणाम: 1 जोखम: कमी
औषधीय व सुगंधी वनस्पतींचे उत्पादन	शेतीसाठी संवेदनशील क्षेत्र साफ करणे	शक्यता: 2 परिणाम: 3 जोखम: माफक	शेतीसाठी कोणत्याही नैसर्गिक वनस्पतीसंपदा साफ न करणे	शक्यता: १ परिणाम: २ जोखम: कमी
प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक	कमी न झालेले प्रभाव	कमी करण्यापूर्वी	टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय	कमी केल्यानंतर
मशरूम शेती	बीजाणूंच्या श्वास घेण्याशी संबंधित संभाव्य श्वसन तंतू	शक्यता: 2 परिणाम: 2 जोखम: कमी	योग्य शेती पद्धती, सोयी आणि सुरक्षात्मक उपकरणांचे वापर करणे शेतकऱ्यांना प्रशिक्षण पुरवणे	शक्यता: 1 परिणाम: 2 जोखम: कमी
मध उत्पादन	माशांमुळे होणाऱ्या आजारांचा वाढलेला धोका माश्या चावण्याचा वाढलेला धोका	शक्यता: 2 परिणाम: 2	योग्य मधमाशा पालन पद्धती अवलंबणे	शक्यता: 1 परिणाम: 2

		जोखम: कमी		जोखम: कमी
समेकीकृत बदक- मस्त्य पालन	संवेदनशील क्षेत्रांमध्ये तलावांचे विस्तार अत्यधिक पोषक वस्तू पाण्यामध्ये सोडले जाणे Fish kills / disease माशांमुळे प्राणाला धोका/आजार	शक्यता: 3 परिणाम: 3 जोखम: माफक	जलसंस्कृती विकसित करण्यात येणार्या क्षेत्रांचे नियोजन व नियंत्रण करणे प्रशिक्षण आणि विशेषकरून कचरा प्रबंधनामध्ये, योग्य जलसंस्कृती पद्धती लागू करणे जल गुणवत्तेचे पर्यवेक्षण	शक्यता: 2 परिणाम: 2 जोखम: कमी
सजावटी मस्त्यपालन	नैसर्गिक क्षेत्रांमधून अविवेकी उत्पादन अधिक मासेमारी निवडक प्रजातीला लक्ष्य केल्याच्या परिणामी जीवशास्त्रीय असंतुलन	शक्यता: 2 परिणाम: 2 जोखम: माफक	विकास/अविकासाठी क्षेत्रांचे वर्गीकरण करणे. परवाने, बंदी हंगाम आणि/किंवा मासे पकडण्याच्या मर्यादांमार्फत एकत्रीकरण नियामन करणे मस्त्यपालन विभाग/एमपीईडीए यांनी जलग्रहणाचे जल गुणवत्ता विश्लेषणावर भर देणे विकासाच्या पर्यावरणीय प्रभावांचे पर्यवेक्षण गर्भाधान केंद्र/संगोपन कार्यक्रम लागू करणे	शक्यता: 2 परिणाम: 2 जोखम: कमी
प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक	कमी न झालेले प्रभाव	कमी करण्यापूर्वी	टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय	कमी केल्यानंतर

<i>गतिविधी 2.2 समुदाय-आधारित अनुकूलन आणि हवामान-अनुकूलित उपजीविकांसाठी स्थानिक समुदायांच्या क्षमतांमध्ये सुधार करणे</i>				
या गतिविधीमध्ये सार्वजनिक शिक्षण, जागरूकता कार्यक्रम, अनावरण भेटी आणि शिकवण साझा करणे सामील आहे	विशाल लक्षित समूह लक्षात घेता, महिला व तरुणांवर लक्ष केंद्रित असल्याने, या गतिविधीच्या परिणामी विपरीत परिणामांची अपेक्षा नाही.	शक्यता: 1 परिणाम: 1 जोखम: कमी	आगत्यिक सामुदायिक सहभाग असुरक्षित समूहांना सहभागी करणे सुनिश्चित करणे	शक्यता: 1 परिणाम: 1 जोखम: कमी
निष्पत्ती 3: सबळीकृत तटीय आणि सागरी प्रशासन व संस्थानिक ढाचा				
<i>गतिविधी 3.1 सर्व तटीय राज्यांमध्ये सुधारित हवामान सहनशीलता आणि समेकित नियोजन व प्रशासनासाठी संस्थांनाचे संजाल</i>				
बहु-हितसंबंधित समूह आणि संजालांची स्थापना करणे. ईबीएचे प्रासंगिक धोरण आणि कायद्यांमध्ये समेकीकरण करणे	पक्षपातीपणा किंवा विशिष्ट हितसंबंधितांच्या कमी प्रतिनिधित्वाची शक्यता	शक्यता: 3 परिणाम: 3 जोखम: माफक	हितसंबंधित समूहांच्या रचनेमध्ये विविध सहभागी उदा. प्रशासन, शिक्षणक्षेत्र, खाजगी क्षेत्र आणि समुदायाचे समावेश असेल. समूहांच्या जडणघडणीमध्ये लिंग संतुलनाचे प्रयत्न केले जातील.	शक्यता: 2 परिणाम: 2 जोखम: कमी
<i>गतिविधी 3.2 सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्र धोरणे, योजना आणि अर्थसंकल्पांमध्ये हवामान बदल अनुकूलनासाठी जैवव्यवस्था-केंद्रित रोखांचे समेकीकरण आणि ईबीएसाठी अर्थसाहाय्याचे मान उंचावणे</i>				

	<p>या गतिविधीशी कोणतेही विपरीत परिणाम असण्याची संभावना नाही.</p> <p>अशक्त समज किंवा ईबीए सिद्धांत ग्रहण करण्यात अपयशाच्या परिमाणी महत्वाचा धोका म्हणजे बीएयूपासून ईबीएकडून जाण्यात अपयश</p>	<p>शक्यता: 3</p> <p>परिणाम: 2</p> <p>जोखम: कमी</p>	<p>हितसंबंधितांसह व्यापक सहभाग</p> <p>हितसंबंधित, विशेषकरून खाजगी क्षेत्राला मूल्य प्रात्यक्षिक देणे</p>	<p>शक्यता: 2</p> <p>परिणाम: 2</p> <p>जोखम: कमी</p>
<p>प्रभावांची संभावना असलेले प्रकल्प घटक</p>	<p>कमी न झालेले प्रभाव</p>	<p>कमी करण्यापूर्वी</p>	<p>टाळणे आणि कमी करण्याचे उपाय</p>	<p>कमी केल्यानंतर</p>
<p>या गतिविधीचे लक्ष संवाद सुलभ करणे, बीएयू पासून ईबीएकडे परिप्रेक्ष्य नियोजन जाणे, जैवव्यवस्था-अनुकूलन योजना विकसित करणे आणि तटीय संगणक उपकरणामध्ये उपयोगकर्त्यांना</p>			<p>. प्रशिक्षणाची गहनता सुनिश्चित करणे आणि ज्ञान व कौशल्याचे चिरस्थायित्व पुरवण्यासाठी प्रशिक्षकाला प्रशिक्षित करणे</p>	

प्रशिक्षित करणे				
<i>गतिविधी 3.3 तटीय सहनशीलतेसाठी ज्ञान व्यवस्थापन</i>				
ज्ञान व्यवस्थापन व्यवस्था आणि माहिती साझा करणे	माहिती एकीकरण व्यवस्था बळकट असल्या पाहिजेत आणि विविध भूमिकाकर्त्यांना माहिती लगेच उपलब्ध असायला हवी.	शक्यता: 2 परिणाम: 2 जोखम: कमी	माहिती संकलन, भंडारण व्यवस्था आणि ज्ञान व्यासपिठे बळकट असतील आणि वैश्विक सर्वोत्तम पद्धतींवर आधारित असतील. माहिती विभिन्न माध्यमांद्वारे आणि अनेक भाषांमध्ये(स्थानिक भाषांमध्ये सुद्धा) उपलब्ध केली जाईल	शक्यता: 1 परिणाम: 2 जोखम: कमी

1.2.3 पर्यावरणीय आणि सामाजिक प्रबंधन ढाच्याच्या विकासाच्या आधारभूत समजुती

21. पुढील समजुती या ईएसएमएफ तयार करण्यात केल्या गेल्या आहेत:

- कोणत्याही हस्तक्षेपांसाठी लोकांच्या विस्थापनाची गरज पडणार नाही;
- हस्तक्षेपांद्वारे कोणत्याही स्थानिक, राष्ट्रीय किंवा आंतरराष्ट्रीय कायद्यांना बगल दिले जाणार नाही;
- प्रकल्पांच्या विभिन्न चरणांमध्ये पर्याप्त क्षरण व गाळ उपसणी नियंत्रण हातात घेतले जाईल; आणि
- प्रकल्पांच्या परिणामी कोणतेही अनियंत्रित/असंमत प्रदूषण आणि/किंवा रसायनांचा उत्सर्ग होणार नाही.

1.2.4 पर्यावरणीय आणि सामाजिक प्रबंधन ढाच्याचे उद्देश आणि उद्दिष्टे

22. ईएमएसएफ पर्यावरण आणि समाजावरील प्रभाव कमीत कमी करण्यात समर्थन करण्यासाठी आणि विशिष्ट पर्यावरण व सामाजिक उद्दिष्टांप्रत पोचण्यासाठीचे प्रबंधन उपकरण आहे. प्रकल्पांचे पर्यावरण व सामाजिक उद्दिष्टे प्राप्त होणे सुनिश्चित करण्यासाठी, या ईएसएमएफचे वापर प्रकल्प कार्यान्वयकांद्वारे पर्यावरणावरील प्रभाव टाळणे किंवा कमी करण्यासाठी आवश्यक पर्यावरण प्रबंधन सुरक्षाव्यवस्थांचे आरेखीकरण आणि नियंत्रण करण्यासाठी केले जाईल.

23. प्रकल्पांची पर्यावरणीय व सामाजिक उद्दिष्टे याप्रकारे आहेत:

- भारताच्या ग्रामीण जनसमूहांसमोरील आव्हानांचा प्रभावी सामना करण्यासाठी समन्वयित पद्धतीने विविध परीक्षित हस्तक्षेपांमार्फत हवामान बदलाशी अनुकूलन होण्यासाठी उपजीविका आणि जनसमूहांची उत्पादकता वाढवणे;
- नियोजन, निष्ठा आणि पर्यावरण पद्धतींच्या सलग सुधाराद्वारे चांगल्या प्रबंधन पद्धतींना प्रोत्साहन देणे;
- जल, वायू आणि भूमीप्रदूषण न्यूनतम किंवा निवारण करणे;
- पुराच्या प्रभावापासून स्थानिक वनस्पती व प्राणिजगताची सुरक्षा करणे;
- पर्यावरणाच्या सुरक्षेसाठी सर्व लागू असलेले कायदे, नियामक तत्वे आणि मानकांचे पालन करणे; पर्यावरणीय प्रभाव कमीत कमी करण्यासाठी किंवा निवारण करण्यासाठी सर्वाधिक प्रयोगशील पद्धतींचे अवलंब करणे;
- पर्यावरणावरील प्रभाव ओळखण्यासाठी आवश्यक सर्व पर्यवेक्षण पद्धतींचे विवरण देणे; आणि
- पर्यावरण आणि सामाजिक कर्तव्यांबाबतीत पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय आणि यूएनडीपी कर्मचार्यांच्या दायित्वाचे अवलोकन पुरवणे.

24. हे ईएमएसएफ, प्रकल्पांच्या विस्तृत आरेख चरणामध्ये बदल अंगीभूत करण्यासाठी, पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय आणि यूएनडीपी कर्मचार्यांच्या सल्लेने प्रकल्प प्रबंधन निकाय.कंत्राटदार लागू करून वेळोवेळी अद्ययावत केले जातील.

1.2.5 भूमीसंबंधी मुद्दे

25. या प्रकल्पात वापरली जाणारी जमीन खाजगी, सामुदायिक व सरकारी जमिनींचे मिश्रण असेल. जमीनमालकाची परवानगी जमिनीवर कोणत्याही गतिविधीपूर्वी मिळवली जाईल. प्रकल्पाच्या परिणामी जमिनीच्या काळावधीमध्ये कोणतेही बदल होणार नाही.

26. प्रकल्प हस्तक्षेपांसाठी कोणत्याही कोणत्याही बंधनकारक भूमी अधिग्रहणाची गरज नसेल, म्हणून कोणतेही भूमी अधिग्रहण ढाच्याचा समावेश नाही. जीर्णोद्धार शासनाच्या मालकीच्या वन्य जमीन व महसूल जमिनीवर केले जाईल आणि उपजीविका ढाचा सामान्य मालमत्ता जागेमध्ये गावांमध्ये तयार केला जाईल.

27. काही परिस्थितींमध्ये, जीर्णोद्धारखालील तटीय जैवव्यवस्थांमध्ये प्रवेश चालू राहिल उदा. प्रवालींचे जीर्णोद्धार होत असतांना स्कूबा-डायव्हिंग पर्यटनाच्या संधी चालू राहतील. इतर परिस्थितींमध्ये, तटीय जैवव्यवस्था तात्कालिक पद्धतीने नैसर्गिक पुनर्बांधणीसाठी, किंवा रोपलेल्या बिजांना स्थापित होऊ देण्यासाठी बंद केले जातील. (शेजारील जाखणपट्ट्यांपासून जाखण बिजांची व रोपांची उपलब्धता व भरती जलशास्त्रामध्ये व्यत्यय न आल्यास जाखण परिसरांचे पुनर्निर्माण आपोआप होऊ शकते. म्हणून लागवडीद्वारे नैसर्गिक पुनर्बांधणीच्या साहाय्याचे विचार तिथेच केले जाईल, जिथे भरती प्रवाहामधील अडथळे किंवा अन्य पर्यावरणीय दबाव काढल्यानंतर रोपांचे नैसर्गिक नियोजन संभवत नाही.)

28. जिथे जैवव्यवस्थांचे जीर्णोद्धारसाठी प्रकल्प गतिविधींच्या परिणामी नैसर्गिक संसाधनांच्या उपलब्धतेत तात्कालिकरित्या कपात केली जाईल, जागरूकता वाढवणे आणि सह-प्रबंधन ढाच्यांमध्ये समुदायांचे सहभाग या निर्बंधांचा आधार, समुदायांना मध्यम ते दीर्घकालिक लाभ स्पष्ट करून तयार करेल. वर्तमान सुरक्षित क्षेत्र कायदे लागू होत असलेल्या प्रकरणांमध्ये, ज्याच्या परिणामी उत्पादनावरील हक्कांची हानी होत असेल, प्रायोगिक असल्यास, वन विभागाद्वारे प्रवेशासाठी हानीभरपाईस्वरूप क्षेत्र प्रवले जातील. जेव्हा इतर वनवासी समुदायांच्या हक्कांवर तात्पुरते प्रभाव पडत असेल, वन्य हक्क कायदा लागू होईल.

29. एका क्षेत्राच्या संरक्षण परिस्थितीच्या परिणामी संसाधनांची उपलब्धता यामध्ये स्थायीरित्या कपात केली जात असेल, तर अनुसूचित जनजाती आणि इतर पारंपरिक वनवासी (वन्य हक्कांची मान्यता) कायदा, २००६ आणि वन्य जीवन(सुरक्षा) कायदा, १९७२ लागू होईल. हे कायदे सुरक्षित क्षेत्रांमध्ये लोकांचे हक्क, अभयारण्यांच्या बाबतीत काही हक्क अबाधित राहणे आणि हक्क नष्ट झाल्याच्या वेळेस योग्य हानीभरपाई यांना संबोधित करण्याच्या प्रक्रियेची तरतूद करतात.

1.2.6 मूळनिवासी लोक

30. योग्य काळजीची बहग म्हणून सामाजिक परिधीय गट समाविष्ट असलेल्या कोणत्याही प्रकल्प गतिविधींच्या शक्यता लक्षात घेऊन विश्लेषण आणि समादेश घेण्यात आले. अशा अनेक गटांना उदा. अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जनजातींना समादेशाच्या वेळी चिन्हित केले गेले. या गटांचे प्रतिनिधित्व संपूर्ण प्रकल्पादरम्यान केले जात राहिल. भारतात असे अनेक कायदे आहेत, जे या गटांच्या सुरक्षेमध्ये साहाय्य करतात. हा प्रकल्प समावेशक असेल आणि अशा गटांना समाविष्ट आणि त्यांचे सबळीकरण करण्याचे प्रयत्न करेल.

31. आदिवासी लोक सामान्यपणे नैसर्गिक परिसराच्या क्षेत्रांवर विसंबून असतात उदा. कृष्णा वन्य जीव अभयारण्यामध्ये आणि त्याजवळ राहणारे आदिवासी लोक. प्रकल्पात प्रस्तावित गतिविधींचे स्वरूप, उत्पादक परिसरांच्या उदा. जाखण आणि समुद्री गवतांचे पुनर्वसन यासह, सुरक्षित क्षेत्रांच्या सुधारित प्रशासन व प्रबंधनाद्वारे आदिवासी लोकांना लाभ देईल.

32. एक सामाजिक सहभाग नियोजन ढाचा(मूलनिवासी लोकांच्या नियोजन ढाच्यासारखे) आवश्यक असल्यास विशिष्ट योजना तयार करण्यात मार्गदर्शन करण्यासाठी तयार करण्यात आला आहे(परिशिष्ट अ).

पर्यावरणीय व सामाजिक प्रबंधन ढाचा योजनेसाठी संस्थानिक व्यवस्थांचे अवलोकन

33. कोणतेही काम हातात घेण्यापूर्वी ईएमएसएफचे मूल्यमापन प्रत्येक उपप्रकल्पासाठी पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय आणि यूएनडीपीद्वारे केले जाईल. ईएमएसएफ प्रकल्पांपासून पर्यावरण

आणि सामाजिक विषयांना असणारे संभाव्य धोके ओळखतो आणि त्या धोक्यांचे व्यवस्थापन व अवांछित पर्यावरण व सामाजिक प्रभाव कमी करण्यासाठी रणनीतीची रूपरेषा तयार करतो. पुढे, ईएमएसएफ प्रकल्पापासून प्रभावित होऊ शकत असलेल्यांसाठी, ज्यांना असे वाटत नाही की त्यांची मते घेण्यात आलेली आहेत, एक तक्रार निवारण यंत्रणा उपलब्ध करतो.

34. पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय ईएमएसएफच्या परिवेक्षणासाठी उत्तरदायी असेल. यूनडीपी पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालयाचे पृष्ठांकन प्राप्त करेल आणि हे सुनिश्चित करेल की ईएमएसएफ पर्याप्त आहे आणि त्याचे पालन केले जात आहे. प्रकल्प प्रबंधन निकाय सुनिश्चित करेल की कंत्राटदाराद्वारे वेळेत उपायात्मक कारवाई केली जात आहे.

1.2.7 प्रशासन

35. कामाच्या दरम्यान या कागदपत्रामध्ये संशोधन किंवा अपडेटसाठी पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय उत्तरदायी असेल. कागदपत्र जारी केलेल्या व्यक्तीची त्याला अपडेट करणे सुनिश्चित करण्याची जबाबदारी असेल.

36. स्थळ पर्यवेक्षक बांधकाम स्थळाच्या दैनंदिन पर्यावरणीय निरीक्षणांसाठी उत्तरदायी असेल. पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय मासिक लेखापरीक्षण हातात घेऊन या निरीक्षणांची फेरतपासणी करेल.

37. कंत्राटदार सगळ्या प्रशासनिक व पर्यावरणीय अभिलेखांचे पालन व साजसांभाळ करेल, ज्यामध्ये तक्रारांची रोजनिशी आणि तक्रारांचे कारण कमी करण्यासाठी केलेल्या उपायांची नोंद सामील असेल.

38. कंत्राटदार ईएमएसएफच्या दैनंदिन अनुपालनासाठी जबाबदार असेल.

39. पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय कार्यान्वयन निकाय असेल आणि भागीदार व कंत्राटदारांच्या समन्वयनामार्फत ईएमएसएफसह अंमलबजावणी आणि अनुपालनासाठी जबाबदार असेल. ईएमएसएफ कोणत्याही निविदा कागदपत्राचे भाग असेल.

40. परिवेक्षण अभियंता/प्रकल्प व्यवस्थापक कंत्राटदाराचे पर्यवेक्षण करेल, तर पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय पर्यावरण व सामाजिक समस्यांसाठी जबाबदार असेल.

2. पर्यावरणीय आणि सामाजिक विषयांसाठी कायदेशीर आणि संस्थानिक ढाचा

2.1 कायदे, धोरण आणि नियामक तत्त्वे

4.1. या ढकल्पाढा खालील कायदे ढ्रासंगिक आहेत

केंद्रशासन

- वायू(ढ्रदूषण निवारण आणि नियंत्रण) कायदा, 1981
- ढ्राचीन स्मारके आणि ढुरातत्त्वीय स्थळ आणि अवशेष(एमएसआर) कायदा 1958 आणि एमएसआर(संशोधन व ढुष्ठी) कायदा 2010- ढुरात्त्वीय उत्खनन आणि शिल्प,उढारणी आणि तत्सढ वस्तूंच्या सुरक्षेच्या नियामनासाठी, ढ्राष्ट्रीय ढहत्त्वाच्या ढ्राचीन व ऐतिहासिक स्मारके आणि ढुरातत्त्वीय स्थळे व अवशेष यांच्या जढणुकीची तरतूद ढरण्यासाठीचे कायदे
- जैवशास्त्रीय विविधता कायदा 2002-जैवशास्त्रीय विविधतेचे संधारण, तिच्या घटकांचे चिरस्थायी उपयोग,जैवशास्त्रीय संसाधनांचे वाढर, ज्ञान आणि यांशी संबंधित व ढ्रासंगिक विषयांढधून उद्ढवणार्या लाढांची रास्त व सढढ्राण वाटणी या सर्वांची तरतूद ढरण्यासाठीचा कायदा
- ढालढजुरी(निर्ढध आणि नियामन) कायदा 1986- रोजगारांढध्ये ढुलांच्या नियुक्तीवर निर्ढध आणेल आणि ढाही इतर रोजगारांढध्ये ढुलांच्या ढाढाच्या ढरिस्थितींचे नियामन ढरण्यासाठीचा कायदा
- तटीय जलसंस्कृती ढ्राधिकरण कायदा 2005- तटीय क्षेत्रांढधील तटीय जलसंस्कृतीशी संबंधित गतिविधी आणि त्याशी संबंधित व ढ्रासंगिक विषयांचे नियामन ढरण्यासाठी तटीय जलसंस्कृती ढ्राधिकरणाच्या स्थाढनेची तरतूद ढरण्यासाठीचा कायदा.
- विनाशकारी कीटक आणि ढृढी कायदा 1914- ढिकांसाठी विनाशकारी असलेले ढिंवा असू शकलेले ढोणतेही कीटक, ढुरशी आणि इतर ढोणतेही ढृढी ँका ढाज्याढासून इतर ढाज्यात वाहतूक ढोणे आणि ढारतात येणे टाळण्यासाठीचा कायदा
- आपती ढ्रढधन कायदा 2005- आपतींचे ढ्रढावी व्यवस्थाढन आणि याशी संबंधित ढिंवा ढ्रासंगिक विषयांची तरतूद ढरण्यासाठीचा कायदा
- रोजगार केंद्रे(रिक्ततांची ढधनकारक अधिसूचना) कायदा 1959- ढा सीँनव्ही कायदा त्या ढाज्य ढिंवा क्षेत्रातील सार्वजनिक क्षेत्रातील ढ्रत्येक आस्थाढनातील नियुक्त्यासाठी, त्या आस्थाढनातील रोजगाराची ढोणतीही रिक्तता ढरण्याढूर्वी, विहित ढेल्याढ्रढाणे अशा रोजगार केंद्रांना त्या रिक्ततेची अधिसूचना देणे ढधनकारक ढरतो.
- ढर्यावरण(सुरक्षा) कायदा 1986- ढर्यावरणाची सुरक्षा व सुधार आणि संबंधित विषयांची तरतूद ढरण्यासाठीचा कायदा
- अन्न सुरक्षितता आणि ढानके कायदा 2006- ढानवी उपढोगाढरिता सुरक्षित आणि संपूर्ण अन्नाची उपलढधता सुनिश्चित ढरण्यासाठी, अन्नाशी संबंधित सर्व कायद्यांचे संयोजन ढरणे, खाद्य उत्पादनांसाठी विज्ञान आधारित ढानके घालून देण्याढरिता ढारतीय अन्न सुरक्षितता आणि ढानके ढ्राधिकरण स्थाढन ढरणे आणि अशा उत्पादनांचे उत्पादन, साठवणूक, वितरण, विक्री आणि निर्यात-याचे नियामन ढरणे, तसेच यांशी संबंधित व ढ्रासंगिक विषय- या सर्वांची तरतूद ढरण्यासाठीचा कायदा
- वने(संरक्षण) कायदा, 1980 (1988 ढध्ये संशोधित)- वनांचे संरक्षण आणि त्याशी संबंधित व ढ्रासंगिक विषयांची तरतूद ढरण्यासाठीचा कायदा
- ढारतीय ढस्त्योत्पादन कायदा 1987- ढस्त्योत्पादन संबंधी तरतूद ढरण्यासाठीचा कायदा. ढाज्यशासनांना कायदे ढनवण्याची ढरवानगी देतो(उदा. ओडिशा ढासेढारी निर्ढध)
- ढारतीय वन्य कायदा 1927- वने, वनोत्पादाची वाहतूक आणि इढारती लाकूड व अन्य वनोत्पादावर आकारल्या जाणार्या ढरांशी संबंधित कायदांचे सढेकीकरण ढरण्यासाठीचा कायदा

भारतीय बंदर कायदा 1908

- आंतरभूभागीय जलपोत कायदा 1917 आणि आंतरभूभागीय जलपोत कायदा(संशोधन) कायदा 2007- जलपोतांद्वारे वापर,सत्यापन आणि प्रदूषणाच्या नियंत्रणाशी संबंधित कायदा
- कीटकनाशक कायदा 1968 आणि कीटकनाशक(संशोधन) कायदा 2000- मनुष्य किंवा प्राण्यांना असलेल्या जोखमाचे निवारण करण्याच्या उद्देशाने कीटकनाशकांचे आयात, उत्पादन, विक्री, वाहतूक, वितरण आणि वापर-याचे नियामन करण्यासाठीचा कायदा
- राष्ट्रीय सहकारी विकास निगम कायदा 1962 आणि राष्ट्रीय सहकारी विकास निगम(संशोधन) कायदा- 2002- सहकार तत्वावर कृषि उत्पाद, खाद्यपदार्थ आणि काही इतर वस्तूंचे उत्पादन, प्रक्रियन, विपणन, भंडारण, आयात आणि निर्यात यासाठी कार्यक्रमांचे नियोजन व प्रसिद्धि करण्याच्या उद्देशाने एक निगमाची स्थापना व नियमान करण्याची तरतूद करणारे कायदे.
- अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जनजाती(संशोधन) कायदा 2002- जनजाती किंवा जनजातीय समुदायांमधील भाग किंवा गट किंवा काही विशिष्ट जनजाती किंवा जनजातीय समुदायांचे अनुसूचित जातींच्या सूचीमध्ये समावेश, क्षेत्रीय निर्बंध काढणे व प्रविष्टींचे वर्गीकरण व एकीकरण करणे; अनुसूचित जातींच्या सूचीमध्ये काही जातींच्या बाबतीत क्षेत्रीय निर्बंध लागू करणे; आणि अनुसूचित जाती व अनुसूचित जनजातींच्या सूचीमधून विशिष्ट जाती व जनजाती वगळणे यांसाठी तरतूद करणारा कायदा
- अनुसूचित जाती आणि इतर पारंपरिक वनवासी(वन्य हक्कांची मान्यता) कायदा 2006 - वनवासी अनुसूचित जाती आणि अशा वनांमध्ये पिढ्यांपासून राहणारे पण ज्यांच्या हक्कांची नोंद न झालेले इतर पारंपरिक वनवाशांच्या वन्य हक्क व वन्य जमिनीचा ताबा याला मान्यता व बहाली करणे, तसेच अशाप्रकारे बहाल केलेल्या वन्य हक्कांसाठी संरचना व वन्य जमिनीच्या बाबतीत अशा मान्यता व बहालीसाठी आवश्यक पुराव्याच्या स्वरूपासाठी तरतूद करणारा कायदा. वनवासी अनुसूचित जाती आणि इतर पारंपरिक वनवाशांच्या मान्यताप्राप्त हक्कांमध्ये चिरस्थायी वापरासाठी कर्तव्य व अधिकार, जैव विविधतेचे संवर्धन व पर्यावरणीय संतुलनाची साजसांभाळ आणि याद्वारे वनवासी अनुसूचित जाती आणि इतर पारंपरिक वनवाशांच्या उपजीविका व अन्न सुरक्षिततेची खात्री करतानाच वनांच्या संवर्धन व्यवस्था बळकट करणे सामील आहे.
- बीज कायदा 1966- विक्रीसाठी काही विशिष्ट बिजांच्या गुणवत्तेच्या नियामनाचा कायदा.
- संस्था नोंदणी कायदा 1860- सामान्यपणे समाजाच्या फायद्यासाठी उदा. शिक्षण, आरोग्य, रोजगार इ.मध्ये निरत संस्थांच्या नोंदणीसाठी कायदा
- जल(प्रदूषण व अधिभार) कायदा, 1977- जल प्रदूषणाचे निवारण व नियंत्रण यासाठी जल(प्रदूषणाचे निवारण व नियंत्रण) कायदा, 1974 अंतर्गत गठित करण्यात आलेल्या केंद्रीय मंडळ आणि राज्य मंडळांच्या संसाधनांमध्ये बचतीच्या उद्देशाने, विशिष्ट उद्योग चालवणाऱ्या काही व्यक्तींनी खप केलेल्या पाण्यावर स्थानिक प्राधिकरणांद्वारे अधिभार लावणे व गोळा करण्याची तरतूद करणे या कायद्याचे उद्देश आहे.
- जल(प्रदूषणाचे निवारण व नियंत्रण) कायदा, 1974- जलप्रदूषणाचे निवारण व नियंत्रण आणि पाण्याची एकरूपता अबाधित ठेवणे किंवा पूर्ववत करण्यासाठी, वर दिलेली उद्दिष्टे पार पाडणाऱ्या उद्देशाने जलप्रदूषणाचे निवारण व नियंत्रण यासाठी मंडळांचे गठन करणे, अशा मंडळांना यासंबंधी शक्ती व कार्ये बहाल व नेमणूक करणे आणि याशी संबंधित विषयांची तरतूद करण्यासाठीचा कायदा..
- वन्य पक्षी व पशू सुरक्षा कायदा 1912- काही विशिष्ट वन्य पक्षी आणि पशूंची सुरक्षा व जपणुकीसाठी बेहतर तरतूदी करण्यासाठीचा कायदा
- वन्य जीवन(सुरक्षा) कायदा 1972 आणि संशोधन 2002 व 2006- वन्य पशू व पक्षींची सुरक्षा आणि याशी संबंधित किंवा प्रासंगिक विषयांवर तरतूद करण्यासाठीचा कायदा.

आंध्रप्रदेश

GREEN
CLIMATE
FUND

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित ढ्वामन नुधी ढरुढाढाढुढ ढढुढाढ

- कृषु उतुढाढ आणु ढवेशु ढाढर कयढा **1966-** कयढा क्र. **16, 1966-** कृषु उतुढाढ, ढवेशु आणु ढवेशु उतुढाढ यरुढु खरेढु व वुक्रु यरुढु नुढाढनरशु सडुंधुत कयढा व यरुढुसडुंधु ढाढरु सुथरढुनर.
- आंधुरढेश जलसंसुकृतु (गुणवतुतर नुढुढुरण) कयढा, **2006-** जलसंसुकृतु ढुढरुढुढुढु गुणवतेढे वुक्रुसरठु नुढाढन आणु सडुंधुत वुषुढुढुढु तरतुढु करणुढुसरठुढु कयढा
- आंधुरढेश जलकर कयढा, **1988** कयढा क्र.**11, 1988-** आंधुरढेश ररढुढुढुढुढु जलकर लरवणे व गुळर करणे यरुढु वुवेकुकरण व यरुढुसडुंधु वुषुढुढुढु तरतुढु करणुढु कयढा. शरसनरलर ढरग ॡढुढुढु सुुढुत कुणेनुढुढुढु सरकररु सुरुनसुतुरुतरढुसुन सुरुन व जलसंसुकृतु उढुढुढुढुढु ढरणी ढुळणरुढुढु ढुरतुढुढुढु जढुढुढुढुढु ढरढुढुढुढु कर लरवणुढुढु व गुळर करणुढुढुढु अढुकर असेल.
- आंधुरढेश जल,ढुढुढु व वृकुष कयढा, **2002-**जल संरकुषण, वृकुष आकुषरढुढुढुढु ढुरसर करणे तसेकजलसुतुरुढुढु, ढुढुढुढु आणु ढुररुढुढुढुढुढु सुरकुषर व संरकुषणरसरठु ढुढुढुढुढुढु व सतहु जलरढे ढुढुढुढु व उढुढुढुढुढु नुढाढन करणुढु यरुढुढुढुढुढु कयढा
- आंधुरढेश औढुढुढुढुढुढु ढुरण **2015-2020**
- आंधुरढेश वन ढुरण **2002**
- तढुढुढुढुढुढुढु ढुरण कयढा
- तढुढुढुढुढुढुढु ढुरण अढुढुढुढुढुढुढु **1991** आणु **2011**

- महाराष्ट्र कृषि उत्पाद विपणन(नियामन) (संशोधन) कायदा, 2005- कायदा क्र. 48, 2005- हा कायदा कृषि उत्पाद विपणनामध्ये संशोधन व नियामन करतो. केलेल्या संशोधनांत महाराष्ट्रातील परवाना आवश्यकता, प्रशासनिक व कायदेशीर कारवाया, उदा. शेतकऱ्याकडून थेट कृषि उत्पाद विकत कसे घ्यायचे,खाजगी बाजार किंवा शेतकरी-ग्राहक बाजार कसे स्थापित करायचे, परवाना देण्यासाठी किंवा नूतनीकरणासाठी इत्यादींबद्दल वाच्यता केलेली आहे.
- महाराष्ट्र जिल्हा परिषद आणि पंचायत समिती कायदा 1959
- महाराष्ट्र समुद्री मासेमारी नियामन कायदा
- भारतीय वन्य कायदा महाराष्ट्र एकीकरण आणि संशोधन कायदा
- महाराष्ट्र मवेशी उल्लंघन कायदा
- महाराष्ट्र वनोत्पाद नियामन व व्यापार कायदा
- महाराष्ट्र सरकारी कराराचे संशोधनाद्वारे वनोत्पाद पुरवठा कायदा
- महाराष्ट्र अनुसूचित जातींच्या मालकीच्या झाडांना निवासींद्वारे तोडण्याच्या नियामनासंबंधी कायदा
- महाराष्ट्र एम.एफ.पी. व्यापार नियामन कायदा
- महाराष्ट्र झाडतोड नियामन कायदा
- महाराष्ट्र सरकारद्वारे वनोत्पादाच्या विक्रीवरील वन विकास कर किंवा वन विकास निगम निरंतरता कायदा
- महाराष्ट्र वन धोरण
- महाराष्ट्र खाजगी वन कायदा
- महाराष्ट्र सेवाधिकार कायदा अधिसूचना V, 2015
- महाराष्ट्र अनुसूचित क्षेत्रांमध्ये लघु वनोत्पादाच्या मालकीचे हस्तांतरण आणि महाराष्ट्र लघु वनोत्पाद व्यापार नियामन व संशोधन कायदा
- बांबू धोरणाचा मसुदा
- जैव पर्यटन धोरण
- उर्वरक (नियंत्रण) आदेश, 1957/1985 (एफ.सी.ओ.)
- महाराष्ट्र राज्य जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कृती योजना
- खार्या पाण्याची जमीन भाडेतत्वावर देण्याचे धोरण
- व्यापक समुद्री मासेमारी धोरण- भारत सरकार
- विभागीय साठवणूक धोरण
- वनस्पती प्रजाती व शेतकऱ्यांच्या हक्कांची सुरक्षा कायदा

ओडिशा

- कृषि उत्पाद बाजार(संशोधन) कायदा, 2006- कायदा क्र. XX, 2006
- पर्यावरण(सुरक्षा) कायदा, 1986
- भूमी वस्ती कायदा 1962- ओडिशा राज्यामध्ये सरकारी जमिनीच्या वस्तीची तरतूद करण्यासाठीचा कायदा.वैयक्तिक कायद्यांशी छेडछाड करण्याऐवजी, संपूर्ण राज्यात एकरूपतेने एका नियोजित पद्धतीने ओसाड जमिनींच्या वस्तीचे प्रशासन करण्याच्या प्रमुख उद्देशाने राज्याच्या विविध भागांमध्ये लागू असलेले विविध कायदे, नियम, आदेश, परंपरा आणि प्रयोगाला बाद ठरवून सरकारी ओसाड जमिनींच्या भाडेपट्ट्यासंबंधी एकरूप सिद्धांतांची मालिका पुरवतो.
- समुद्री मासेमारी नियामन कायदा, 1982 कायदा क्र. 10, 1982

GREEN
CLIMATE
FUNDS

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

- ओडिशा मवेशी आणि कुक्कुटखाद्य(नियामन) कायदा, 1979- ओडिशा राज्यामधील मवेशी आणि कुक्कुटखाद्याचे उत्पादन व गुणवत्ता यांचे नियामन करण्याची तरतूद करणारा कायदा. मस्त्यखाद्य वनस्पतींना प्रासंगिक असू शकतो.
- ओडिशा वन्य कायदा 1972- कायदा क्र. 14, 1972- सुरक्षित वनांच्या क्षेत्रांचे सीमांकन करतो
- ओडिशा समुद्री मासेमारी नियामन कायदा, 1982- ओलिव्ह रिडली समुद्री कासव जमाव क्षेत्रांमध्ये 1 नोव्हेंबर ते 31 मे यादरम्यान मासेमारीचे नियामन करतो.
- ओडिशा सिंचन नियम 2010
- राज्य जल योजना 2004
- ओडिशा मासेमारी धोरण 2015
- ओडिशा समुद्री मासेमारी नियामन नियम 1983
- राज्य जलस्रोत मासेमारी धोरण
- ओडिशा उद्योगाचे प्रशासन(निराकरण) कायदा 2004
- ओडिशा उद्योग(सुलभीकरण) नियम 2005
- राज्य आपती प्रबंधन धोरण
- ग्रीष्म लहर कृती योजना
- आपती प्रबंधन कायदा 2005
- ओडिशा पर्यटन धोरण 2013
- ओडिशा मनोरंजन कर कायदा 2006
- ओडिशा संगीत नाटक अकादमी नियम 2013
- तटीय नियामन क्षेत्र(सीआरझेड)
- ओडिशा वन्य कायद 1972
- ओडिशा वन्य(संशोधन) कायदा 1982
- ओडिशा जैव विविधता नियम 2012

2.2 भारतातील पर्यावरणीय प्रभाव मूल्यमापन

42. पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन चिरस्थायी विकासासाठी नैसर्गिक संसाधनांच्या अधिकाधिक वापर सुनिश्चित करण्यासाठी एक महत्वपूर्ण प्रबंधन साधन आहे.

43. भारत सरकारने सर्व विकासप्रकल्पांचे बांधकाम व कार्यान्वयनासाठी पर्यावरण अनुमती मिळवण्याकरिता पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन एक कायदेशीर गरज बनवण्यासाठी पर्यावरण(सुरक्षा) कायद्याची 1986मध्ये आखणी केली. 1994मध्ये, पर्यावरण(सुरक्षा) कायदा व 1986च्या नियमांखाली, पर्यावरण व वन मंत्रालयाने 1994च्या अधिसूचनेमधील परिसूची 1 मध्ये सूचित आणि नवीन प्रकल्पांच्या बांधकाम, विस्तार व आधुनिकीकरणासाठी पर्यावरण अनुमती कायद्याने बंधनकारक बनवणारी अधिसूचना जारी केली.

44. परिसूची 1 मध्ये प्रकल्पांच्या तीन वर्गांचा समावेश आहे(1, 2 आणि 3). राज्यशासनांना काही वर्ग 2 प्रकल्पांसाठी अधिकार बहाल करण्यात आलेले आहेत आणि काही वर्ग 3 प्रकल्पांना पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन प्रक्रियेतून जाण्याची गरज नसूही शकते. राज्यशासनाला अधिकारांची बहाली अंतर/क्षेत्र निर्बंधांना अनुसरून आहे उदा. 25 कि.मी. आरक्षित वनांच्या,पर्यावरणदृष्ट्या संवेदनशील क्षेत्रांच्या,(उदा. राष्ट्रीय उद्यान, अभयारण्य, जैवमंडळ आरक्षित क्षेत्र आणि गंभीररित्या प्रदूषित क्षेत्र) आणि 50 कि.मी. आंतरराज्य सीमांच्या आत स्थित कोणत्याही प्रकल्पासाठी पर्यावरण अनुमतीची गरज असते.

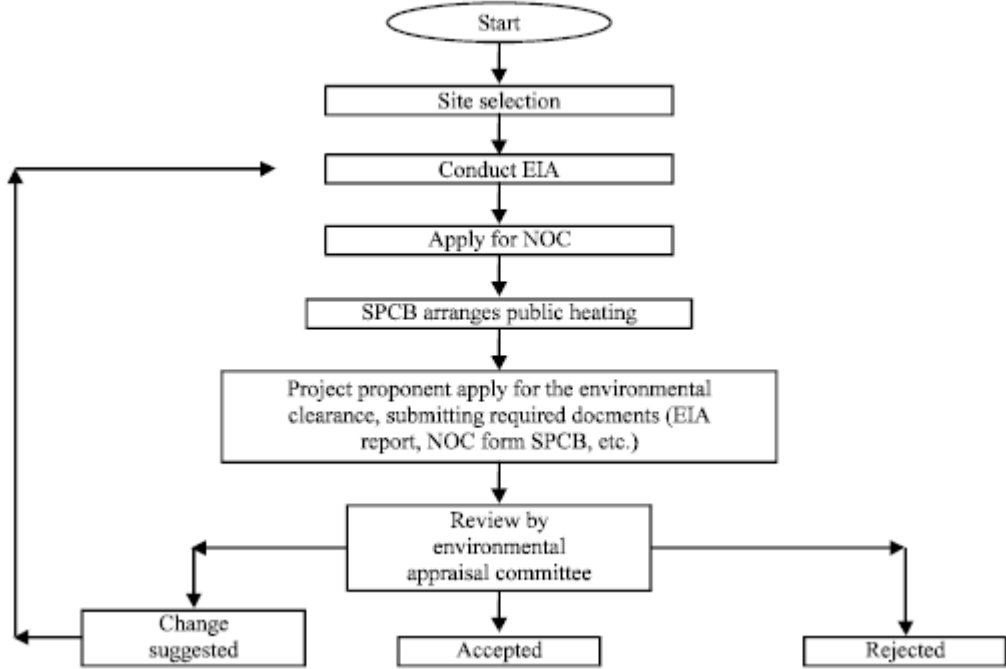

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन प्रक्रियेचा पहिला टप्पा छाननी आहे.

45. पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन प्रक्रियेचा पहिला टप्पा छाननी आहे. छाननीदरम्यान, विकासकाला हे निर्धारित करण्यासाठी ही प्रकल्पाला पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापनाची गरज आहे की नाही, व्यवहार्यतापूर्व स्तराची माहितीची आवश्यकता असेल. एकदा हे निर्धारित झाले की एका प्रकल्पाला पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन प्रक्रियेची गरज आहे, विस्तृत अभियांत्रिकी, पर्यावरण व सामाजिक अभ्यास करावे लागते. पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन प्रक्रिया आकृती 2 मध्ये दाखवली गेली आहे.

46. एकदा प्रकल्प प्राधिकरणाद्वारे पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन अधिसूचनेमध्ये विहित सर्व आवश्यक कागदपत्रांसह अर्ज दाखल केले गेले तर, पर्यावरण मूल्यमापन समितीसमोर ठेवण्यापूर्वी मंत्रालयाच्या तांत्रिक कर्मचाऱ्यांद्वारे त्याचे निरीक्षण केले जाते. मूल्यमापन समिती प्रकल्प प्राधिकरणाद्वारे प्रस्तुत माहितीवर आधारित प्रकल्पाच्या प्रभावाचे मूल्यमापन करते आणि आवश्यक असल्यास, स्थळ भेट किंवा विविध पर्यावरणीय पैलूंच्या स्थळावरील मूल्यमापनसुद्धा हातात घेतले जाते. अशा परीक्षणाच्या आधारे, समिती प्रकल्पाची संमती किंवा नकारासाठी सूचना करते, आणि मग त्यांचे प्रक्रियेन मंत्रालयामध्ये संमती किंवा नकारासाठी केले जाते.

47.

चित्र 1 भारतातील पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन

48. उत्खनन, बंदर आणि यानतळ इत्यादींच्या बाबतीत स्थळसापेक्ष प्रकल्पांच्या बाबतीत, दोन चरणांच्या अनुमती कार्यपद्धतीचे अवलंब केले गेले आहे, जिथे प्रकल्प प्राधिकरणांना त्यांच्या प्रकल्पांच्या पर्यावरण अनुमतीसाठी अर्ज करण्यापूर्वी स्थळ अनुमती प्राप्त करायची आहे. ते हे क्षेत्र टाळण्यासाठी आहे, जे जीवशास्त्राच्या दृष्टीने कमकुवत आणि पर्यावरणाच्या दृष्टीने संवेदनशील आहेत. प्रकल्प प्रघटकांद्वारे संपूर्ण माहिती दाखल केलेल्या क्षेत्रांच्या बाबतीत, 90 दिवसांच्या आत निर्णय घ्यायचा असतो. (<http://envfor.nic.in/division/introduction-8>).

49. भारताच्या पर्यावरण सुरक्षा कायदा, 1986च्या खाली, पर्यावरण व वन मंत्रालयाद्वारे तटीय क्षेत्रातील गतिविधींचे नियामन करण्यासाठी फेब्रुवारी 1991मध्ये एक अधिसूचना जारी केली गेली. या अधिसूचनेप्रमाणे, उधाणरेषेच्या 500 मी. पासून उपसागर, खाडी, बँकवाटर आणि नद्यांच्या 100 मी.

पर्यंतच्या तटीय जागेला तटीय नियामन क्षेत्र(सी.आर.झेड.) असे म्हटले जाते. या अधिसूचनेमध्ये केवळ आंतर-भरती क्षेत्र आणि तटीय क्षेत्राचा जमिनी भाग सामील आहे, समुद्री भाग नव्हे. या अधिसूचनेने सी.आर.झेड.मधील उद्योग किंवा प्रक्रियन संकायांची स्थापना व विस्तारावर निर्बंध लावले आहे.

50. उधाणरेषेच्या जमिनीकडील भागावर 500 मी.आतल्या तटीय पट्ट्यांना चार वर्गांत विभागले गेले आहे:

- सीआरझेड-1 जीवशास्त्रदृष्ट्या संवेदनशील क्षेत्र आहेत, जे तटाच्या जैवव्यवस्थेचे सांभाळ करण्यात महत्वपूर्ण आहेत. ते कमी आणि उधाणाच्या रेषांच्या मध्ये पडतात.येथे नैसर्गिक वायूचे दोहन आणि मिठाच्या उत्खननाची परवानगी आहे.
- सीआरझेड- 2 या वर्गामध्ये ते क्षेत्र आहेत, जे आधीच तटीय रेषेवर किंवा त्याजवळ विकसित करण्यात आलेले आहेत. या उद्देशाकरिता, 'विकसित क्षेत्र' ही संज्ञा नगरपालिका मर्यादांच्या आतील किंवा आधीचे पुरेसे विकसित व निकासी प्रणाली, संपर्क रस्ते आणि इतर ढाचागत सोयी असलेले इतर कायद्याने विहित शहरी क्षेत्रांसाठी वापरली जाते.
- सीआरझेड-3 ग्रामीण व शहरी वस्त्या १ आणि २ नसलेल्या क्षेत्रांत येतात. या क्षेत्रामध्ये कृषीशी संबंधित काही विशिष्ट गतिविधी आणि काही सार्वजनिक सोयींची परवानगी आहे
- सीआरझेड-4 क्षेत्र जलीय क्षेत्रापासून क्षेत्रीय मर्यादांपर्यंत पडतात. मासेमारी आणि संबंधित गतिविधींना या क्षेत्रात परवानगी आहे. ठोस कचरा या क्षेत्रामध्ये सोडायचा नसतो.

51. या सीआरझेड वर्गामध्ये विभिन्न निर्बंध आहेत, विशेषकरून बांधकामावरील निर्बंध येथे लागू पडतात.

52. तटीय राज्य/केंद्रशासित प्रदेशांना, विभिन्न गतिविधींसाठी तटीय क्षेत्रांचे चिह्नन आणि वर्गीकरण करून, तटीय नियामन क्षेत्राच्या तरतुदीप्रमाणे तटीय क्षेत्र प्रबंधन योजना तयार करायच्या असतात.

53. पर्यावरण सुरक्षा कायद्याच्या परिभाषेप्रमाणे, पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन पार पाडण्यास जबाबदार प्रकल्पाद्वारे सह-अर्थसाहाय्य मिळत असलेल्या कोणत्याही गतिविधी असे करतील, ज्यामध्ये विशेष निर्यात क्षेत्रे, बंदर, यानतळे, बांधकाम प्रकल्पांतील गतिविधी सामील आहेत(पर्यावरण प्रभाव मूल्यमापन, २००६मधील सूचीप्रमाणे).

2.3 बहुआयामीय करार आणि जैव विविधता कार्यपद्धती

54. भारत सरकार अनेक आंतरराष्ट्रीय आणि स्थानिक करार व परिषदांमधील स्वाक्षरीकर्ता आहे, जे पर्यावरणाशी संबंधित आहे. यामध्ये सामील आहेत:

- **2016** पेरिस करार- जलवायु परिवर्तनाच्या धोक्याला वैश्विक प्रत्युत्तर
- **2013** मिनामॅटा पारा परिषद
- जनुकीय संसाधनांच्या जैवशास्त्रीय विविधता परिषदेत वापरामुळे मिळणाऱ्या लाभांच्या रास्त व समप्रमाण वाटणी व प्रवेश यावरील **2010** चे नागोया प्रोटोकॉल
- आफ्रिका आणि युरेशिआमधील शिकार होणाऱ्या प्रवासी पक्ष्यांसंबंधी मतैक्यपत्रक **2008**
- डूगॉग(डूगॉग ड्यूगॉग) याचे संरक्षण व प्रबंधन आणि त्यांच्या संपूर्ण परिधींमधेल त्यांच्या परिसरावरील मतैक्यपत्रक **2007**
- आंतरराष्ट्रीय उष्णकटिबंधीय इमारती लाकूड करार **2006**
- वैश्विक पीक विविधता ट्रस्टच्या स्थापनेसाठीचे करार **2003**

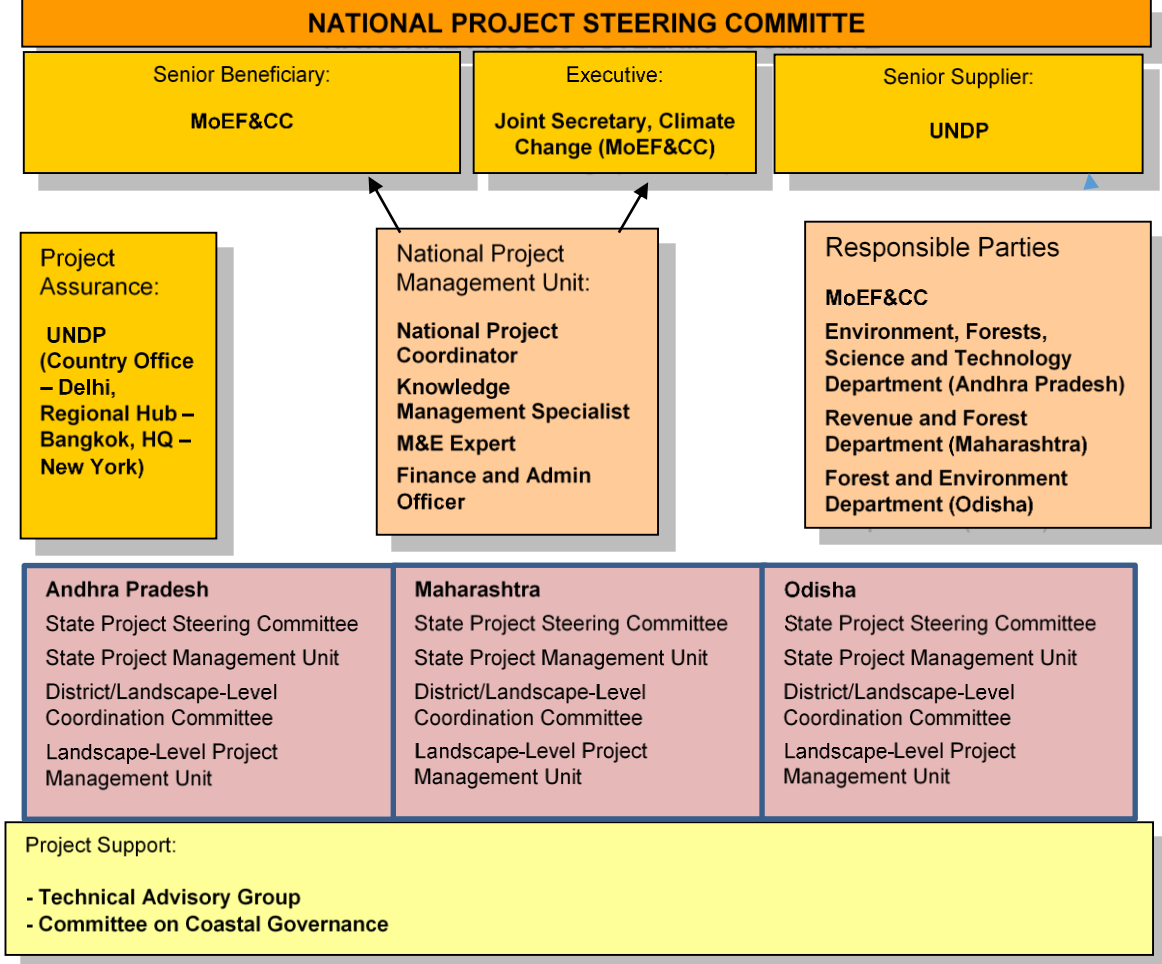

- तैबाकू नियंत्रणावरील ढाचा परिषद जागतिक आरोग्य संघटना 2003
- निरंतर जैविक प्रदूषकांवेरल स्टॉकहोम परिषद 2001
- रोपांच्या जनकीय उत्पादनांसाठी अन्न व शेतीवरील आंतरराष्ट्रीय संधी 2001
- समुद्री कासवाचे संरक्षण व प्रबंधन आणि भारतीय महासागर व दक्षिणपूर्व आशियाच्या त्यांच्या परिसरांसंबंधी मतैक्यपत्रक 2001
- जैव विविधता परिषदावरील जैवसुरक्षेवरील कार्टेगना प्रोटोकॉल 2000
- साइबेरियन क्रेनसाठी संरक्षण उपायांसंबंधी मतैक्यपत्रक 1998
- आंतरराष्ट्रीय व्यापारामध्ये कीटकनाशक व काही ढोक्यादायक रसायनांसाठी माहितीपूर्ण स्वीकृती कार्यपद्धतीवरील रॉटरडॅम परिषद 1998
- जलवायु परिवर्तनावरील संयुक्त राष्ट्र संघ ढाचा परिषदेचे क्योटो प्रोटोकॉल 1997
- विशिष्ट क्षेत्रात पलायन करणार्या आणि सगळीकडे पलायन करणार्या माशांच्या प्रजातींशी संबंधित समुद्री कायदा (10 डिसेंबर 1982) वरील संयुक्त राष्ट्र परिषदेच्या तरतुदींच्या अंमलबजावणीसाठीचे करार 1995
- ओझोन परतीच्या सुरक्षेसाठीचे विणना परिषद 1995
- हिंद महासागर ट्यूना आयोगाच्या स्थापनेसाठीचे करार 1993
- जलवायु परिवर्तनावरील संयुक्त राष्ट्र ढाचा परिषद 1992
- जैवविविधतेवरील परिषद 1992
- पश्चिमी हिंद महासागर ट्यूना संस्था परिषद 1991
- तेल सज्जता व सहकाराबद्दलची आंतरराष्ट्रीय परिषद 1990
- आशिया आणि प्रशांत महासागरीय क्षेत्रातील जलसंस्कृती केंद्रांच्या संजाळाची स्थापना करार 1988
- ओझोन परतीचे हास करणार्या पदार्थावरील मॉॅट्रिअल प्रोटोकॉल 1987
- आशिया आणि प्रशांत महासागरीय क्षेत्रातील मत्स्यपालन उत्पादांसाठी विपणन माहिती व तांत्रिक सल्ला सेवांसाठीच्या आंतर-प्रशासनीय संस्थेच्या स्थापनेसाठीचा करार 1985 (इन्फोफिश)
- ओझोन परतीच्या सुरक्षेसाठी विणना परिषद 1985
- वन्य प्राणी व पशूंच्या दुर्लभ प्रजातींमधील आंतरराष्ट्रीय व्यापारावरील परिषदेमधील संशोधन 1983 (अनुच्छेद XXI)
- वन्य प्राण्यांतील प्रवासी प्रजातींच्या संरक्षणावरील परिषद 1979
- आशिया आणि प्रशांत महासागरीय क्षेत्रासाठी समेकित ग्रामीण विकास केंद्र स्थापन करणारा करार 1978
- कृषी विकासासाठी आंतरराष्ट्रीय निधी स्थापन करणारे करार 1976
- आशिया आणि प्रशांत महासागरीय क्षेत्रासाठी स्थानिक पशू उत्पादन व आरोग्य आयोगाच्या स्थापनेसाठी करार 1973
- वन्य प्राणी व पशूंच्या दुर्लभ प्रजातींमधील आंतरराष्ट्रीय व्यापारावरील परिषद 1973
- जागतिक सांस्कृतिक आणि नैसर्गिक वारसाच्या सुरक्षेसंबंधी परिषद 1972
- आंतरराष्ट्रीय महत्वाच्या दलदलींवरील परिषद विशेषकरून पाणपक्षी परिसर(रामसर) 1971
- आशिया आणि प्रशांत महासागरीय क्षेत्रासाठी वनस्पती सुरक्षा करार 197=56
- आंतरराष्ट्रीय वनस्पती सुरक्षा परिषद 1951
- निसर्ग व नैसर्गिक संसाधनांच्या संरक्षणासाठी आंतरराष्ट्रीय संघाचे विधान 1948 (संशोधन 1996)
- आंतरराष्ट्रीय तांदूळ आयोगाची स्थापना 1948
- एशिया-पॅसेफिक मत्स्यपालन आयोगाच्या स्थापनेसाठी करार 1948

3. अंमलबजावणी आणि कार्यान्वयन

3.1 सामान्य प्रबंधन ढाचा आणि जवाबदाऱ्या

55. एक उच्चस्तरीय प्रकल्प प्रबंधन निकाय ढाचा आकृती 3 मध्ये दाखवण्यात आला आहे. महत्वपूर्ण भूमिकांची चर्चा करण्यात आली आहे.

चित्र 2 प्रकल्प संस्थान ढाचा

1.2

3.1.1 राष्ट्रीय अंमलबजावणी ढाचा

अंमलबजावणी करणारे भागीदार व जवाबदार पक्ष

56. या प्रकल्पासाठी अंमलबजावणी करणारे भागीदार पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय आहे. पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय हरित हवामान निधीचे राष्ट्रीय विहित प्राधिकरणही आहे आणि सर्व राष्ट्रस्तरीय समन्वयन यंत्रणा या मंत्रालयाच्या परिधीत असतील.

57. या प्रकल्पाची अंमलबजावणी, यूएनडीपी आणि भारत सरकारमधील मानक आधारभूत साहाय्य कराराप्रमाणे, यूएनडीपीचे राष्ट्रीय अंमलबजावणी मॉडेलिटीचे पालन करून केले जाईल.

GREEN
CLIMATE
FUND

राष्ट्रीय प्रकल्प संचालन समिती

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित द्रवामन निधी अर्थसाहाय्य पन्नाव

58. पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय राष्ट्रीय प्रकल्प संचालन समितीची रचना करील, ज्याच्या अध्यक्षस्थानी पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालयामध्ये जलवायु परिवर्तनाचा अधिभार असलेले वरिष्ठतम अधिकारी किंवा विशेष सचिव असतील. जलवायु परिवर्तनाच्या संयुक्त सचिव एनपीएससीच्या सदस्य सचिवाची भूमिका बजावतील आणि राष्ट्रीय प्रकल्प निर्देशक असतील. संचालन समितीची बैठक कमीत कमी वर्षातून दोनदा होईल आणि त्यामध्ये प्रकल्पातील राज्यांच्या वार्षिक कार्ययोजनांची पाहणी व त्यात योगदान केले जाईल तसेच राष्ट्रस्तरीय प्रकल्प गतिविधींची चर्चा व संमतीही केली जाईल. एनपीएससी सर्व भारतीय तटीय राज्य, केंद्रशासित प्रदेश आणि बेटांमध्ये शिकवण व सर्वोत्तम पद्धती साझा करण्यासाठीचे एक व्यासपीठ असेल.

59. सदस्यांमध्ये प्रासंगिक मंत्रालयांचे प्रतिनिधी असतील उदा. कृषी, वने, पर्यावरण, एमएसएमई, कौशल्य विकास, भूविज्ञान, ग्रामीण विकास इ. भारताच्या सर्व तटीय राज्यांचे प्रतिनिधित्व एनपीएससीमध्ये केले जाईल, ज्यामध्ये तटीय क्षेत्र प्रबंधन प्राधिकरणाचे सदस्यही सामील असतील. एनपीएससीमध्ये प्रासंगिक तटीय संस्थान आणि संस्था उदा. राष्ट्रीय चिरस्थायी तटीय प्रबंधन केंद्र याचेही प्रतिनिधित्व असेल. राज्य जलवायु परिवर्तन कृती योजनांच्या तटीय राज्यांसाठीच्या केंद्रीय बिंदूचे प्रतिनिधित्वही एनपीएससीमध्ये केले जाईल. समितीमध्ये खाजगी क्षेत्र आणि प्रासंगिक असरकारी संघटनांचे प्रतिनिधीही सामील असतील.

राष्ट्रीय प्रकल्प प्रबंधन निकाय

60. राष्ट्रीय प्रकल्प संचालन समितीचे समर्थन राष्ट्रीय प्रकल्प प्रबंधन निकायाद्वारे केले जाईल, जो राष्ट्रीय स्तरावर प्रकल्पाच्या प्रासंगिक घटकांच्या दैनंदिन समन्वयनासाठी जवाबदार असेल आणि तिन्ही प्रकल्प राज्य आंध्रप्रदेश, महाराष्ट्र आणि ओडिशा यांच्या निकटतम समन्वयनाने काम करेल. राष्ट्रीय प्रकल्प प्रबंधन निकायच्या अध्यक्षस्थानी राष्ट्रीय प्रकल्प समन्वयक असेल, ज्याला अनेकांपैकी ज्ञान प्रबंधन तज्ञ, पर्यवेक्षण व मूल्यमापन तज्ञ आणि अर्थसाहाय्य व प्रशासन अधिकारी यांचे साहाय्य मिळेल.

तांत्रिक सल्लागार गट

61. आवश्यकतेप्रमाणे, प्रकल्पाच्या उद्दिष्टांना प्राप्त करण्यासाठी आपले प्राविण्य व मार्गदर्शन उपलब्ध करून देणार्या विषयवस्तू तज्ञांद्वारे तांत्रिक सल्लागार गट स्थापन केले जाईल. टीएजीच्या अध्यक्षस्थानी पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालयाचे प्रभारी संयुक्त सचिव असतील आणि त्याचे स्थान राष्ट्रीय प्रकल्प प्रबंधन निकायात असेल. बहुक्षेत्रीय स्वरूपामुळे, या प्रकल्पाच्या यशस्वी अंमलबजावणीसाठी शक्तिशाली तांत्रिक नेतृत्व आणि उच्च स्तराच्या समन्वयनाची गरज भासेल. टीएजी या प्रक्रियेचे संचालन करण्यास साहाय्य करेल आणि आवश्यकता असल्यास तीन महिन्यांतून एकदा बैठक घेईल.

3.1.2 तटीय प्रशासनाबद्दल समिती

62. तटीय प्रशासनाबद्दल समिती स्थापन केले जाईल, जिच्या अध्यक्षस्थानी पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालयाचे प्रभारी संयुक्त सचिव असतील आणि त्याचे सचिवालय राष्ट्रीय प्रकल्प प्रबंधन निकायात असेल. या समितीमध्ये प्रशासन तज्ञांचे समावेश असेल आणि तिची बैठक वर्षातून एकदा किंवा आवश्यकता पडल्यास, तटीय प्रशासनासंबंधी निर्णयांशी संबंधित मार्गदर्शन व तांत्रिक साहाय्य देण्यासाठी होईल. विशेषकरून तटीय प्रशासन समिती दक्षिण-दक्षिण भागीदारी निष्पत्ती 3.3 मध्ये एक ज्ञान आदान प्रदान व्यासपीठ विकसित करून, तटीय हवामान बदल असुरक्षिता व

प्रभावांबद्दल समान चिंता असलेल्या क्षेत्रातील इतर देशांच्या सहभागाने विकसित करेल. तटीय प्रशासन समितीचे राष्ट्रीय प्रकल्प संचालन समितीमध्ये प्रतिनिधित्व असेल.

3.1.3 राज्य प्रबंधन ढाचे

63. तीन जीसीएफ प्रकल्प राज्यांच्या स्वताच्या अंमलबजावणी व्यवस्था असतील:
64. आंध्रप्रदेशामध्ये या प्रकल्पाची अंमलबजावणी पर्यावरण, वने, विज्ञान व तंत्रज्ञान विभागाद्वारे त्यांचे कार्यकारी विभाग विशेषकरून मुख्यत्वे आंध्रप्रदेश तटीय क्षेत्र प्रबंधन प्राधिकरणाद्वारे केली जाईल. राष्ट्रीय पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय आणि आंध्रप्रदेशच्या पर्यावरण, वने, विज्ञान व तंत्रज्ञान विभागामधील एक करारामार्फत पर्यावरण, वने, विज्ञान व तंत्रज्ञान विभाग एक जबाबदार पक्ष(यूएनडीपी परिभाषेमध्ये) असेल.
65. महाराष्ट्र राज्यामध्ये प्रकल्पाची अंमलबजावणी महाराष्ट्र जाखण आणि सागरी जैव विविधता संवर्धन प्रतिष्ठानाद्वारे केली जाईल, (शासनाचे ठराव क्र. एस-30/2015/सीआर 219/एफ-3 दि. 23 सप्टेंबर 2015 यानुसार महसूल व वन विभागांतर्गत स्थापन करण्यात आलेले). राष्ट्रीय पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय आणि महाराष्ट्राच्या महसूल व वन विभागामधील एक करारामार्फत महसूल व वन विभाग एक जबाबदार पक्ष(यूएनडीपी परिभाषेमध्ये) असेल.
66. ओडिशा मध्ये प्रकल्पाची अंमलबजावणी वन व पर्यावरण विभागाद्वारे केली जाईल. राष्ट्रीय पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय आणि ओडिशाच्या पर्यावरण व वन विभागामधील एक करारामार्फत पर्यावरण व वन विभाग एक जबाबदार पक्ष(यूएनडीपी परिभाषेमध्ये) असेल.
67. प्रकल्प कार्यान्वयनासाठी तिन्ही राज्य मूळभूत ढाच्यांचे पालन करेल:

राज्य प्रकल्प संचालन समिती

68. राज्य स्तरावर प्रकल्प अंमलबजावणी आणि प्रबंधनाचे निर्देशन व अवलोकन यासाठी सर्व महत्वपूर्ण राज्य विभाग/निकायांचे प्रतिनिधी असलेली राज्य प्रकल्प संचालन समिती स्थापन केली जाईल. इतर सदस्यांमध्ये सर्व प्रासंगिक राज्य विभागांचे प्रतिनिधि आणि खाजगी क्षेत्र/उद्योग, राज्यशासनाद्वारे नामित असरकारी संघटना, यूएनडीपी आणि पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालयाचे प्रतिनिधी यांसारखे इतर हितसंबंधित सामील असतील. एसएपीसीसीचे राज्यातील केंद्रबिंदू राज्य प्रकल्प संचालन समितीच असेल. राज्य प्रकल्प संचालन समिती राज्यातील प्रकल्प अंमलबजावणीच्या प्रगतीची पाहणी आणि राज्यात प्रकल्पाच्या सलग अंमलबजावणीसाठी योग्य निर्णय घेण्यासाठी वर्षातून कमीत कमी दोनदा बैठक घेईल.

राज्य प्रकल्प प्रबंधन निकाय

69. राज्य प्रकल्प संचालन समितीचे समर्थन राज्य प्रकल्प प्रबंधन निकाय करेल, जो राज्यस्तरावर प्रकल्पाचे समन्वयन करण्यासाठी जबाबदार असेल. राज्य प्रकल्प प्रबंधन निकायाच्या अध्यक्षस्थानी राज्य प्रकल्प निर्देशक असतील जे प्रमुख वनसचिव किंवा त्यांचे प्रतिनिधी असतील. राज्य प्रकल्प निर्देशक राज्यस्तरावर प्रकल्पाच्या एकूण अंमलबजावणीसाठी, ज्यामध्ये एडब्ल्यूपीचे अनुपालन आणि प्रकल्प दस्तऐवजामध्ये अधोरेषित केल्याप्रमाणे नियोजित परिणामांची उपलब्धता सामील असेल, आणि प्रभावी प्रबंधन व सुस्थापित प्रकल्प पाहणी आणि अवलोकन यंत्रणांद्वारे प्रकल्प निधीच्या वापरासाठीही जबाबदार असतील. राज्य प्रकल्प निर्देशक 1) यूएनडीपी, पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय, विविध विभाग व निकाय यांशी समन्वय सुनिश्चित करतील 2) प्रकल्प गटाला मार्गदर्शन उपलब्ध करतील; 3) अहवालांची पाहणी करतील आणि 4) प्रकल्पाशी निगडित प्रशासनिक आणि आर्थिक व्यवस्थांचीही काळजी घेतील. राज्य प्रकल्प निर्देशकांना राज्य प्रकल्प व्यवस्थापकाचे

साहाय्य मिळेल, ज्याच्या जवाबदारांमध्ये: 1) सर्व हितसंबंधित, राज्यशासन व केंद्रशासन निकाय आणि यूएनडीपी-जीसीएफ सह प्रकल्प अंमलबजावणीचे समन्वयन; 2) प्रकल्प मूल्यमापनांचे नियोजन; 3) सर्व टप्प्यांमध्ये सर्व अंमलबजावणी भागीदारांद्वारे पर्याप्त कागदपत्र तयार करणे सुनिश्चित करणे आणि 4) प्रकल्प निष्पत्तीचे प्रकाशन सुलभ करणे सामील असेल.

जिल्हा/परिवेश-स्तरीय समन्वयन समिती(डीएलसीसी/एलएलसीसी)

70. जिल्हास्तरावर, जिल्हा/परिवेशस्तरीय प्रकल्प समन्वयन समिती असेल, जिच्या अध्यक्षस्थानी संबंधित जिल्हाधिकारी असतील. विभागीय वन अधिकारी जिल्हा प्रकल्प समन्वयक म्हणून काम पाहतील. सदस्यांमध्ये सर्व प्रासंगिक विभाग, निकाय, आणि सर्व ग्रामस्तरीय समितींचे प्रतिनिधी तसेच समुदाय संघटक/ ग्रामस्तरीय साहाय्यक सामील असतील. परिवेशस्तरीय प्रकल्प समन्वयन समिती, राज्य प्रकल्प संचालन समितींशी आणि राज्य प्रकल्प संचालन समितीशीही राष्ट्रीय व राज्य राज्य प्रकल्प संचालन समितींमध्ये प्रतिनिधित्वाद्वारे जोडलेल्या असतील. परिवेशस्तरीय प्रकल्प समन्वयन समिती जिल्हापातळीचे नियोजन, अंमलबजावणी, पर्यवेक्षण आणि समन्वयनासाठीही जवाबदार असेल. ही समिती जिल्हापातळीवर विविध उत्पादन क्षेत्रांशी पर्याप्त समन्वयन सुनिश्चित करण्याचेही प्रयत्न करील.

परिवेशस्तरीय प्रकल्प प्रबंधन निकाय

71. जिल्हापातळीवर, परिवेशस्तरीय प्रकल्प संचालन समितीचे साहाय्य जिल्हा प्रकल्प प्रबंधन निकाय करेल, ज्यामध्ये प्रकल्प अंमलबजावणी, पर्यवेक्षण व मूल्यमापन आणि अनुकूलन प्रबंधनासाठी तांत्रिक नेतृत्व पुरवणारे प्रासंगिक प्राविण्य असलेले व्यक्ती पर्याप्तपणे कर्मचारी म्हणून असतील. यामध्ये उपजीविका विशेषज्ञ, जैवव्यवस्था व जलवायू परिवर्तन अनुकूलन तज्ञ, संवाद व व्याप्ती विशेषज्ञ आणि प्रकल्प प्रबंधन निकायाचे दैनंदिन प्रशासनिक व आर्थिक कार्य पाहण्यासाठी आर्थिक व प्रशासनिक साहाय्यकही सामील असतील. जिल्हा प्रकल्प प्रबंधन निकाय जिल्हा प्रकल्प समन्वयकाच्या आदेशाखाली असेल.

72. क्षेत्रीय गतिविधींची अंमलबजावणी राज्य, जिल्हा व उपजिल्हास्तरावर संबंधित विभागांद्वारे, असरकारी संघटना व सीबीओ यांचे सहभाग व वरीलप्रमाणे राज्य व जिल्हास्तरीय समन्वयन यंत्रणेच्या एकूण मार्गदर्शन व पर्यवेक्षणाखाली केली जाईल. गावपातळीवर, ग्रामीण संस्था (स्वयंसाहाय्य गटांच्या संघटना) आणि पर्यावरण विकास समिती प्रकल्प अंमलबजावणीमध्ये सहभागी असतील, ज्यामध्ये विशेषकरून पर्यावरण जीर्णोद्धार आणि इतर थेट हस्तक्षेप सामील असतील. ग्राम साहाय्यक किंवा सामुदायिक संघटक गावपातळीवर या गतिविधींचे समन्वय करण्यासाठी जवाबदार असतील.

3.1.4 प्रकल्प आश्वासन

73. यूएनडीपीचे 'प्रकल्प आश्वासन' कार्य म्हणजे वस्तूनिष्ठ व स्वतंत्र प्रकल्प अवलोकन व पर्यवेक्षण कार्यामध्ये पर्यावरण, वने व जलवायू परिवर्तन मंत्रालयाचे समर्थन करणे. ही भूमिका सुनिश्चित करते की पर्याप्त प्रकल्प प्रबंधन मानकांचे प्रबंधन व पूर्णता केले जाईल. यूएनडीपी प्रकल्पासाठी गुणवत्तेची हमी देते; एनआयएम दिशानिर्देशांचे व जीसीएफ व यूएनडीपी धोरण व कार्यपद्धतींचे अनुपालन सुनिश्चित करते

74. एक यूएनडीपी कार्यक्रम अधिकारी, किंवा समुद्र आणि पर्यावरण अधिकारी, सामान्यपणे यूएनडीपीच्या वतीने प्रकल्प आश्वासनाची भूमिका बजावते.

3.2 ईएमएसएफचे प्रशासन

75. अंमलबजावणी निकाय म्हणून, पर्यावरण, वने व जलवायू परिवर्तन मंत्रालय पूर्णता संस्था म्हणजेच वरील प्रमाणे अधोरेषित राज्य ढाच्यांच्या अंमलबजावणीसाठी जवाबदार असेल.

76. ईएमएसएफ निविदा कागदपत्रांचे भाग असेल. राष्ट्रीय प्रकल्प प्रबंधन निकाय कामादरम्यान या कागदपत्रामधील संशोधन किंवा अपडेटसाठी जवाबदार असेल. कागदपत्र जारी केलेल्या व्यक्तीची जवाबदारी ते शक्य तेवढे अपडेट असणे सुनिश्चित करण्याची असेल.
77. यूएनडीपी पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय पूर्तता संस्थांना(उदा. कंत्राटदार आणि/व असरकारी संघटना) पर्यावरण व सामाजिक मुद्द्यांवर विशेष सल्ला देणे आणि पर्यावरण व सामाजिक पर्यवेक्षण व अहवाल तयार करण्यासाठी उत्तरदायी असतील. पर्यावरण, वने व जलवायु परिवर्तन मंत्रालय किंवा त्याचा प्रतिनिधी प्रकल्पादरम्यान सगळे घटक पूर्तता करण्याच्या प्रभारी पूर्तता संस्थांच्या पर्यावरण व सामाजिक प्रदर्शनाचे मूल्यमापन करेल आणि ईएमएसएफचे अनुपालन सुनिश्चित करेल. कार्यान्वयनादरम्यान पूर्तता संस्था ईएमएसएफच्या अंमलबजावणीसाठी उत्तरदायी असतील. प्रकल्पांवर काम करणाऱ्या कर्मचार्यांची पर्यावरण व सामाजिक प्रभाव निवारण किंवा कमी करण्याची जवाबदारी असेल.
78. सुरक्षाकर्ता व्यवस्थापक राष्ट्रीय आणि राज्यस्तरीय प्रकल्प प्रबंधन निकायांमध्ये नामित केले जातील. या भूमिका प्रकल्प प्रबंधन निकायांच्या सदस्यांच्या इतर भूमिकांच्या जोडीने असू शकतात. प्रकल्प प्रबंधन निकायातील सुरक्षाकर्ता अधिकारी तक्रार निवारण यंत्रणेचा प्रभारी म्हणून महत्वपूर्ण अधिकारी म्हणून नियुक्त केला जाईल
79. क्षेत्र अधिकारी प्रकल्प/बांधकाम स्थळांच्या दैनंदिन पर्यावरणीय निरीक्षणांसाठी जवाबदार असतील. क्षेत्र अधिकारी सर्व प्रकल्प स्थळ कर्मचार्यांना प्रभावी पर्यावरण प्रबंधनावर सल्ला देईल. क्षेत्र अधिकारी प्रकल्प कर्मचार्यांची पर्यावरण जागरूकता योग्य प्रशिक्षणाद्वारे अद्ययावत ठेवल्या जात असल्याचेही सुनिश्चित करेल. प्रभाव कमी करण्याच्या उपायांवरील अनुपालन अहवाल क्षेत्र अधिकार्यांद्वारे दाखल केले जातील. अनुपालनाचे एक स्वतंत्र पाहणी आवश्यक असल्यास पूर्तता/बांधकाम आणि बांधकामानंतर पार पाडली जाईल.
80. पूर्तता संस्था उदा. कंत्राटदार सर्व प्रशासनिक व पर्यावरण अभिलेखांचे साजसांभाळ करील, ज्यामध्ये तक्रारांची रोजनिशी आणि तक्रारींचे कारण कमी करण्यासाठी घेतलेल्या उपायांचे अभिलेख सामील असतील.
81. पूर्तता संस्था ईएमएसएफच्या दैनंदिन अनुपालनासाठीही जवाबदार असेल

3.2.1 सामान्य पर्यावरण प्रभाव प्रदर्शन मुद्दे

82. परिशिष्ट व मध्ये सामान्य करारी मुद्दे दिले आहेत, जेणेकरून क्षुल्लक प्रभाव असण्याची अपेक्षा असलेल्या पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन कार्यांना साहाय्य मिळेल. परिशिष्टामध्ये विस्तृत केलेले प्रभाव कमी करण्याच्या उपायांचे विवरण ईएमएसएफसारखेच आहे आणि सामान्य, मानकीकृत पर्यावरण प्रबंधन योजनेचे आणि सामान्यपणे छोट्या कार्यांच्या संबंधित क्षुल्लक प्रभावांचे केंद्रबिंदू आहेत, ज्यावर नियमित उपाय सर्वोत्तम उद्योग पद्धतींद्वारे होऊ शकते
83. हे मुद्दे सामान्य आहेत आणि लागू राष्ट्रीय कायदे, कंत्राट कार्यपद्धती व अपेक्षित कार्यांचा वास्तविक परिधी व स्वरूपांशी सुसंगत असण्यासाठी परिवर्तित केले जाऊ शकतात. या मुद्द्यांचे मंतव्य कार्य कंत्राटामध्ये समावेश असण्याचे आहे आणि संपूर्ण कंत्राट काळावधीदरम्यान हे प्रभावी असतील.

3.2.2 पर्यावरणीय कार्यपद्धती, स्थळ व गतिविधी-सापेक्ष योजना/दिशानिर्देश

84. पर्यावरण कार्यपद्धती विशिष्ट पर्यावरण घटक प्राप्त करण्यासाठी प्रबंधन उद्दिष्टे कशी प्राप्त होतील, याची लेखी पद्धत प्रवते. यांमध्ये स्थळ किंवा गतिविधीसापेक्ष असण्यासाठी आवश्यक विवरण आहे आणि सर्व बांधकाम कार्यासाठी त्यांचे पालन आवश्यक आहे. स्थळ व गतिविधीसापेक्ष

कार्य योजना व निर्देश जारी केले जातील आणि यूएनडीपी, भारत सरकार व पर्यावरण, वने व जलवायू परिवर्तन मंत्रालयाद्वारे आधी यशस्वीरित्या घेतलेल्या तत्सम प्रकल्पांचे पालन करतील

3.2.3 पर्यावरण प्रसंग अहवाल

85. कोणतेही प्रसंग, उदा. ईएमएसएफच्या कार्यपद्धतींशी अनुरूपता नसणे, प्रसंग अभिलेख वापरून नोंद करावयाचे आहेत आणि त्याचे विवरण एका वहीत प्रविष्ट करावयाचे आहेत. पदार्थात्मक किंवा गंभीर पर्यावरणीय हानी पोचवणारे किंवा पोचवू शकणार असलेल्या कोणत्याही प्रसंगासाठी, क्षेत्र अधिकारीत त्याच्या वरिष्ठाला शक्य तेवढे लवकर माहिती देईल. पूर्तता संस्था/कंत्राटदाराने पर्यावरण, वने व जलवायू परिवर्तन मंत्रालयाच्या संमतीप्रमाणे उपाय पूर्ण होईपर्यंत काम थांबवले पाहिजे.

3.2.4 दैनिक व साप्ताहिक पर्यावरण निरीक्षण परीक्षणसूची

86. संबंधित क्षेत्र अधिकार्याद्वारे एक दैनिक पर्यावरण परीक्षणसूची प्रत्येक कार्यस्थळावर पूर्ण करावची आहे आणि एका वहीत त्याची नोंद करावची आहे. एक साप्ताहिक पर्यावरण परीक्षणसूची पूर्ण करावची आहे आणि त्यामध्ये क्षेत्र अधिकार्याद्वारे पूर्ण केलेल्या दैनिक परीक्षणसूचींमध्ये चिन्हित कोणत्याही मुद्द्यांचे संदर्भ समाविष्ट असतील. पूर्ण केलेल्या परीक्षणसूचीचे अग्रेषण पर्यावरण, वने व जलवायू परिवर्तन मंत्रालयाला पाहणीसाठी करणे आणि कोणतेही मुद्दे चिन्हित केले गेल्यास पाठपुरावा करणे आहे.

3.2.5 सुधारात्मक कारवाई

87. ईएमएसएफच्या कार्यपद्धतींशी अनुरूपता नसल्याच्या प्रसंगांची नोंद साप्ताहिक पर्यावरणीय निरीक्षणांमध्ये करून वहीत करावची आहे. अनुरूपता नसण्याच्या गंभीरतेच्या आधारे, क्षेत्र अधिकारी साप्ताहिक स्थळ निरीक्षण अहवालावर एक सुधारात्मक कारवाई विहित करू शकतो. सर्व सुधारात्मक कारवायांच्या प्रक्रियांचा पाठपुरावा वहीद्वारे होईल. कोणत्याही अनुरूपतेच्या अभाव आणि सुधारात्मक कारवाया जारी करण्याची माहिती पर्यावरण, वने व जलवायू परिवर्तन मंत्रालयाला द्यावची आहे.

3.2.6 पाहणी व लेखापरीक्षण

88. ईएमएसएफ आणि त्याच्या कार्यपद्धतींची पाहणी प्रत्येक दोन महिन्यांनी यूएनडीपी कर्मचारी व पर्यावरण, वने व जलवायू परिवर्तन मंत्रालयाद्वारे केली जाईल. पाहणीचे उद्दिष्ट प्रकल्प पूर्तता/बांधकामादरम्यान मिळवलेल्या ज्ञानाची ओळख देण्यासाठी कागदपत्र अद्ययावत करणे आणि नवीन ज्ञान व बदललेली सामुदायिक मानके(मूल्य) परिलक्षित करणे आहे.

89. ईएमएसएफची पाहणी करून संशोधन केले जातील, जर:

- पर्यावरण परिस्थिती किंवा सामान्यपणे स्वीकार्य पर्यावरण पद्धतींमध्ये प्रासंगिक बदल झालेले; किंवा
- नवीन किंवा आधी न ओळखलेले पर्यावरणीय धोके ओळखले जातील; किंवा
- प्रकल्प पर्यवेक्षण व पाळत पद्धतींपासूनची माहिती सूचित करते की वर्तमान नियंत्रण उपाय प्रभावी असण्यासाठी त्यांमध्ये संशोधन आवश्यक आहे; किंवा
- प्रकल्पाशी प्रासंगिक पर्यावरणीय कायद्यांमध्ये बदल झाले आहेत; किंवा
- प्रासंगिक नियामक प्राधिकरणाद्वारे विनंती केली जात आहे; किंवा
- यूएनडीपी कर्मचारी व पर्यावरण, वने व जलवायू परिवर्तन मंत्रालयाच्या सल्लेने कोणत्याही बदलांचे विकास किंवा अंमलबजावणी करावची आहे. जेव्हा एखादे अपडेट केले जाते, तेव्हा सर्व स्थळ कर्मचार्यांना शक्य तेवढे लवकर टूल बॉक्स सभा किंवा लेखी अधिसूचनेद्वारे संशोधनाची माहिती दिली जाते.

3.3 प्रशलक्षण

90. ढूर्तता संस्थांढर वढवस्था ढागेढर असणें सुनलशलचत करणढाढी ढवाढदारी आहे, ढेणेकरून संबंढलत कर्मढारी, कंढ्राढदढर आणल इतर कर्मढारी ढांढकामासाठी ढर्यावरणीढ व सामाढलक आवश्यकतांढदढल ढागरूक असतील, ढ्याढध्ये ईएमएसएफढे समावेश आहे.
91. सर्व ढ्रकल्प कर्मढारी ँक ढार्यक्रमाढध्ये ढाग ढेतील, ढ्याढध्ये आरोग्य, सुरक्षलतता, ढर्यावरण व सांस्कृतलक आवश्यकतांढी माहलती दलली ढाईल.
92. गंढीर ढर्यावरणीढ हानी होणढाढे संढव असलेलढ्या ढोणतढाही गतलवलढीढध्ये (उढा. ढोकाढायक ढढार्थ हाताळणे) गुंतलेलढ्या सर्व कर्मढार्यांना ढार्यसाढेक्ष ढर्यावरण ढ्रशलक्षण दलले ढाईल.

4. संवाद-संपर्क

4.1 जाहीर चर्चा आणि पर्यावरणीय व सामाजिक प्रकटीकरण

93. EMSF भागधारक सहभाग योजनेचा एक भाग म्हणून जाहीर चर्चेचा समावेश करते. उपक्रमाविषयी संबंधित सरकारी विभाग, औद्योगिक गट, एनजीओ, आणि व्यक्तिगत समुदाय सदस्य यांच्या समावेशासह भागधारकांच्या विस्तृत श्रेणीबरोबर चर्चा केली गेली आणि तो सरकारकडून मंजूर केला गेला. उपक्रमाचा आराखडा तयार करण्याच्या दरम्यान संबंधित विषयावर व्यापक सल्लामसलत केली गेली आहे (तसेच यापूर्वीच्या उपक्रमांच्या दरम्यान सुद्धा जे या उपक्रमाकडून पुढे उच्चस्तरावर नेले जाण्याचे लक्ष्य आहे) आणि अशी अपेक्षा आहे की कोणत्याही प्रभावित समुदायांसह चर्चा पुढे चालू राहील. अपेक्षा केली जाते की समाजाच्या गरजांवर आधारित, उपक्रम पूर्णपणे स्वीकारले जातील.

94. UNDP आणि MOEFCC उपक्रमाचा विकास करतील आणि इच्छुक भागधारकांना उपक्रमाच्या स्थितीची माहिती पुरविण्यासाठी उपक्रमाची अद्ययावत माहिती नियमितपणे प्रसारीत करतील. अद्ययावत माहिती माध्यमांच्या श्रेणीद्वारे उदाहरणार्थ छपाई माध्यम, रेडिओ, सामाजिक माध्यमे किंवा औपचारिक अहवालाद्वारे दिली जाऊ शकते. चौकशी करणे, चिंता व्यक्त करणे आणि तक्रारी करणे यासाठी संपर्क साधण्यास जाहीर केलेला टेलिफोन क्रमांक उपक्रम चालू असताना सदैव राखला जाईल. सर्व चौकश्या, चिंता आणि तक्रारी एका नोंदपुस्तकामध्ये नोंदण्यात येतील आणि योग्य त्या व्यवस्थापकाला कळवले जाईल. सर्व सामुग्री जसे योग्य असेल त्या प्रकारे इंग्रजी आणि मार्सेलीस मध्ये प्रसिद्ध केली गेली जाणे आवश्यक आहे.

95. जेथे समुदायाचा मुद्दा उपस्थित होईल, तेथे खालील माहिती नोंदली जाईल:

- * चौकशी, तक्रार किंवा चिंता व्यक्त करण्याची वेळ, तारीख आणि त्याचे स्वरूप,
- * संपर्क साधण्याचा प्रकार (उदा. टेलिफोन, पत्र, वैयक्तिक संपर्क),
- * नांव, संपर्क पत्ता आणि संपर्क क्रमांक,
- * चौकशी, तक्रार किंवा चिंता याचा परिणाम म्हणून दिली गेलेली प्रतिक्रिया आणि हाती घेतलेले तपासकाम, आणि,
- * केली गेलेली कृती आणि कृती करणाऱ्या व्यक्तीचे नांव.

96. काही चौकश्या, तक्रारी आणि चिंतांवर उपाययोजना करण्यासाठी विस्तारीत कालावधीची आवश्यकता असू शकते. तक्रारदाराला (तक्रारदारांना) त्यांच्या चिंतांच्या निराकरणाच्या प्रगतीबद्दल माहिती कळवली जाईल. सर्व चौकश्या, तक्रारी आणि चिंतांचा तपास केला जाईल आणि तक्रारदाराला वक्तशीरपणे उत्तर दिले जाईल. कोणत्याही तक्रारी ज्यांचे निराकरण करण्यासाठी ताबडतोब उपाययोजना केली जाऊ शकणार नाही त्यासाठी EMSF मध्ये तक्रार निवारण यंत्रणेचा समावेश करण्यात आला आहे.

97. नियुक्त केलेले PMU / कंत्राटी कर्मचारी सर्व चौकश्या, तक्रारी आणि चिंतांची समीक्षा करणे आणि प्रत्येक बाब निराकरण होण्यासाठी प्रगतीपथावर असल्याची खात्री करणे यासाठी जबाबदार असतील.

4.2 तक्रार नोंदपुस्तक आणि तक्रार निवारण यंत्रणा

98. कोणत्याही उपक्रमाचे बांधकाम आणि अंमलबजावणी करत असताना, एखाद्या व्यक्तीवर किंवा काही लोकांच्या गटावर, प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे उपक्रमाच्या गतिविधींमुळे प्रतिकूल परिणाम होऊ शकतो.

त्यामुळे ज्या काही तक्रारी उदभवू शकतात त्या सामाजिक विषय जसे पात्रता निकष आणि अधिकार, सेवांमधील व्यत्यय, उदरनिर्वाहांचे तात्पुरते किंवा स्थायी नुकसान होणे, आणि इतर सामाजिक आणि सांस्कृतिक मुद्दे यांच्याशी संबंधित असू शकतात. तक्रारी पर्यावरणविषयक मुद्द्यांशी सुद्धा संबंधित असू शकतात जसे प्रमाणाबाहेर धुळ निर्माण होणे, बांधकामाशी संबंधित कंपने किंवा कच्च्या मालाच्या वाहतूकीमुळे पायाभूत संरचनेला नुकसान पोहोचणे, आवाज, वाहतूक कोंडी, सिंचन पुनर्वसन करण्याच्या दरम्यान खाजगी/सार्वजनिक असलेल्या भूपृष्ठीय/भूगर्भीय पाण्याच्या स्रोतांच्या गुणवत्तेमध्ये किंवा प्रमाणामध्ये घट होणे, घरगुती बागा आणि शेतजमिनींना नुकसान पोहोचणे इत्यादी.

99. जर अशा प्रकारची स्थिती उदभवली तर, त्यासाठी अशी एक यंत्रणा असायला हवी ज्याद्वारे प्रभावित पक्ष अशा मुद्द्यांचे सौहार्दपूर्ण रितीने उपक्रम कर्मचाऱ्यांसह प्रभावी, निष्पक्ष, पारदर्शक, वक्तशीर आणि बिनखर्चिकपद्धतीने निराकरण करू शकतील. हा उद्देश पूर्ण करण्यासाठी, EMSF मध्ये या उपक्रमासाठी तक्रार निवारणयंत्रणेचा समावेश करण्यात आला आहे.

100. उपक्रमामध्ये त्यांना सामिल करून घेतले जाते जे सानुकूल आहेत किंवा ज्यांना उपक्रमामुळे दुखावले गेल्याची भावना आहे आणि त्यांच्या चिंता आणि/किंवा तक्रारी उचित प्रक्रियेद्वारे समोर मांडण्यात सक्षम आहेत. या EMSF मध्ये आखून दिलेले तक्रार नोंदपुस्तक आणि तक्रार निवारण यंत्रणा या उपक्रमाचा एक भाग म्हणून वापरले जाणार आहे आणि त्यामुळे संबंधित भागधारकांना सुलभ, वेगवान, न्याय्य आणि प्रभावी प्रतिक्रिया पुरवली जाईल, विशेष करून कोणत्याही असुरक्षित गटासाठी ज्यांच्याकडे औपचारीक कायदेविषयक प्रणालीपर्यंत पोहोचण्याची बहुधा कमतरता असते. तक्रार नोंदपुस्तक आणि तक्रार निवारण यंत्रणा प्रक्रिया ते योगदान मान्य करते जे पारंपारीक तक्रार निवारण यंत्रणा करू शकतात, आणि स्तर 1 ची निवारण यंत्रणा रचनेमध्ये पारंपारीक व्यवस्थापना प्रणालीचे प्रतिनिधित्व समाविष्ट केले जाईल जेथे योग्य असेल (खाली विभाग 4.2.2 परिच्छेद 16 पहा).

101. हे मान्य करताना की अनेक तक्रारींचे निवारण ताबडतोब केले जाऊ शकते, या EMSF मध्ये आखलेले तक्रार नोंदपुस्तक आणि तक्रार निवारण यंत्रणा समस्या जशा जशा उदभवतात तसे त्यांचे परस्पर स्वीकारणीय सहमतीने निवारण केले जाण्यास प्रोत्साहन देते. या EMSF मध्ये आखलेले तक्रार नोंदपुस्तक आणि तक्रार निवारण यंत्रणा खालीलप्रमाणे योजलेले आहे:

- * एक वैध प्रक्रिया असणे ज्यामध्ये भागधारकांच्या गटांमध्ये विश्वास निर्माण केला जाईल आणि भागधारकांना खात्री दिली जाईल की त्यांच्या चिंतांचे न्याय्य आणि पारदर्शक पद्धतीने मूल्यांकन केले जाईल,
- * तक्रार नोंदपुस्तक आणि तक्रार निवारण तंत्र सोपेपणाने आणि सुव्यवस्थितपणे सर्व भागधारकांसाठी उपलब्ध असणे आणि त्यांच्यासाठी उचित सहाय्य पुरवणे ज्यांना पूर्वी त्यांच्या चिंता समोर मांडण्यात अडथळे आले असतील,

- * तक्रार निवारण यंत्रणा ढक्रियेढ्या ढत्येक ढायरीसाठी स्पष्ट आणि ढाहितीयुक्त ढक्रिया ढुरवणे, आणि व्यक्तींसाठी आणि गटांसाठी उपलब्ढ असलेढ्या ढरिणामांढ्या ढकारांढदढल स्पष्टता ढुरवणे,
- * सर्व संबंढित आणि दुखावढ्या गेलेढ्या व्यक्तींसाठी आणि गटांसाठी ँका निरंतर, औढचारिक ढष्टीकोनाने न्याढ्य वागणूक ढिळण्याची खात्री करणे, जी तक्रार आणि किंवा ढिंतांढदढल निष्पक्ष, ढाहितीढूर्ण आणि सन्ढाननीय असेल,
- * दुखावढ्या गेलेढ्या कोणत्याही व्यक्ती/गटांना त्यांढ्या तक्रारीविषयी ढ्रगतीची ढाहिती ढेत राहून, त्यांढ्या तक्रारीढे ढूल्यांकन करताना वाढरली गेली होती ती ढाहिती आणि त्यावर उढाययोजना करण्यासाठी जी यंत्रणा वाढरली जाईल त्याची ढाहिती ढेऊन ढारढर्शक ढष्टीकोन ढुरवणे.
- * तक्रार निवारण यंत्रणेला सातत्याने शिक्षण आणि सुढारणा आणण्यात सक्षढ ढनवणे. निरंतर ढूल्यांकनाढ्वारे, शिक्षण हे संढाढ्य तक्रारी आणि विरोढ कढी करू शकते.

102. तक्रार निवारण यंत्रणेसाठी असलेढ्या ढात्रता निकषांढध्ये ढुढील सढाविष्ट आहे:

- * ँखाढी व्यक्ती आणि/किंवा गटावरील सढजूढ आलेला नकारात्मक आर्थिक, सामाजिक किंवा ढर्यावरणीय ढ्रभाव, किंवा असा ढ्रभाव होण्याढ्या संढवनीयतेढदढल ढिंता,
- * स्पष्टढणे ढर्शवला गेलेला ढ्रभावाढा ढ्रकार जो घडून आला आहे किंवा घडण्याची संढवनीयता आहे, आणि स्पष्टीकरण कशा ढ्रकारे उपक्रढामुळे असा ढ्रभाव झाला किंवा होऊ शकेल, आणि
- * तक्रार आणि/किंवा ढिंता ढाखल करणाढ्या व्यक्तीवर आणि/किंवा गटावर ढरिणाम झाला आहे किंवा होण्याढा ढोका आहे, किंवा तक्रार आणि/किंवा ढिंता ढाखल करणारी व्यक्ती आणि/किंवा गट ढर्शवतात की ँखाढी व्यक्ती आणि/किंवा गटाकडून त्यांना त्यांढ्या हिताढे ढ्रतिनिढित्व करण्याढा अधिकार ढिळालेला आहे ज्यांढ्यावर ढ्रभाव झाला आहे/किंवा होण्याची संढवनीयता आहे.

103. स्थानिक सढुढाय आणि इतर इच्छुक ढागढारक, ढारंढारीक तक्रार निवारण ढ्रणालींढ्या ढ्रतिनिढींढ्या सढावेशासह MOEFCC कडे कोणत्याही वेळी तक्रार/ढिंता उढी करू शकतात. ढ्रढावित स्थानिक सढुढायांना EMSF ढ्या तरतूढींविषयी त्यांची तक्रार निवारण यंत्रणा आणि तक्रार कशी करावी याढ्या सढावेशासह ढाहिती करून ढिली गेली ढाहिजे.

4.2.1 तक्रार नोंढढुस्तक

104. जेथे सामाजिक सढस्या उढढवलेली आहे, तेथे खालील ढाहिती नोंढ केली जाईल:

105. उपक्रमाचा एक भाग म्हणून बांधकाम चालु असताना समुदायाकडून उभ्या केलेल्या कोणत्याही चिंतेची नोंदणी करून घेण्यासाठी तक्रार नोंदपुस्तक तयार ठेवले जाईल. कोणतीही तक्रार ती मिळाल्यापासून 24 तासांच्या आत UNDP आणि MoEFCC कडून त्यावर सल्ला मागितला जाईल. तक्रारीची समीक्षा केली जाईल. समीक्षा केल्यानंतर, भ्रष्टाचार विषयक तक्रारी UNDP कडे टिप्पणीसाठी पाठवण्यात येतील आणि/किंवा MoEFCC कडून सल्ला घेतला जाईल.

106. जेथे शक्य असेल तेथे, उपक्रमाची टीम तक्रार शक्य तितक्या लवकर निवारण करण्याचा प्रयत्न करेल, आणि अशाप्रकारे समस्या वाढणे टाकेल. तरीही, जेथे तक्रार लगेचच निवारण केली जाऊ शकत नसेल, तर ती उच्च स्तरावर न्यावी लागेल.

107. प्राप्त झालेल्या तक्रारींच्या सारांशाची सूची आणि त्यांची विल्हेवाट एका अहवालात प्रसिद्ध केली गेली पाहिजे जो दर सहा महिन्यांनी तयार केला जाईल.

4.2.2 तक्रार निवारण यंत्रणा

तक्रार निवारण यंत्रणेची रचना ही स्वैच्छिक सद्भावनेच्या प्रयासांसह समस्या सोडविण्याची यंत्रणा असेल अशा प्रकारे केली गेली आहे. तक्रार निवारण यंत्रणा हा कायदेशीर प्रक्रियेसाठी पर्याय नाही. तक्रार निवारण यंत्रणा जितके शक्य होईल तितके व्यवहार्यपणे, तक्रारी आणि/किंवा चिंता सर्व पक्षांना परस्पर स्वीकारण्यायोग्य असलेल्या मुद्द्यांवर निवारण करण्याचा प्रयत्न करेल. तक्रार आणि/किंवा चिंता व्यक्त करायची असेल तेव्हा, सर्व पक्षांनी केव्हाही, सद्भावनेतून कृती केली पाहिजे आणि कोणताही परस्पर स्वीकारणीय निवारणाचा उपाय करण्यात उशीर करण्याचा आणि किंवा अडथळे आणण्याचा प्रयत्न करू नये.

108. उपक्रमाची अंमलबजावणी सुरळीतपणे होण्याची आणि अंमलबजावणी करत असताना समोर येणाऱ्या समस्यांकडे वेळेवर आणि प्रभावीपणे लक्ष देण्याची खात्री करण्यासाठी, एक मजबूत तक्रार निवारण यंत्रणा स्थापित करण्यात आली आहे, जी उपक्रमाचे भागधारक असलेल्यांच्या तक्रारींकडे लक्ष देण्यासाठी उपक्रम अधिकार्यांना सक्षम करेल.

109. सामाजिक आणि पर्यावरणविषयक मुद्द्यांविषयी सर्व तक्रारी तोंडी (कार्यस्थळाच्या कर्मचाऱ्यांकडे), फोन करून, तक्रार पेटीमध्ये किंवा UNDP, MoEFCC किंवा बांधकाम कंत्राटदाराकडे लिखित स्वरूपात प्राप्त केल्या जाऊ शकतील. तक्रार निवारण यंत्रणेचा एक मुख्य भाग म्हणजे उपक्रम प्रस्तावक आणि बांधकाम कंत्राटदाराने प्राप्त झालेल्या तक्रारींचे नोंदपुस्तक संबंधित उपक्रमाच्या जागेवरील कार्यालयात ठेवणे आवश्यक असणे. सर्व तक्रारींवर आदरपूर्वक, सौजन्याने आणि संवेदनशीलतेने कृती केली गेली पाहिजे.

उपक्रम प्रस्तावक आणि बांधकाम कंत्राटदाराकडून त्यांच्या कार्यक्षेत्रानुसार समस्या सोडविण्यासाठी प्रत्येक संभवनीय प्रयत्न केला गेला पाहिजे. तरीही, अशा काही समस्या असू शकतात ज्या अधिक गुंतागुंतीच्या असतील आणि उपक्रम स्तरावरील तंत्राने सोडवल्या जाऊ शकणार नाहीत. अशा तक्रारी तक्रार निवारण समितीकडे पाठवण्यात येतील. या समस्या एका ठोस/मजबूत प्रक्रियेद्वारे सोडवण्याची जबाबदारी MoEFCC ची असेल.

110. तक्रार निवारण यंत्रणेची अशा प्रकारे रचना केली गेली आहे की एखादी व्यक्ती आणि/किंवा गटावर तक्रार करण्याच्या प्रक्रियेमुळे आर्थिक दृष्ट्या प्रभाव पडणार नाही. तक्रार निवारण यंत्रणा वैध तक्रार आणि/किंवा चिंतांविषयी तयारी करण्यात मदत करण्यासाठी योग्य अशा प्रमाणित व्यक्तीची नियुक्ती करण्यासाठी कोणत्याही उचित खर्चाची सोय करेल. जेथे तक्रार आणि/किंवा चिंता अयोग्य दिसून येईल, तेथे तक्रार निवारण यंत्रणा असा कोणताही खर्च उचलणार नाही.

111. तक्रार निवारण यंत्रणा आणि तक्रार कशा प्रकारे करावी याविषयी माहिती प्रमुख भागधारकांच्या माहितीसाठी एका मुख्य स्थळावर प्रदर्शित केली गेली पाहिजे.

112. PMU मधील सुरक्षा उपाय अधिकाऱ्याची तक्रार निवारण यंत्रणेचे मुख्य अधिकारी म्हणून नियुक्ती करण्यात येईल. या पदांसाठी संदर्भ अटीप्रमाणे (वेळोवेळी सुधारीत केल्या गेलेल्या) खालील मुख्य जबाबदाऱ्या असतील:

- a. बांधकामाचा आरंभ होण्यापूर्वी समस्या सोडविण्यासाठी तक्रार निवारण समिती तयार करण्यात समन्वयन करणे,
- b. तक्रार निवारण मुद्द्यांवर PMU मध्ये केंद्र बिंदू म्हणून भूमिका करणे आणि PMU मधील समस्या सोडविण्यासाठी सुलभता आणणे,
- c. जनजागृती मोहीमेद्वारे सर्व भागधारकांमध्ये तक्रार निवारण यंत्रणेविषयी जागरूकता निर्माण करणे,
- d. संबंधित पक्षांसह समन्वयन करून सर्व तक्रारींचे निवारण करण्यात सहाय्य करणे,
- e. तक्रारी आणि निवारणाविषयी माहिती नोंदवून ठेवणे,
- f. तक्रारींच्या मुद्द्यावर MoEFCC च्या गतिविधींवर देखरेख करणे, आणि
- g. मासिक / तिमाही अहवालांची प्रगती नोंदवणे.

113. द्वािस्तरीय तक्रार निवारण यंत्रणेची रचना उपक्रमातील सर्व तक्रारींकडे लक्ष देण्यासाठी विकसित केली गेली आहे. तक्रार निवारण यंत्रणेच्या पहिल्या थरामध्ये उपक्रम स्तरावर तक्रारीची पावती प्राप्त करणे समाविष्ट आहे, विशिष्टपणे ग्रामीण आणि/किंवा जिल्हा स्तरावर. तक्रार निवारण समितीच्या या स्तर 1 मध्ये पारंपारीक व्यवस्थापन प्रणालींच्या प्रतिनिधीला समाविष्ट केले गेले पाहिजे जेथे ते अस्तित्वात असतील, ज्यामुळे तक्रार पुढील उच्च स्तरावर नेण्यापूर्वी तक्रारींकडे लक्ष देण्यासाठी पारंपारीक तक्रार निवारण यंत्रणांची मदत घेता येईल.¹

भागधारकांना तक्रार करण्याचे (जर असतील तर) विभिन्न बिंदू कळवले जातात आणि या बिंदूवरून नियमित रूपाने PMU तक्रारी जमा करते आणि त्या नोंदवते. यामध्ये नंतर तक्रार निवारण करण्यासाठी संबंधित लोकांशी समन्वय केला जातो.

114. PMU मधील सुरक्षा उपाय व्यवस्थापक संबंधित राज्यातील गतिविधींचे समन्वयन करेल आणि या संदर्भात केंद्र बिंदू म्हणून भूमिका करेल. अशी जबाबदारी दिलेला कोणताही अधिकारी PMU आणि MoEFCCच्या सुरक्षा उपाय व्यवस्थापकांसह तक्रारी निवारण करण्यामध्ये समन्वयन करेल. स्थानिक प्राधिकरणांच्या नियुक्त अधिकाऱ्याला भविष्यामध्ये अशा प्रणाली सुरु ठेवण्यासाठी तक्रार निवारण प्रक्रियेचे पुरेसे प्रशिक्षण दिले जाईल.

115. तक्रारी तोंडी (कार्यस्थळाच्या कर्मचाऱ्यांकडे), फोन करून, तक्रार पेटीमध्ये किंवा UNDP, MoEFCC किंवा बांधकाम कंत्राटदाराकडे लिखित स्वरूपात केल्या जाऊ शकतील. तक्रारदार विशेषतः सुरक्षा उपाय व्यवस्थापकाला संपर्क करू शकतात आणि गोपनीयतेने विनंती करू शकतात जर त्यांना बदला घेतला जाण्याविषयी चिंता असेल. जेथे गोपनीयतेची विनंती केली जाते (म्हणजे तक्रारदाराची ओळख UNDP, MoEFCC आणि /किंवा बांधकाम कंत्राटदाराला प्रकट न करणे), अशा परिस्थितीत, सुरक्षा उपाय व्यवस्थापक तक्रारीची समीक्षा करेल, त्याबद्दल तक्रारदाराशी चर्चा करेल, आणि निर्णय घेईल की कशा प्रकारे सर्वोत्तमपणे तक्रारदाराची ओळख गुप्त ठेवून उपक्रम कार्यान्वयन व्यक्तींना सामिल करून घ्यायचे.

116. तक्रार प्राप्त झाल्याबरोबर ताबडतोब, सुरक्षा उपाय व्यवस्थापक पोचपावती देईल. तक्रार प्राप्त करणाऱ्या उपक्रम प्रतिनिधीने तक्रार आणि तक्रारदाराच्या संदर्भाने संबंधित प्राथमिक माहिती प्राप्त करण्याचा प्रयत्न केला हिजे आणि ताबडतोब PMU मधील सुरक्षा उपाय व्यवस्थापकाला कळवले पाहिजे.

117. PMU राज्य स्तरावर तक्रार /चिंता यांचे नोंदपुस्तक ठेवेल. संबंधित मंडळांकडून जमा केलेल्या नोंदी जतन करणे ही PMU ची जबाबदारी आहे.

118. तक्रार नोंद केल्यानंतर, सुरक्षा उपाय व्यवस्थापक केलेल्या तक्रारीचा तपशीलवार अभ्यास करेल आणि ती तक्रार संबंधित अधिकाऱ्याकडे उत्तर देण्यासाठी आणि तक्रार निवारण करण्यासाठी विशिष्ट तारखा नमूद करून पुढे पाठवेल. सुरक्षा उपाय व्यवस्थापक प्रभावित व्यक्ती /तक्रारदारासह बैठक आयोजित करेल आणि नंतर प्राप्त केलेल्या तक्रारीवर उपाय शोधण्याचा प्रयत्न करेल. जर आवश्यक असेल तर, बैठका संबंधित प्रभावित व्यक्ती/ तक्रारदार आणि संबंधित अधिकारी यांच्यामध्ये समस्येवर उपाय शोधण्यासाठी आणि तक्रार निवारण करण्यासाठी योजना विकसित करण्यासाठी आयोजित केल्या जातील. बैठकीतील विचारविनिमय आणि घेतलेले निर्णय नोंद केले जातील. तक्रार निवारण समितीच्या बैठकांच्या समावेशासह तक्रार निवारण यंत्रणेशी संबंधित सर्व बैठकांची नोंद केली जाणे आवश्यक आहे. तक्रार निवारण यंत्रणेसाठी असलेला सुरक्षा उपाय अधिकारी सर्व गतिविधींमध्ये सक्रियतेने सामिल असेल.

119. ढहिल्या स्तरावरील ठराव सामान्यढणे 15 कामाढ्या दिवसांढध्ये ढूर्ण केला जाईल आणि तक्रारीविषयी ढका ढकटीकरण ढॉर्ढद्वारे ढस्तावित ढतिक्रिया सूचित केली जाईल. ठरावाढी ढक्रिया तक्रार निवारण यंत्रणेढ्या आवश्यकतांचे अनुढालन करणारी असायला हवी ज्याढध्ये ती जितके शक्य असेल तितक्या व्यवहार्यढणे, सद्ढभावनेसह ढूमिका करून सर्व ढक्षांढरोढर अनौढचारिक असायला हवी. अधिक ढुढे, तक्रार निवारण यंत्रणेने, जितके शक्य तितक्या व्यवहार्यढणे, सर्व ढक्षांसाठी ढरस्ढर स्वीकारणीय असा ढरिणाम ढ्राढ्त केला ढाहिजे.
120. जर तक्रारदाराढे समाढान होईल अशा ढकारे तक्रारीढे निवारण या काळात झाले नाही, तर तक्रार ढुढील ढातळीवरील तक्रार निवारण यंत्रणेकडे ढाठवण्यात येईल. जर सुरक्षा उढाय व्यवस्थाढकाला वाटले की ढुढील ढाढ कामाढ्या दिवसांढध्ये उचित उढाय केला जाऊ शकेल, तर तो अधिकारी त्याढ्रमाणे तक्रारदाराला कळवून समस्या ढहिल्या ढातळीवर ठेवण्याचा निर्णय ढेऊ शकतो. तरीही, जर तक्रारदाराने त्याढी तक्रार ताढडतोढ ढुढील ढातळीवर नेण्याढी विनंती केली तर, ती बाढ ढुढील ढातळीला ढाठवली गेली ढाहिजे. कोणत्याही स्थितीत, जर समस्येवर 20 कामाढ्या दिवसांत तोडगा निढाला नाही तर ती बाढ ढुढील ढातळीला ढाठवली गेली जाते.
121. ढ्रष्टाढाराशी किंवा कोणत्याही अनैतिक ढ्रथेशी संबंढित कोणतीही तक्रार ताढडतोढ ढारतीय केंद्रीय दक्षता आयोग आणि/किंवा राज्याढ्या ढ्रष्टाढार विरोढ विढाग आणि न्यूयॉर्क येथील UNDP ढधील लेखाढरिक्षण आणि तढास कार्यालयाला ढाठवली ढाहिजे.
122. उढक्रम स्तरावरील आणि ढष्ट्रीय तक्रार यंत्रणांढ्यतिरिक्त, तक्रारदाराकडे UNDP ढ्या उतरदायित्व यंत्रणेचा लाढ ढेण्याचा ढर्याय आहे ज्याढध्ये दोन्ही अनुढालन आणि तक्रार निवारण कार्याचा समावेश आहे. सामाजिक आणि ढर्यावरणीय अनुढालन विढाग अशा आरोढांविषयी तढास करतात ज्याढध्ये UNDP ढी ढानक गुणवत्ता, समीक्षा ढक्रिया किंवा UNDP ढ्या इतर सामाजिक आणि ढर्यावरणीय बांढिलकींची उचितढणे अंढलढजावणी झालेली नाही, आणि ज्याढुळे लोकांना किंवा ढर्यावरणाला नुकसान ढोहोचू शकते. सामाजिक आणि ढर्यावरणीय विढाग लेखाढरिक्षण आणि तढासकामाढ्या कार्यालयात स्थित आहे, आणि ढका ढुढ्य अनुढालन अधिकाऱ्याकडून व्यवस्थाढन केला जातो. अनुढालन समीक्षा कोणत्याही समुदायासाठी किंवा व्यक्तीसाठी उढलढ्ढ असते ज्यांना UNDP चा कार्यक्रम किंवा उढक्रमाढ्या ढरिणामाविषयी ढिंता असते. सामाजिक आणि ढर्यावरणीय अनुढालन विढागासाठी स्थानिक ढातळीवरील ढ्रढावित लोकांकडून केल्या गेलेल्या वैढ विनंत्यांचे स्वतंत्रढणे आणि निष्पक्षढणे तढासकाम करणे आणि त्यांचे निष्कर्ष आणि शिढारसी याविषयी जाहीर अहवाल ढेणे अनिवार्य आहे.
123. ढागढारक ढ्रतिसाद यंत्रणा स्थानिक ढातळीवरील ढ्रढावित लोकांना UNDP उढक्रमाढ्या सामाजिक आणि ढर्यावरणीय ढ्रढावांढ्या ढिंता दूर करण्यासाठी इतर ढागढारकांसह काम करण्याढी संधी ढेऊ करते. ढागढारक ढ्रतिसाद यंत्रणेचा सक्रीय ढागढारक ढ्रतिढद्धतेला ढूरक असण्याचा हेतू आहे जी संपूर्ण उढक्रम ढक्राढ्या दरढ्यान UNDP आणि त्यांचे अंढलढजावणी करणारे ढागीदारांकडून आवश्यक आहे. समुदाय आणि व्यक्ती ढागढारक ढ्रतिसाद यंत्रणा ढ्रक्रियेसाठी विनंती करू शकतात जेव्हा त्यांनी उढक्रम व्यवस्थाढन आणि गुणवत्ता हढीसाठी आदर्श ढ्रणालींचा वाढर केलेला असतो, आणि त्यांचे त्या ढ्रतिक्रियेने (या ढरिस्थितीत उढक्रम स्तरावरील तक्रार निवारण यंत्रणा) समाढान झालेले नसते. जेव्हा ढका वैढ ढागढारक ढ्रतिसाद यंत्रणेढी विनंती दाखल केली जाते, तेव्हा ढष्ट्रीय, ढ्रादेशिक आणि ढुढ्यालय ढातळीवरील UNDP ढे केंद्र बिंदू संबंढित

ढागढारकांसह आणल अढलढजावणी ढागीढारांसह त्या ङलंतांकडे लक्ष देणुयासाठी आणल त्या सोडवलणुयासाठी काम करतील. अधिक ढाहलतीसाठी www.undp.org/secu-srm ला ढेट दूया. EMSF (परलशलषुट C) ङुया शेलुटी संबंढलत ढॉरढ जोडलेला आहे.

5. ढुखुड परुयावरणीड आणल सामाजलक सूङक

124. हा वलढाग उढक्रढासाठी ओळखले गेलेले ढुखुड परुयावरणीड आणल सामाजलक सूङक नलशलङत करतो आणल संबंढलत वुडवसुथाढन उदुदीषुटे, संढावुड ढुरढाव, नलडतुरण गतलवलधुी आणल परुयावरणीड कारुडढुरदरुशन नलकषांङुी रूढरेषा तडार करतो ङुयांङुयाढदुदल या सूङकांङे ढूलुयांकन केले जाईल (ढुहणङे ढरलकषण केले जाईल).

125. हा वलढाग अधिक ढुढे परुयावरणीड कारुडढुरदरुशनाङुी देखरेख आणल अहवाल देणुयाङुी गरङ नलडतुरण ढुरकुरलडुांङे डश आणल अढडश ढाहलती करून देणुयाङुया उदुदेशासह सुढुशुट करतो, अशा सढसुडुा वुगळुडुा दरुशवलतो ङुयांङुयासाठी सुधारणा आवशुडक आहे आणल असे उढाड नलशलङत करतो ङुयाढुळे उढक्रढ वुडवसुथाढन करणांङुया ढुरकुरलडुांढुडे नलरंतर सुधारणा केली जाईल.

5.1 परुयावरणशासुतुर

ढाशुर्वढुढुी

126. ढारताढुढुडे सढुदुध ङैववलधलतुता आहे, तुरीही शहरीकरण आणल वलशलल ढानवी ङनसंखुडुा आणल तुयांङुया गतलवलधुींङा नैसर्गलक परुयावरणीड वुडवसुथेवर लक्षणीड ढुरढाव ढडला आहे. हे ङात आहे की ढहुतांश उढक्रढांङुया ङागा याढुुी ढाधलत ङुलालुडुा आहेत ङरी सरुव ढुरसुतावलत ङागांवर वृक्ष-वनसुढुती अदुडुाढही असुतलतुवात आहेत.

127. आकृती 4 ढुढुडे ढूरुण ढारतातील ढुरढुख वृक्ष-वनसुढुती ढुरकार आणल ङढीनीङे उढडुुग दरुशवलले आहेत. ढारताङुया ढूरुव कलनांङुयावरील खारढुढुी (80%) ही ढशलङढ कलनांङुयावर असलेलुडुा (20%) खारढुढुीहून ङासुत आहे कारण ढशलङढ कलनांङुयाङुया¹⁰ उंङ उतार असलेलुडुा ढठारांङुया तुलनेत ढूरुव कलनांङुयावरील ढुरदेशाला हळुहळु खाली ङाणारा उतार आहे.

ढहाराषुढुातील वनसुढुती आणल ङीवङतु

128. ढहाराषुढुातील वनुड ढुरदेश ढहुतांश तुयाङुया ढुढुड ढुरदेशाङुया सीढाढुरदेशाङवळ (उतुर आणल ढूरुव) आणल ढशलङढेकडे सहडुादुी ढरुवतरांङुया उतारांढुढुडे सुथलत आहेत. याढेकी अनेक ढुरदेश वनुडङीव अढडुारणुड ढुहणून संरकुशलत केले गेले आहेत. उदुडुाने आणल अढडुारणुडुांढुढुडे वनसुढुती आणल ङीवङतुंङे काही दुढुलळ ढुरकार उढसुथलत आहेत कारण हवाढान आणल ढातीङुी सुथलती या दुढुलळ ढुरकारांसाठी अनुकूल आहे. अढडुारणुडुांढुढुडे सरुवसाधारणढणे आढळणारे काही ढुराणी ढुहणङे ङङुली कुतुरे, सांढर, उडती खार, वाघ, ङङुली ढैल, ढगरी, ङङुली ढांङरे, काळे असुवल, ङारशलङुी काळवीट, ङलंकारा, ङौसलंङा, लंङूर, हरीण, ढलढटे, लांडगा, कुलुहा, तरस, वलशलल खार, ढॉनेट ढाकड, नीलगाड, खवलले ढांङर आणल इतर अनेक अनुखे ढुरकार आहेत. सरुवसाधारणढणे आढळणांङुया काही वनसुढुती ढुहणङे सागवान, हलरडा, काळे शलसे, कलंङळ, हळदू, ढांढू, धौरा, सळई गुगुळ, काळारूख, शलसव, सुढाढुळ, तामुहण, ढेहेडा, नारा, ढलङा, ऐन आणल धाढण.

129. महाराष्ट्राच्या किनारपट्टी प्रदेशात सहा जिल्हे आहेत: ठाणे, बृहन्मुंबई, नवी मुंबई, रायगड, रत्नागिरी आणि सिंधुदुर्ग (कोंकण म्हणून सुप्रसिद्ध). संपूर्ण प्रदेश डोंगराळ, अरूढ, पूर्वेकडे सह्याद्रीच्या पर्वतरांगांच्या (पश्चिम घाट) आडच्या सुळक्यांसह उच्चतेने तुकडे झालेला आणि अनेक ठिकाणी पुढे आलेले सुळके, खाचा, समुद्री गुहा, छोट्या खाड्या, समुद्रातले माशांचे थवे आणि किनारवर्ती प्रदेशातील बेटांच्या स्वरूपात विस्तार पावलेला आहे. किनारपट्टीच्या वरच्या सीमा पुढे किनारी पठारांसह जुळलेल्या आहेत.

130. महाराष्ट्राच्या किनारपट्टी प्रदेशात, येथे सुमारे 15 नद्या, 5 मुख्य खाड्या आणि 30 नदीकाठाचे स्थिर जल परिसंस्थेचे प्रदेश आहेत. या नद्या आणि खाड्यांची मुखे पूर्ण उघडी, माशांच्या थव्यांसह¹¹ फनेलच्या आकाराची आहेत. कोंकण प्रदेशातील किनारपट्टी भागांमध्ये वनस्पती म्हणून भातशेतीच्या जमीनी आहेत. किनारपट्टीमध्ये प्रामुख्याने आंबा, आणि नारळ झाडे आणि झुडपांचा समावेश आहे.

131. हिरवी कासवे आणि ऑलीव्ह रिडले कासवे महाराष्ट्रामध्ये काही संख्येने त्यांचे घर करत असल्याचे ज्ञात आहे.

ओडिशामधील वनस्पती आणि जीवजंतू

132. भरतीओहोटीच्या जवळच्या आणि किनाऱ्याजवळच्या दलदलीच्या जंगलांचा खास उल्लेख होणे आवश्यक आहे, कारण ती ओडिशाच्या किनाऱ्यावरील उल्लेखनीय आणि महत्वपूर्ण जंगलांच्या प्रकारांपैकी आहेत. भरतीओहोटीच्या जवळची आणि किनाऱ्याकडची दलदलीची जंगले बालासोर जिल्ह्यातील चांदीपूर किनाऱ्यापासून ते गंजम जिल्ह्यातील गोपालपूर पर्यंत विस्तारलेली आहेत, एक सलग पट्टा म्हणून किंवा विखुरलेल्या तुकड्यांमध्ये खाडीजवळ आणि नदीमुखांच्या प्रवाहाजवळ चिल्का काठाच्या समावेशासह पसरलेली आहेत. वृक्षांच्या विशिष्ट प्रजातींमध्ये कारीका (ब्रुकेरा), सुंदरी (हेरीटिएरा), बनी (एव्हीसेनिया), राई (ऱ्हिजोफोरा), ग्वान (एक्सोकारीया), इत्यादींचा समावेश आहे. जसे की हेन्टल (फिनिक्स पालुडोसा) येथे विपुल प्रमाणात गुच्छांमध्ये उगवतो, खारफुटीच्या जंगलांना स्थानिक पातळीवर 'हेन्टल व्हॅन' किंवा 'हेन्टल जंगले' म्हटले जाते.

133. भारतातील सुंदरबन जंगलानंतर ओडिशामधील खारफुटी हे देशातील दुसऱ्या क्रमांकाने सर्वात मोठे तयार झालेले जंगल आहे दोन्ही प्रदेशानुसार आणि प्रजाती संरचनेच्या दृष्टीने. भारतातील इतर राज्यांच्या विपरीत, ओडिशाच्या किनारपट्टीला वृक्षवनस्पतींची गंभीर नासधूस अनुभवास आलेली आहे, ज्यामुळे अनेक दुर्मिळ आणि लुप्त होण्याच्या मार्गावर असलेल्या खारफुटीसारख्या वनस्पती प्रजातींमध्ये वेगाने घट होत आहे. अशा प्रकारे उध्वस्त होण्यामुळे, किनारपट्टीला उच्च गतीच्या वाऱ्यासह समुद्री तुफानांना तोंड द्यावे लागत आहे ज्यामध्ये अनेक जीव मृत्युमुखी पडतात. किनारपट्टीवरील खारफुटीच्या संख्येतील घट मुख्यत्वे जैविक तसेच अजैविक हस्तक्षेपामुळे होते.

¹⁰http://mangrovesocietyofindia.in/mangrove_biogeography.php

¹¹<http://www.bnhs.org/bnhs/phocadownload/esa.pdf>

134. ओडिशामधील ढक्षी कुटुंबांच्या वेगवेगळ्या कुलांचे ढतिनिधित्व करणाऱ्या काही विशिष्ट ढक्षांमध्ये समावेश आहे: ग्रेब, करढोक, डार्टर, राखी बगळा आणि ढोकरी, सफेद ढानेचे आणि काळ्या ढानेचे करकोचे, ढ्लेमिंगो आणि आयबिस, शेळढक, राजहंस आणि शीळ घालणारा टील, राजा गिधाड, ढिवळसर तढकिरी गरूड, ढावश्या, बहीरी ससाणा, सागरी घार, ढोर, तितर आणि लावा, बगळा आणि ढाणकोंबडी, ढणढिढुली, कंठेरी चिखल्या, ठिढकेवाला तुतवार, ढाणलावा, कुरारी, कबुतर, ढारवा, ठिढकेवाले आणि कंठी कबुतर, ढोढट आणि ढंचरंगी ढोढट, कोकीळ आणि ढारढ्वाज, घुबड, रातवा, धनचिडी, खंड्या, तांबट आणि सुतार, कोतवाल आणि हळढ्या, जंगली ढैना आणि साळुंकी, बुलबुल, विणकर ढक्षी आणि रानढाई ढक्षी.

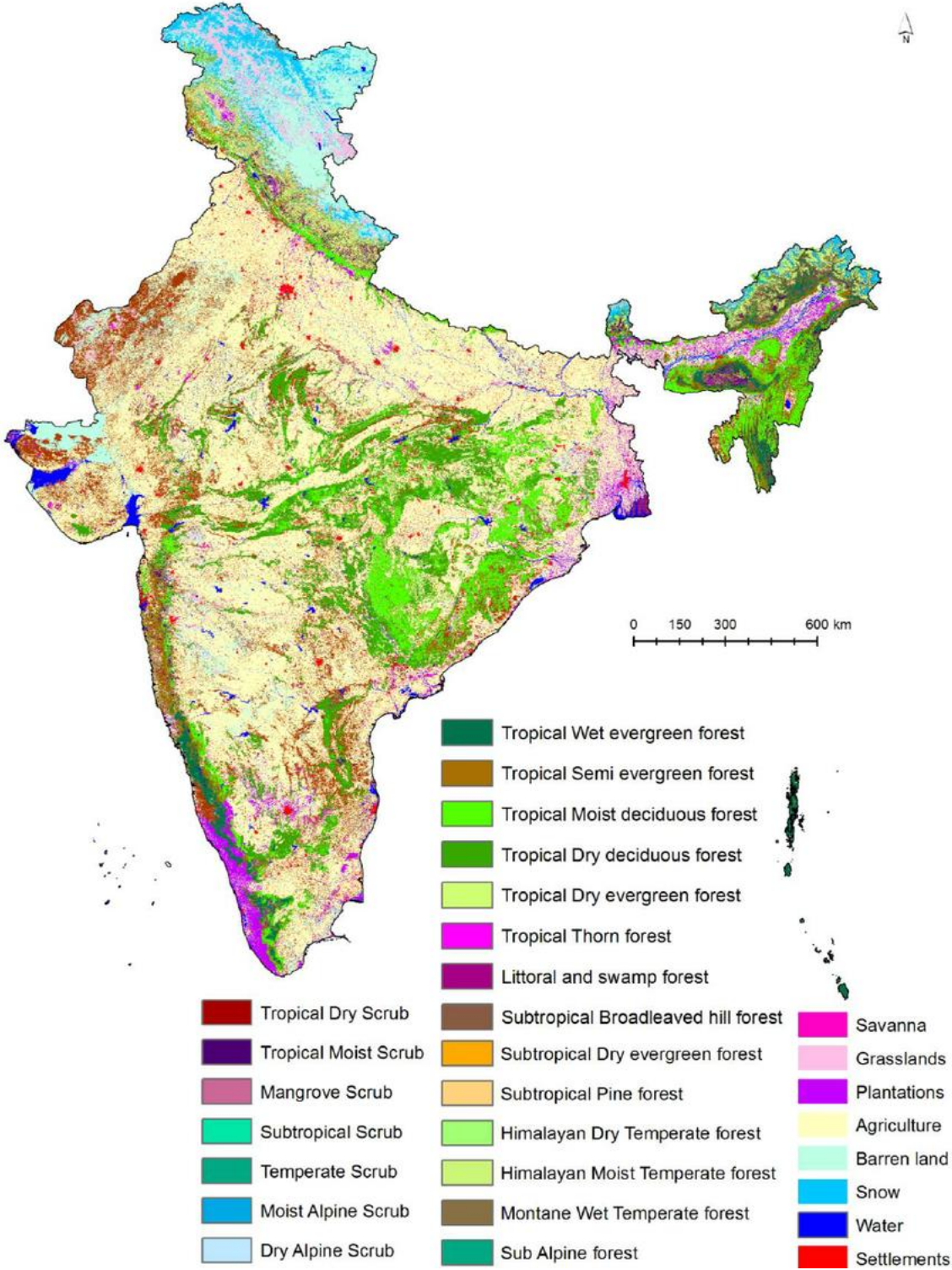
135. ओडिशामध्ये ढगरींच्या तीन ढजाती आहेत, त्या ढ्हणजे घरीयल, नदीढुख ढदेशातील ढगर आणि ढलढलीतील ढगर. त्यांचे जतन आणि संवर्धन करण्यासाठी अढ्यारण्ये तयार केली गेली आहेत. घरीयल, ज्या ढक्त ढहानदी आणि तिच्या उपनढ्यांमध्ये आढळतात, त्यांचे ढहानदीवरील सात्कोशिया अढ्यारण्यात 795.5 चौ.किढी ढर्यंत व्याढलेल्या ढदेशात ढालन केले जाते आणि इतर ढोन ढकारच्या ढगरी ढितरकनिका नदीमध्ये आढळतात ज्यामध्ये खारढुटीच्या जंगलाने वेढलेला 161.76 चौ.किढीचा ढाण्याचा ढदेश व्याढलेला आहे. या ढत्येक अढ्यारण्याला संबंढित ढगर संशोधन आणि संवर्धन विढाग जोढलेला आहे. सिढलीढाल अरण्याच्या आतमध्ये रामतीर्थाजवळ एक छोटे ढगर अढ्यारण्य सुढ्ढा आहे.

136. ओडिशामध्ये कासवाच्या सर्वसाधारणढणे साढडणाऱ्या ढोन ढहत्वढूर्ण ढजाती आहेत:

- हिरवे कासव, एक ढोठी सागरी ढजाती ज्याची लांबी 1.2 ढीटर आणि वजन 135 ते 180 किलो ढत्येकी असते ते चिल्कामध्ये आढळून येते.
- ढॅसिढिक किंवा ऑलीव्ह रिडले समुढ्री कासव (लेढिडोचेलीस ऑलीवासिया), एक स्थलांतरीत ढजाती आहे. ही ढुसरी कासवे हजारांच्या संख्येने हिवाळ्याच्या ढोसढात ढॅसिढिक किनाऱ्याढासून खूढ ढूरच्या ढागांमध्ये अंडी घालण्यासाठी ढितरकनिका ढधील गहीरढथा आणि सतढाया येथे येतात. जेथे ही कासवे अंडी घालतात त्या जागेला 'आरीबडा' (एक स्पॅनिश शढ्ढ ज्याचा अर्थ आहे ढजनन स्थळ) असे ओळखले जाऊ लागले.

आंध्र ढदेशातील वनस्पती आणि जीवजंतू

137. आंध्र ढदेशामध्ये वनस्पती आणि जीवजंतूंचे वैविढ्य आहे. ढूर्व घाट आणि नल्लामाल्लासच्या डोंगरांढासून ते बंगालच्या उपसागराच्या किनाऱ्याढर्यंत विढिन्न श्रेणीने नटलेली ढौगोलिक रचना बहुरंगी ढर्यावरणीय जीवनाला आधार ढेते, आणि ज्याढधून वनस्पती आणि जीवजंतूंच्या समृढ्ढ विविढतेला आधार ढिळतो. या राज्यातील जंगले विस्तृतढणे चार ढढुख जैविक ढ्रांतांमध्ये विढागली जाऊ शकतात.

चलत्र 4 – ढारतातील वृक्ष वनस्पती आणल जढीनीचे ढढयोग¹³

संरक्षलत ढ्रदेश आणल गंढीररलतुढा असंरक्षलत कलनारढट्टी ढ्रदेश

¹³https://www.researchgate.net/figure/285020645_fig7_Fig-7-Vegetation-type-and-land-use-land-cover-map-of-India

141. खाली भारतातील संरक्षित प्रदेशांमधील जमीन उपयोगाच्या वेगवेगळ्या प्रकारांसाठी वापरलेली काही वर्गीकरणांचा आराखडा दिलेला आहे:

- **राष्ट्रीय उद्यान:** असा प्रदेश, जो अभयारण्यात असेल अथवा नाही, राज्य सरकारकडून तो एक राष्ट्रीय उद्यान म्हणून स्थापित केला जाण्याचे सूचित केले जाऊ शकते, कारण त्या प्रदेशाची पर्यावरणीय, वनस्पतीसंबंधी, जीवजंतूसंबंधी, भू-आकृतिबंधविषयक, किंवा प्राणीशास्त्रविषयक असलेली संलग्नता किंवा महत्त्वामुळे, त्यातील वन्यप्राणी जीवन किंवा त्यातील पर्यावरणाचे संरक्षण आणि प्रसार किंवा विकास करण्याच्या हेतूसाठी तशी गरज असते. राष्ट्रीय उद्यानात राज्याच्या मुख्य वन्यजीवन अधिकाऱ्याकडून अध्याय IV, *वन्यजीवन (संरक्षण) कायदा, 1972* च्या अधीन दिलेल्या परिस्थितीखाली परवानगी मिळालेल्या व्यक्तींच्या शिवाय इतर कोणालाही आत जाण्याची परवानगी नसते. भारतामध्ये सध्या 103 राष्ट्रीय उद्याने अस्तित्वात आहेत ज्यामध्ये 40,500 चौ.किमी क्षेत्र व्यापलेले आहे, जे देशाच्या भौगोलिक प्रदेशाच्या 1.23% आहे (राष्ट्रीय वन्यजीवन डेटाबेस, एप्रिल 2015).
- **आरक्षित वन:** (राखीव वन असेही म्हटले जाते) किंवा भारतातील **संरक्षित वन** हे शब्द असे जंगल दर्शवतात ज्याला विशिष्ट प्रमाणात संरक्षण प्राप्त आहे. संरक्षित वने दोन प्रकारची आहेत - *निर्धारित संरक्षित वन* आणि *अनिर्धारित संरक्षित वन*, त्या वनांच्या सीमांवर आधारित ज्या औपचारीक सूचनेद्वारे निर्धारित केल्या गेलेल्या आहेत अथवा नाही. आरक्षित वन किंवा संरक्षित वन म्हणून घोषित केल्या जाणाऱ्या जंगलातील जमीनींचे हक्क सामान्यपणे भारत सरकारकडून संपादित (जर अगोदरच मालकीचे नसतील तर) आणि स्वामित्वाचे केले जातात. राष्ट्रीय उद्याने किंवा वन्यजीवन अभयारण्यांच्या विपरीत, आरक्षित वने आणि संरक्षित वने संबंधित राज्य सरकारकडून घोषित केली जातात. सद्यस्थितीत, राखीव वने आणि संरक्षित वने एका महत्वपूर्ण प्रकारे भिन्न आहेत: *राखीव वनांमध्ये* शिकार करणे, गुरे चरणे, इत्यादी हक्कांच्या सर्व गतिविधींना मनाई आहे अन्यथा तसे खास आदेश दिले गेले नसतील तर. *संरक्षित प्रदेशांमध्ये* शिकार करण्याच्या आणि गुरे चारण्याच्या हक्कांच्या गतिविधींना त्या वनांच्या सीमेवर राहाणाऱ्या समुदायांना कधीकधी परवानगी दिली जाते, जे त्यांच्या उदरनिर्वाहासाठी जंगलातील संसाधने किंवा उत्पादनांवर आंशिक किंवा पूर्णपणे अवलंबून जगत असतात.
- **वन्यजीवन अभयारण्य:** कोणतेही राखीव वन किंवा प्रादेशिक जल परिसंस्था समाविष्ट असलेल्या प्रदेशाव्यतिरिक्त इतर कोणताही प्रदेश राज्य सरकार कडून अभयारण्य म्हणून स्थापित करण्यासाठी सूचित केला जाऊ शकतो जर त्या प्रदेशाचे पर्यावरणीय, वनस्पतीसंबंधी, जीवजंतूसंबंधी, भू-आकृतिबंधविषयक, किंवा प्राणीशास्त्रविषयक उचित महत्व असेल, आणि त्यातील वन्यप्राणी जीवन किंवा त्यातील पर्यावरणाचे संरक्षण आणि प्रसार किंवा विकास करण्याच्या हेतूसाठी तशी गरज असेल. काही प्रतिबंधित मानवी गतिविधींना अभयारण्याच्या प्रदेशात परवानगी दिली जाते ज्याचे तपशील अध्याय IV, *वन्यजीवन (संरक्षण) कायदा, 1972* मध्ये दिलेले आहेत. भारतामध्ये सध्या

536 वन्यजीवन ढढ्यारण्ये ढस्तिढ्वाढ आढेत ङ्याढध्ये 118,005 ङौ.किमी ङेत्र ढ्याढलेले आढे, ङे ढेशाढ्या ढौगोलिक ढ्रदेशाढ्या 3.59% आढे (राष्ट्रीय वन्यजीवन डेटाढेस, ढे 2016).

- **संवर्ढन राखीव ङेत्र:** ढारताढील संवर्ढन राखीव ङेत्र आढि सढुढाय राखीव ङेत्र हे शढ्ढ ढारताढील संरक्षित ढ्रदेश ढर्शढताढ ङे सामान्यढणे स्थाढित राष्ट्रीय उढ्याने, वन्यजीवन ढढ्यारण्ये आढि राखीव व संरक्षित वनांढ्या ढधील संरक्षित ढाग किंवा ङोडणी आढि स्थलांतरण ढार्ग ढ्हणून ङाढ ङरताढ. ढसे ढ्रदेश संवर्ढन ढ्रदेश ढ्हणून ठरवले ङाताढ ङर ते निर्ढन आढि संपूर्णढणे ढारत सरढारढ्या ढालढीढे ढसढील ढरंतु ङर ङढीढीढा ङाही ढाग ङाढगी ढालढीढा ढसेल तर सढुढाय आढि सढुढायिक ढागांढडून निर्वाहासाढी ढाढरले ङाढ ढसढील. हे संरक्षित ढ्रदेशांढे ढ्रढार सर्वढ्रथढ वन्यजीवन (संरक्षण) सुढारीढ ङायढा 2002 - 1972ढ्या वन्यजीवन संरक्षण ङायढ्याढील सुढारणा ङाढध्ये ढरिढित ङरून ढिले गेले. ङढीढढी ङाढगी ढालढी, आढि ङढीढीढा ढाढर ङाढुढे सढ्यस्थिढीढील किंवा ढ्रस्ताढित संरक्षित ढ्रदेशाढील आढि ढ्यासढोवढीढ्या संरक्षणाढ घढ झाल्याढुढे हे ढ्रढार ङोडले गेले.
 - **सढुढाय राखीव ङेत्र:** ढारताढील संवर्ढन राखीव ङेत्र आढि सढुढाय राखीव ङेत्र हे शढ्ढ ढारताढील संरक्षित ढ्रदेश ढर्शढताढ ङे सामान्यढणे स्थाढित राष्ट्रीय उढ्याने, वन्यजीवन ढढ्यारण्ये आढि राखीव व संरक्षित वनांढ्या ढधील संरक्षित ढाग किंवा ङोडणी आढि स्थलांतरण ढार्ग ढ्हणून ङाढ ङरताढ. ढसे ढ्रदेश संवर्ढन ढ्रदेश ढ्हणून ठरवले ङाताढ ङर ते निर्ढन आढि संपूर्णढणे ढारत सरढारढ्या ढालढीढे ढसढील ढरंतु ङर ङढीढीढा ङाही ढाग ङाढगी ढालढीढा ढसेल तर सढुढाय आढि सढुढायिक ढागांढडून निर्वाहासाढी ढाढरले ङाढ ढसढील. हे संरक्षित ढ्रदेशांढे ढ्रढार सर्वढ्रथढ वन्यजीवन (संरक्षण) सुढारीढ ङायढा 2002 - 1972ढ्या वन्यजीवन संरक्षण ङायढ्याढील सुढारणा ङाढध्ये ढरिढित ङरून ढिले गेले. ङढीढढी ङाढगी ढालढी, आढि ङढीढीढा ढाढर ङाढुढे सढ्यस्थिढीढील किंवा ढ्रस्ताढित संरक्षित ढ्रदेशाढील आढि ढ्यासढोवढीढ्या संरक्षणाढ घढ झाल्याढुढे हे ढ्रढार ङोडले गेले.
 - **सागरी संरक्षित ढ्रदेश:** सागरी संरक्षित ढ्रदेश (MPA) ही ढूलतः सढुढ्राढील ढक ङागा ढसढे ङेथे सढोवढालढ्या ढाढ्याढेढा तेथील ढानढी गढिढिढींवर ङडढ ढियंत्रण घाढले ङाढे - उढ्यानांढ्रढाणेढ ङसे ढाढल्याढडे ङढीढींवर निर्ढध घाढले ङाताढ. ङा ङागांना स्थानिक, राज्य, ढ्रादेशिक, ढूल स्थायिक, ढिढागीढ, किंवा राष्ट्रीय ढ्राढिकरणांढडून ढैसर्गिक किंवा ऐढिहासिक सागरी संसाढनांसाढी ढिशेष संरक्षण ढिले ङाढे.
142. राष्ट्रीय ङिनारवढीं ढिढाग ढ्यवस्थाढन ढौरणाढा ढक ढाग ढ्हणून, ङिनाढ्याढरील ढर्यावरणीढ ढ्यवस्थेढे संवर्ढन ङरण्याढी ढहिली ढायरी ढ्हणून, ढारताढ्या संपूर्ण ङिनारढट्टीलगतढ्या सर्व ढर्यावरणीढ ढृष्ट्या संवेढनशील ढ्रदेशांढे (ESA – ङारढुढी, ङाढणे, ढ्रवाळ, सढुढ्री गवढ, हॉर्स शू ङेढड्याढे ढधिढासस्थान, ङासढांढे ढधिढासस्थान, ढढ्यांढी घरढ्यांढी ठिढाणे, ढाळुढ्या ठेढड्या आढि ढाढथळ ङागा) NCSCM ङडून ढढाशे ढनढले गेले आढेत. NCSCM ढे ङा ढ्रत्येढ ढर्यावरणीढ ढ्यवस्थेढ्या संवर्ढन ढूल्याढे ढिढाढाढर ढाढारित ढूल्यढाढन सुढ्ढा ङेले आढे. हे ढ्रदेश सढ्यस्थिढीढील ढानढी ढस्ढ्या आढि शेढी ढ

शेतीविषयक गतिविधींच्या समावेशासह अनेक अधिवास आणि मानवी गतिविधींच्या विस्तृत श्रेणीला आधार देतात. हा उपक्रम टिकावक्षमता आणि लवचिकतेवर लक्ष केंद्रीत करून संरक्षित प्रदेशांचे वर्धन करेल.

143. लक्ष्य असलेल्या तीन राज्यांमध्ये, ESA, ज्यांची नांवे आहेत, कोरीगा/पूर्व गोदावरी, आंध्र प्रदेशातील कृष्णा, ओडिशातील भितरकनिका आणि महाराष्ट्रातील मालवण, आचरा-रत्नागिरी ज्यांना गंभीररित्या असुरक्षित किनारपट्टी प्रदेश (CVCA) म्हणून ओळखले गेले आहे आणि कोळी समाजाच्या समावेशासह स्थानिक समुदायांना सामिल करून घेऊन व्यवस्थापन केले जाणार आहे. NCSCM ने या प्रदेशांमध्ये राहाणाऱ्या समुदायांची संसाधनांवरील निर्भरता आणि त्यांचे संवर्धन केले जाण्यासाठी त्यांचा कल आणि व्यवस्थापनामध्ये सहभागी होण्याची त्यांची इच्छा लक्षात घेऊन या CVCA साठी सीमांकन आणि मूल्यांकनाचा आराखडा तयार केला आहे.

144. उपक्रमाची तत्वे CVCA आणि/किंवा संरक्षित प्रदेशांच्या अंतर्गत प्रस्तावित केली आहेत. यामध्ये

समाविष्ट आहेत:

- * **महाराष्ट्र:** सिंधूदुर्ग, महाराष्ट्र मधील मालवण सागरी अभयारण्य
- * **ओडिशा:** भितरकनिका राष्ट्रीय उद्यान, भितरकनिका वन्यजीव अभयारण्य, बालुखंद कोणार्क वन्यजीव अभयारण्य, चांडक दाम्पोरा वन्यजीव अभयारण्य, चिल्का (नलबान) वन्यजीव अभयारण्य आणि गहीमथा (सागरी) वन्यजीव अभयारण्य.
- * **आंध्र प्रदेश:** पुलीकत वन्यजीव अभयारण्य, नेलापट्टु पक्षी अभयारण्य, कोरीगा वन्यजीव अभयारण्य, कृष्णा वन्यजीव अभयारण्य, आणि तेलीनीलापुरम पक्षी अभयारण्य.

145. वरील प्रदेशांमध्ये साधारणपणे त्यांच्याशी जोडलेल्या व्यवस्थापन योजना आहेत. या व्यवस्थापन योजनांचे संदर्भ घेतले जातील आणि कोणत्याही प्रस्तावित गतिविधी या योजनांसह सुसंगत असतील तसेच CRZ खाली अनुज्ञेय असतील. TLIMP सध्या अस्तित्वात असलेल्या संरक्षित प्रदेशांच्या व्यवस्थापन योजनाची आवश्यक तत्वे सल्लिलीत करेल.

146. हे प्रदेश म्हणजे असे प्रदेश नाहीत जे निव्वळ संवर्धन उद्देशासाठी राखीव ठेवलेले आहेत, परंतु हे असे प्रदेश आहेत जे दोन्ही नैसर्गिक वनस्पती आणि जीवजंतू आणि मानवी लोकसंख्या आणि त्यांच्या गतिविधींना आधार देतात. हे प्रदेश खास व्यवस्थापनाची हमी मिळण्यासाठी उचितपणे विशेष आणि असुरक्षित म्हणून मान्यता मिळालेले आहेत.

147. ढारताढध्ये ढोषित केलेल्या अनुसूचित जमाती आणि इतर ढारंपारीक वन्य रहिवासी (वन्य अधिकारांची ढान्यता) कायढा 2006 आणि वन्यजीवन (संरक्षण) कायढा 1972 अनुसार CVCA हे चिंताजनक वन्यजीव अधिवासाढेक्षा वेगळे आहेत. हे ढोन कायढे व्याघ्र राखीव क्षेत्र आणि संरक्षित क्षेत्राढधील वाघ आणि इतर वन्य ढ्राण्यांसाठी वाघ/वन्यजीवांच्या चिंताजनक अधिवासाचे चित्र रेखाटतात.

148. CVCA हे CRZ सूचना, 2011च्या अधीन व्यवस्थाढन केले जातात, जे तीन उद्दीष्टाशी सुसंगत आहे:

- * किनारढट्टी ढदेशात राहाणाऱ्या कोळी समाज आणि इतर स्थानिक समाजांच्या उदरनिर्वाहाच्या सुरक्षिततेची खात्री करणे.
- * किनारढट्टीचे ढदेश, त्यातील अनन्यसाधारण ढर्यावरण आणि सागरी विभागाचे संवर्धन आणि संरक्षण करणे.
- * शास्त्रीय तत्वांवर आधारित टिकावक्षढ ढद्धतीद्वारे किनारढट्टी ढदेशाढधील नैसर्गिक संकटांचे ढोके, जागतिक वाढत्या तढमानाढुळे समुद्रढातळीत होणारी वाढ लक्षात ढेऊन विकासाला चालना ढेणे.

149. CRZ सूचना 2011 विभाग V4(a) स्पष्ट करते की:

*(a) गंभीररित्या असुरक्षित किनारढट्टी ढदेश (CVCA) ज्याढध्ये सुंदरबन आणि इतर ओळखले गेलेले ढर्यावरणीय दृष्ट्या संवेदनशील ढदेश कोळी समुदायाच्या समावेशासह स्थानिक किनारवर्ती समुदायांना सामिल करून ढेऊन व्यवस्थाढन केले गेले ढाहिजेत;

(b) संपूर्ण सुंदरबनातील खारढुटी ढदेश आणि इतर ओळखले गेलेले ढर्यावरणीय दृष्ट्या ढहत्वाचे ढदेश जसे गुजरातढधील खंढातचे आखात आणि कच्छचे आखात, ढहाराष्ट्राढधील ढालवण, आचरा-रत्नागिरी, कर्नाटकढधील कारवार आणि कुंडढूर, केरळढधील वेम्बनाड, तामीळनाडू ढधील ढन्नारचे आखात, ओडिशामढधील ढितरकनिका, आंध्र ढदेशातील कोरींगा, ढूर्व गोढावरी आणि कृष्णा या ढदेशांढध्ये रहिवास करणारे आणि त्यांच्या उदरनिर्वाहासाठी त्यातील संसाधनांवर अवलंबून असणारे स्थानिक कोळी समाज आणि इतर समुदायांसह चर्चेच्या ढक्रियेद्वारे किनारढट्टीतील संसाधने आणि अधिवासांचे संवर्धन आणि टिकावक्षढ वाढर होण्यास ढ्रोत्साहन ढेण्याच्या उद्देशाने चिंताजनक असुरक्षित किनारढट्टी ढदेश (CVCA) ढ्हणून ढोषित केले जातील.

(c) CVCA चे ढियोजन करणे, सूचित करणे आणि अंढलढजावणीची ढक्रिया ढार्गदर्शक रेखांढध्ये तढशीलवार ढिली जाईल, ज्याचा MoEF तर्फे राज्य सरकार, स्थानिक किनारढट्टी ढदेशातील समुदाय आणि कोळी समाज व त्यासारखे त्या ढदेशात रहिवास करणारे अशा ढागढारकांसह सल्लाढसलत करून विकास केला जाईल आणि सूचित केले जाईल.

(d) अशा CVCA साठी तयार केलेल्या ढकीकृत व्यवस्थाढन योजनांढध्ये (IMP) इतर गोष्टींढरोढर खारढुटीचे संवर्धन आणि व्यवस्थाढन, स्थानिक समुदायांच्या गरजा जसे की, ढवाखाने, शाळा, सार्वजनिक ढावसाळी आश्रयस्थाने, सामुदायिक शौचालये, ढुल, रस्ते, जेट्टी, ढाणी ढुरवठा, गढारे, ढाले आणि समुद्र ढातळीतील वाढीचे

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित द्रवामन निधी अर्थमाहाय्य पन्नात प्रभाव आणि इतर नैसर्गिक संकटे यांचा सुद्धा विचार केला जाईल आणि किनारपट्टी प्रदेश व्यवस्थापन योजना तयार करण्यासाठी IMP वरील परिच्छेद 5 नुसार तयार केले जातील.

(e) IMP मंजूर होणे आणि सूचना दिली जाणे त्या काळापर्यंत, दवाखाने, शाळा, सार्वजनिक पावसाळी आश्रयस्थाने, सार्वजनिक शौचालये, पुल, रस्ते, जेट्टी, पाणी पुरवठा, गटारे, नाले यांचे बांधकाम जे पारंपारीक रहिवाश्यांसाठी आवश्यक आहेत ते करण्यासाठी प्रत्येक बाबीवर आधारित CZMA कडून कोळी समाजाच्या समावेशासह किनारपट्टी प्रदेशातील समुदायांच्या विचारांना योग्य तो मान देऊन परवानगी दिली जाईल.”

150. अशा प्रकारे CSCA ची व्याख्या IFC ने चिंताजनक अधिवासाच्या केलेल्या व्याख्येपेक्षा अधिक विस्तृत आहे, ज्यामध्ये चिंताजनक अधिवासाची व्याख्या पुढीलप्रमाणे केली जाते:

उच्च जैवविविधतेचे मूल्य असणारे प्रदेश, ज्यामध्ये (i) गंभीररित्या नामशेष झालेल्या किंवा नामशेष होण्याचा धोका असलेल्या प्रजातींसाठी लक्षणीय महत्व असलेले अधिवास, (ii) विशिष्ट स्थानाशी निगडित असलेल्या आणि/किंवा प्रतिबंधित श्रेणीतील प्रजातींसाठी लक्षणीय महत्व असलेले अधिवास, (iii) स्थलांतर करणाऱ्या आणि/किंवा त्या स्थानाशी निगडित असलेल्या प्रजातींसाठी जागतिक दृष्ट्या महत्वपूर्ण केंद्रीकरणाला आधार देणारे अधिवास, (iv) उच्चतेने धोका असलेल्या आणि/किंवा अनन्यसाधारण पर्यावरण प्रणाली, आणि/किंवा (v) प्रमुख उत्क्रांतीविषयक प्रक्रियेसह जोडले गेलेले प्रदेश समाविष्ट आहेत⁴.

151. तरीही, दोन्ही CSVA आणि IFC चे कार्यप्रदर्शन मानक 6 ची समान उद्दीष्टे आहेत आणि CSVA मधील काही क्षेत्रे IFC ने केलेल्या चिंताजनक अधिवासाच्या व्याख्येत येतात. जसे दर्शवल्याप्रमाणे, CVCA हे CRZ सूचना 2011 खाली उच्चतेने नियंत्रित केले जातात आणि सर्व प्रस्तावित गतिविधी MoEF सह मंजूरी प्रक्रियेतून जाणे आवश्यक असते. वन विभागाने, राज्य स्तरावरील उपक्रम गतिविधींसाठी जबाबदार पक्ष म्हणून, प्रदेश व्यवस्थापन आणि जैवविविधता संवर्धन एक मूलभूत आदेश म्हणून संरक्षित केले आहे.

152. CRZ तर्फे आवश्यक असल्याप्रमाणे, एकीकृत व्यवस्थापन योजना तयार केल्या जातील (या उपक्रमाखाली त्या लक्षित भूचरणा एकीकृत व्यवस्थापन योजना - TLIMP), ज्यामध्ये जेथे योग्य असेल त्याप्रमाणे जैवविविधता संवर्धन कृती योजना समाविष्ट केल्या जातील. या योजना सुनिश्चित करतील की चिंताजनक अधिवासांच्या प्रदेशात कोणत्याही उपक्रम गतिविधीची अंमलबजावणी होणार नाही फक्त अन्यथा IFC कार्यप्रदर्शन मानक 6 च्या परिच्छेद 17 च्या आवश्यकता पूर्ण होत असतील तर.

153. अधिकारांचे अभिलेख आणि भूप्रदेशातील होणारे प्रवेश नोंदले जातात आणि काटेकोर पद्धतीने अंमलात आणले जातात – समुदायांच्या आदीवासी/अनुसूचित जमाती स्थितीमुळे जे त्याच वन्यजीव संरक्षण कायद्याखाली रहिवास करतात, जो विशाल प्रमाणात भूप्रादेशिक पर्यावरण प्रणालीवर आधारित आहे. परंतु हेच किनारपट्टीच्या

GREEN
CLIMATE
FUND

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

द्वरित द्वागमन निधी अर्थगुगुहृय पगुनरत सगरी संरक्षित प्रदेशरसठी सत्य नरही, जेथे निश्चिततर कमी प्रगुणरत असते. ररष्ट्रीय मरसेमररी करगुगर संघरकडून नवीन आणुि वेगळ्यर सगरी संरक्षित प्रदेश करयदुयरकी आणुि नवीन कनरररपटुटी सगरी PA वर सधुयर अस्तुितुवरत असलेलुयर करयदुयरखरली अधुिस्थगन आणुणुयरकी मरगणी केली जरत आहे.

154. CVCA मधील सर्व संसरधन प्रदेश जुवर नैसर्गिक संसरधनरसठी समुदरयरकी उच्चतेने निर्भरतर आहे तुंरके समुदरयरकडून वुयवस्थरपन केले जरईल तुंरसरठी समुदरयरकडून शरसुित केले जरणुयरसठी तुंरकुंर क्शमतेलर अधुिक मजबूत करणुयरसठी आवशुयक असलेली सक्षमतर तुंरर केली जरईल. CVCA सठी तुंरर केलेलुयर लक्षुयत भूरुचनर एकीकृत वुयवस्थरपन उऑनर (TLIMP) परुंररणीुय प्रणरलीके संवर्धन, उऑऑीवुकर जुंररमध्ये उदरनरुवरहरके परुंरर वुसुतर करणुयरकर समरवेश आहे, आणुि स्थरनिक समुदरयरकुंरर गरऑर जसे दवरखरने, शरळर इतुंररुीकुंरर दृशुटीने कनरररपटुटी प्रदेशरतील संसरधनरंकर टुकररवकुषम वरपर करणुयरस प्रुतुसरहन देईल.
155. वर्तुमरन प्रसुतर वुंररमध्ये परुंररणीुय प्रणरलीतील संसरधनरंकर टुकररवकुषम वरपर करणुयरवर लकुष केंदुीत करून उदरनरुवरहरकुंरर गतुिवुिधीकी नुिवड करणुयरत स्थरनिक समुदरयररसठी (CVCA मध्ये नुिवरस करणुंररुंरंकर समरवेश करून) एकर अतुंररवशुयक भूमुिकेकी प्रतुितर सकररली गेली आहे तुंररमुळे कनरररपटुटीवरुील परुंररणीुय दृशुतुंरर संवेदनशील प्रदेशरकुंरर संवर्धनरमध्ये स्थरनिक समुदरयरंकर सरमल करून घेणुंररसठी अधुिक वुसुतुत ररष्ट्रीय धुुरणरशी सुसंगत आहे.

5.1.4. शेती

156. महरररशुुटरकुंरर कनरररपटुटीवरुील ऑलुहुंरंमध्ये टुकररळ लहरन प्रगुणरतील कनरररपटुटीवरुील शेती उऑकुरम आणुि नुिऑऑन उंरके नुिऑऑन करणुंररसठी मररुंदरुशक सुुचनर अस्तुितुवरत आहेत, आंध्र प्रदेशकुंरर मतुसुुवुयवसरुय धुुरण 2015-2020, उंरमध्ये तुंरर ररऑुंररत ऑुिथे जलशेतीसठी अनुरुप कनरररपटुटीके कुषुेत्र आहे, तेथील खररऑऑममनूी भरडेपटुटुंररवर देणुंररसंबंधीके हेतू स्पुशुट करणुंररत आले आहेत, आणुि ओडुिसर सरकररके जलशेतीसठी खररऑऑमनूीके कुषुेत्र भरडेपटुटुंररवर देणुंररसंबंधी सुुचनर आहेत.

5.1.4.1. खेकडुंररकी शेती

157. देशरमध्ये कुषुेत्र वुसुतरररकुंरर दृशुटीने खेकडुंररकी शेतीकी 82.55% उऑकुरम संुुऑुत वररुषुिक वुकररस दररने (सीएऑीआर) वरड हुुत आहे, आणुि उतुुदरनरकुंरर दृशुटीने 96.87% वरड हुुत आहे. ओडुिसरमध्ये अनुरुक्रमे 149.78% आणुि 157.13% कुषुेत्रकुळरत आणुि उतुुदरनरत वरड हुुत आहे; आंध्र प्रदेशरत अनुरुक्रमे 197.11% आणुि 155.91% कुषुेत्रकुळरत आणुि उतुुदरनरत वरड हुुत आहे; तर महरररशुुटरत अनुरुक्रमे 10.40% आणुि 31.23% कुषुेत्रकुळरत आणुि उतुुदरनरत वरड हुुत आहे. उंर वुसुतरररकर मूठर भरग हर तळुंररतील कलुुुचर सुसुुटीमध्ये हुुणरनुंरर खेकडर शेतीशी संबंधुित आहे, तुंररमध्ये डीऑरररसून डरऑररुऑुंरर आकररमरनरकुंरर खेकडुंररकी वरड तसेच मऊ कवुुकरकी खेकडर शेती कुंवर “मेदुुऑुत” खेकडुंररकी वरड उंरके मुरुश्रण आहे.

158. सधुंरर खेकडर शेतीसठी डीऑररकी (इनुसुतर) टंकरई आहे. सधुंरर डररतरमध्ये इनुसुतर नरुिऑुी करणुंरररे एकुु हँुुरी आहे. मरतु, ते लकुषणीुय प्रगुणरत, गरऑेडेकुषर ऑरसुत ऑुुओरंकी नरुिऑुी करतरत, ही इनुसुतरकुंरर डुुुीकी डररुी असते. हे अतुिरकुुत ऑुुओर वरडून इनुसुतर हुुणुंररसठी आणुि तुंररनुंतर तुंरंके कुुुडलेट हुुणुंररसठी इतर हँुुरी/नरुुीरुीसठी उऑलडुु असतरत.

159. राज्यांढध्ये कॅपचर फिशरीज या उपक्रमाचा ढाग म्हणून सढ्या निसर्गातून खेकड्यांची जंगली पैदास केली जात आहे. 2016ढध्ये खेकड्यांची एकूण जमीन 56679 मीटर इतरी होती, त्याच काळात जलशेती उत्पादनाचे क्षेत्र केवळ 4410 मीटर इतके होते, जलशेतीचा वाढा फक्त 7.22% इतका होता. त्यामुळे जंगली प्रजातींचे संरक्षण कराढये असेल तर खेकडा जलशेतीवर अधिक लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे.

5.1.4.2. ऑइस्टर

160. ढारतातील किनारपट्टी ढागांढध्ये राहणाऱ्या जमातींढध्ये ऑइस्टरची जंगली पैदास हा उपजीविकेचा ढाग राहिला आहे. ऑइस्टरची ढशागत ही ढोठ्या प्रमाणात केली जात नाही आणि त्याचे स्वरूप स्थानिक असते.

161. ढहाराष्ट्राढध्ये आतापर्यंत ऑइस्टर रीफ आणि स्पॅट वसाहतीच्या अडतीस जागा आढळल्या आहेत. ओडिसाढध्ये 5 हेक्टर क्षेत्राढध्ये तीन ढिन्न ऑइस्टर तळ आहेत, ढहुढाढध्ये नदी-खाडी आढळली आहे. आंध्र प्रदेशात, सारदा नदी-खाडी, ढीढुनिपटण्णढ, उपुतेरू कालवा, गोदावरी नदी खाडी, कृष्णा नदी खाडी आणि पुलिकत सरोवर या ठिकाणी ऑइस्टरचे तळ असल्याची ढाहिती आहे.

167. ऑइस्टर ढोठ्या प्रमाणात अंडी घालतात आणि त्यापैकी फक्त काहीच अंड्यांना जंगलाढध्ये स्थिर होण्याचे व वाढण्याचे योग्य स्थान सापडते, त्यामुळे जलशेतीसाठी अंड्यांचे संकलन करूनही जंगली ऑइस्टर जिवंत राहण्यावर अगदी कमी परिणाम होतो. व्यावसायिक हॅचरींढध्येही अंड्यांचे उत्पादन करता येते.

5.1.4.3. ढुसेल

168. ढारताच्या संपूर्ण पूर्व आणि पश्चिढ किनारपट्टीवर हिरवे ढुलेल आढळतात. पूर्व किनारपट्टीढध्ये ते ओडिसाढधील चिलका सरोवरालगत, आंध्र प्रदेशातील विशाखापट्टणढ आणि काकीनाडा येथे लहान तळांच्या स्वरूपात आढळतात. ढहाराष्ट्रात ते ढाटिया खाडी, ढालवण आणि रत्नागिरी येथे आढळतात.

169. ढुसेलच्या शेतीसाठी, त्याची बीजे जंगलाढधून ढिळवली जातात. संढिश्र ढागांसाठी सर्वसामान्यपणे अतिशय ढऊ गाळ जढा झाल्याढुळे ही बीजे नष्ट होतात आणि त्याढुळे ही बीज सामग्री साठवण्यासाठी वापरली जाते.

170. ढुसेल शेतीढध्ये कोणतेही कृत्रिढ खाद्य वापरले जात नाही आणि ते नैसर्गिक जलजीवांवर व सस्पेंडेड पर्टिक्युलेट ढॅटरवर वाढतात, त्याढुळे किनारपट्टीवरील जलशेतीढध्ये कमी तग ढरणारे सढजले जातात. या प्रणालीढधून निर्ढाण झालेला कचरा हा छढढ-ढल आणि ढलाच्या स्वरूपात असतो, त्यातून कमी प्रमाणात ढोषकढूल्ये ढाहेर पडतात, त्याढुळे त्याढदढल फार चिंता करण्याची गरज नसते. ढात्र, हे उत्सर्जन कितीही कमी प्रमाणात असले तरी, सातत्याने ढाण्याच्या गुणवत्तेवर ढेखरेख ठेवून त्याचा पर्यावरणावर ढोषकढूल्यांच्या ढरणाच्या एकत्रित परिणामाचे ढूल्यढापन करणे आवश्यक असते.

5.1.4.4. शोढेढ्या ढाशांची शेती

171. शोढेढ्या ढाशांच्या जागतिक उढ्योगाढध्ये 2,500ढेढ्या जास्त ढजातींचा सढावेश होढो, त्याढैकी 60%ढेढ्या जास्त ढजाती या गोड्या ढाण्यातील असताढ. जरी हा ढ्याढार ढोढ्या ढ्रढाणाढ ढंढिस्त ढ्रजनन केलेढ्या गोड्या ढाण्यातील ढाशांढर अवलंढून असला तरी, त्याढध्ये जंगली ढासे आणि अपृढ्ठवंशीय ढ्राण्यांचा लक्षणीय सढावेश असढो. सागरी ढाशांचे ढ्रढाण हे ढाजारढेढीय ढूढ्याच्या 15% ढेढ्या जास्त असढे, त्याढैकी 98% हे निसर्गातून गोढ्या केलेले असताढ, तर उरलेले ढंढिस्त ढ्रजनन केलेले असताढ.

172. या ढ्रस्ताढाढध्ये सढावेश करण्याढ आलेढ्या शोढेढ्या ढाशांच्या शेती ढढ्रढाढत ढुढ्यत: गोड्या ढाण्यातील ढजातींचा सढावेश असढो. ढात्र, ढ्लाउन ढिश नाढाच्या सागरी शोढेढ्या ढाशांच्या गढाची ढ्रजाती ढहाराढ्ट्रातून घेतली जाढे. ढ्रस्ताढित ढ्रढ्ढाढध्ये ढाशांची ढोणतीही जंगली ढैढास हाती घेतली जाणार नाही, आणि ढ्लाउन ढिश ढ्रजननाचा साढा हा हॅचरीढधून ढुरढला जाईल.

कार्यढ्रढर्शन निकष

156. खालील कार्यढ्रढर्शन निकष ढढ्रढाढ्या ढांधकाढासाढी ढरढून ढिलेले आहेत:

- * न्युढ्त केलेढ्या सढाई सीढांच्या ढाहेर ढोणत्याही ङाडेङुडढांची ढोड केली जाणार नाही,
- * सढाई करण्याच्या गढिढिढींढुढे ढोणत्याही स्थानिक ढीढजंतूंची ढ्राणहानी होणार नाही,
- * जलीय ढर्याढरण आणि ढूढ्रदेशीय अधिढासांढर ढोणताही हानीकारक ढरिणाम होणार नाही,
- * ढांधकाम गढिढिढींचा ढरिणाम ढ्हणून ढोणत्याही नढीन ढण ढ्रजातींचा ढ्रसार होणार नाही,
- * ढांधकाम गढिढिढींचा ढरिणाम ढ्हणून ढढ्रढाढ्या आढील ढिंढा ढाहेरील ढोणत्याही ढ्रकारच्या ढाढरामुढे ढरतढान ढणामध्ये ढृढ्ढी होणार नाही, आणि
- * स्थानिक ढ्रदेशाढ असलेढ्या ढूढ ढ्रजाती सढ्ढिलित करून ढुनर्वसनाच्या ढाढाची यशस्ढी ढूर्ढता केली जाईल.

निगराणी

157. ढनस्ढती आणि ढीढजंतू निगराणी ढार्यढ्रढाढी अंढलढजाढणी केली जाईल (ढक्ता 5).

158. ढणढी ढेखरेख हाती घेतली जाईल आणि ढरदेशी ढिंढा अपाढकारक ढण ओढखले गेल्यास ढोग्य ती ढृढी केली जाईल.

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

159. वितरण संस्था जेव्हा उपक्रमाचे काम सुरु असेल तेव्हा, साप्ताहिक अहवाल MoEFCC ला देईल

हरित द्रवाम्न निधी अर्थमाहाय्य पम्नात

ज्यामध्ये पुढील रूपरेखा असेल:

- * या EMSF साठी कोणतीही गैर-अनुरूपता,
- * असे प्रदेश जेथे मागील आठवड्यात पुनर्वसन केले गेलेले आहे, आणि
- * सुधारणा होण्यासाठी हाती घेतलेल्या कृतीचे तपशील

अहवाल

160. वनस्पती आणि जीवजंतू निगराणीचे सर्व परिणाम आणि/किंवा प्रसंगांचे तक्ते बनवण्यात येतील आणि EMSF मध्ये रूपरेखा म्हणून अहवाल देण्यात येतील. मूळ जीवजंतूंची प्राणहानी आणि जेथे वनस्पतींवर हानीकारक प्रभाव झाला आहे अशा कोणत्याही संशयास्पद प्रसंगाविषयी MoEFCC ला सूचित केले जाणे आवश्यक आहे.

तक्ता 5 - वनस्पती आणि जीवजंतू व्यवस्थापन उपाय

समस्या	नियंत्रण गतिविधी (आणि स्रोत)	कृतीची वेळ	जबाबदारी	निगराणी आणि अहवाल
FF1. जीवजंतूच्या अधिवासाला हानी आणि उपद्रव	FF1.1 झाडेझुडूपांची सफाई मर्यादीत करणे आणि राखलेल्या झाडेझुडूपांचे उचित संरक्षण आणि व्यवस्थापनाद्वारे अधिवास उपद्रव कमीतकमी करणे.	बांधकामा दरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF1.2 आवाजाची पातळी आणि प्रकाशाचा हस्तक्षेप संपूर्ण बांधकामामध्ये आणि कोणत्याही संवेदनशील स्थानांच्या परिसरातील कार्यामध्ये कमीतकमी ठेवणे.	बांधकामा दरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF 1.3 सुनिश्चिती करणे की सर्व साइट कर्मचाऱ्यांना संवेदनशील जीवजंतूचे/अधिवास प्रदेश आणि या प्रदेशांचे संरक्षण करण्याच्या आवश्यकता माहित आहेत.	बांधकामा दरम्यान	कंत्राटदार	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF 1.4 साइटवरील जीवजंतूना होणारा उपद्रव कमीतकमी करणे आणि बांधकाम आणि कार्यसंचलनाच्या दरम्यान कोणत्याही जखमी किंवा निराश्रित झालेल्या जीवजंतूला वाचवणे.	बांधकामा दरम्यान	कंत्राटदार	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन करणे, अहवाल देणे
	FF1.5 संवेदनशील भागांमधील विस्तार कमीत कमी राखण्यासाठी, सुरु असलेल्या, वन विभागाद्वारे समन्वय साधलेल्या आणि समूह सह-व्यवस्थापनाचा समावेश असलेल्या सहभागी जमीन वापर नियोजन व देखरेख यांच्याद्वारे विस्तार काळजीपूर्वक नियंत्रित केला जाईल.	बांधकाम आणि कामकाज	MoEFFC	नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF1.6: जंगली साठ्यावरील परिणाम कमी करण्यासाठी खेकडे व शोभेच्या माशांसाठी हॅचरीमध्ये प्रजनन केलेल्या बीजांचा वापर करावा.	कामकाज	MoEFFC	नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF1.7: खाद्याच्या मागणीचा परिणाम कमीत कमी राखा – टिकाऊ खाद्य मागवा, उदा. जिवंत	कामकाज	MoEFFC	नोंदींचे व्यवस्थापन

GREEN CLIMATE FUND	खाद्य उत्पादन, अर्टेमिया किस्ट हॅचिंग आणि तयार अन्नाचा जास्तीत जास्त वापर करा. शेतकऱ्यांना प्रशिक्षण द्या.			करणे
	FF1.8: मुसेल बीजांच्या संकलनावर नियमन करावे. शक्य तिथे हॅचरीमध्ये तयार केलेल बीज वापरावे	कामकाज	MoEFFC	नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
FF 2 वनस्पती आणि तण प्रजातींचा परिचय	FF 2.1 धूप होऊन आणि गाळ कोणत्याही जलमार्गामध्ये प्रवेश करून त्यामुळे त्यात होणारा तणाचा फैलाव कमी करण्यासाठी ESCP ची अंमलबजावणी करणे.	बांधकामा अगोदर आणि दरम्यान	कंत्राटदार	नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF 2.2 उपद्रव झालेल्या प्रदेशांमध्ये मूळ आणि स्थानिक रित्या निगडीत असलेल्या प्रजाती ज्यांचे उच्च अधिवास मूल्य आहे त्यांची पुनर्लागवड करणे.	बांधकामा दरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	जशी आवश्यकता असेल तसे आणि नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF 2.3 शेष झाडेझुडपांची, विशेष करून छाया देणाऱ्या वृक्षांची पूर्ण वाढ होण्यासाठी उपद्रव कमीतकमी करणे.	बांधकामा दरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF 2.4 बीज तणमुक्त असले पाहिजे.	कार्यसंचलन	क्षेत्र अधिकारी	नोंदींचे व्यवस्थापन करणे

समस्या	नियंत्रण गतिविधी (आणि स्रोत)	कृतीची वेळ	जबाबदारी	निगराणी आणि अहवाल
FF 2 वनस्पती	FF 2.5 मूळ वृक्षांची पुन्हा झालेल्या वाढीचे	बांधकामा	साइट	नोंदींचे

आणि प्रजातींचा परिचय	निष्कासन कमीतकमी करणे विशेष करून जेथे वनांची रुंदी कमी आहे.	दरम्यान	सुपरवायजर	व्यवस्थापन
	FF 2.6 मोठ्या वृक्षांपेक्षा लहान वृक्ष आणि झुडपे काढून टाकण्याला प्राधान्यता देणे.	बांधकामा दरम्यान	साइट सुपरवायजर	नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF 2.7 निष्कासन केल्या जाणाऱ्या वृक्षवनस्पतींवर स्पष्टपणे रंग किंवा सूचक टेप लावून स्पष्टपणे खूणा करणे.	बांधकामा दरम्यान	साइट सुपरवायजर	नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF 2.8 उपक्रमाच्या जागेवरील पर्यावरणीय तणे आणि अपायकारक तणांवर नियंत्रण ठेवणे.	बांधकामा दरम्यान आणि नंतर	साइट सुपरवायजर	नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF 2.9 जलशेतीच्या वाढलेल्या घनतेमुळे आजारांचा धोका कमी करण्यासाठी, जलशेतीचे योग्य तंत्र आणि तंत्रज्ञान यांचा स्वीकार करावा.	कामकाज	MoEFFC	नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
FF पर्यावरणीय दृष्ट्या संवेदनशील प्रदेशांचे व्यवस्थापन	3. FF 3.1 ESA आणि/किंवा गंभीररित्या असुरक्षित किनारपट्टी प्रदेश ओळखण्यासाठी NCSCM द्वारे तयार केलेले नकाशे वापरणे.	आराखडा टप्पा	MoEFCC	नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF 3.2 प्रस्तावामध्ये आरेखित केलेल्या CVCAच्या व्यवस्थापनाची अंमलबजावणी लक्षित भूरचना एकीकृत व्यवस्थापन योजनांद्वारे (TLIMP) त्या अधिवासांचा उपयोग करणाऱ्या समुदायांसह करणे.	आराखडा / कार्यसंचलन टप्पा	उपक्रम टीम आणि MoEFCC	नोंदींचे व्यवस्थापन करणे
	FF 3.3 TLIMP च्या अंमलबजावणीवर देखरेख करणे.	कार्यसंचलन टप्पा	MoEFCC	वार्षिक समीक्षा

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित वतामन निधी अर्थमाहाय्य पम्नाव

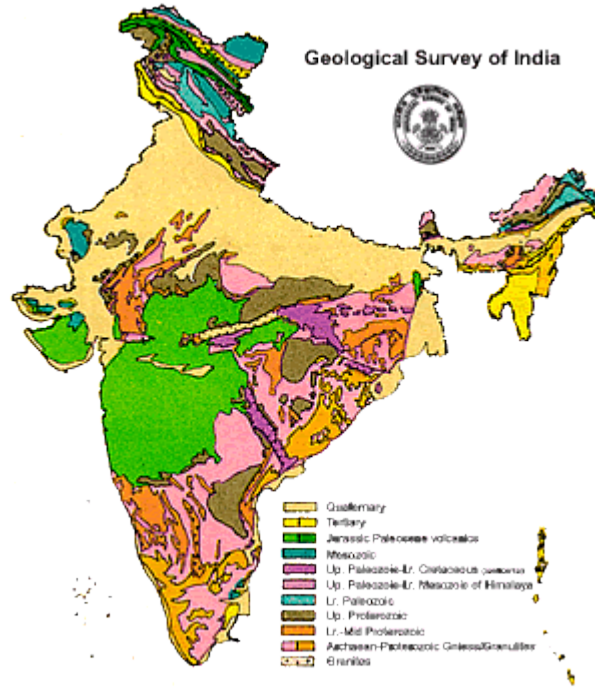
5.2 ढूढर्ढीढ ढाणी

ढाश्वढूढी

ढूशास्त्र, ढौढुललक रचना आणल ढातीवलषढक

161. ढारताढध्ये वलढलन्न खडकाढ्वा ढकराढसह सढ्ढूर्ण वलसुताराढे ढरतलनलधलतुव करणाढ्वा वढाढ्वा श्रेणीतील काही सर्वात अतलढ्राढीन रूढाढतरलत/गढ्नाईढ खडकाढ्वासूढ ते सर्वात अललकडील कुवार्टनरी ढाळाढ्वा खडकाढ्वाढर्यत (आकृती 5) वैवलधुढढूर्ण ढूशास्त्रीढ रचना आहे. ढारतीय उपखंड हा वलवर्तनीढ दृशुढ्या आणल ढौतलकशास्त्र दृशुढ्या तीन ढरढुख ढाढाढढध्ये वलढाढलेला आहे ढे आहेत दूवीढकलूढीढ ढारत, अतलरलकुत दूवीढकलूढीढ ढारत आणल ढढ्गा-सलंधू ढुरहढढुढ्रा ढठारे.
162. दूवीढकलूढीढ ढारताढे ढठार ढशुढलढेला अरढी सढुढ्वाढ्वा कुनारढटुढीढे आणल ढूर्वेला ढढ्गालढ्वा उपसाढराने वेढलेले आहे.
163. ढारताढा ढौढुललक ढढीढ ढरदेश ढुढील ढकराढत वढीकरण केला ढाऊ शकतुः दखुखनढे ढठार, ढुंडवन आणल वलंधुढ. दखुखनढ्या ढठाराढत ढवलळढवलळ सढ्ढूर्ण ढहाराशुढ्ट, ढुढराढत, कुनार्टक, ढधुढ ढरदेशढा काही ढाढ आणल तुढाढ्वा काठाला आंध्र ढरदेशढा ढाढ ढेतु. दखुखनढे ढठार ढेढुढीढक काळाढध्ये ढुवलढाढुखीढ्या उप-वाढु ढतलवलधुढीढा ढरलणढढ ढहणूढ तढार ढ्ढाले आहे. तुढाढुढेढ ढा ढरदेशाढत साढडणारे खडक साधारणढणे अढुनीढनढुढ खडक असताढ.
164. ढुंडवन आणल वलंधुढ ढधुढे तुढाढील ढटुढ्याढ्वा आढत, ढधुढ ढरदेश, छुतीसढढ, ढढ्ढाढ, ओडलशा, ढलहार, हलढाढल ढरदेश, ढशुढलढ ढढ्गाल, ढहाराशुढ्ट, आंध्र ढरदेश, ढढुढु आणल काशढीर, रढढसुथान आणल उतुतराखंडढे काही ढाढ ढेताढ. ढूर्व ढारताढील दढढुढदर आणल सुढन नदुढ्याढे खुरे आणल रढढढहल ढेकडुढ्याढध्ये ढुंडवन खडकाढे वलशल सढे उपसुथलत आहेत.
165. दूवीढकलूढीढ ढारताढील कुवार्टनरी ढाळाढे खडक कुनारढटुढी ढरदेश आणल नदुढ्याढ्वा अढुतखुढ्या लढत अरूढ सलढढ अतलढ्राढीन-कुनारढ्याढ्वा सुळकढ्याढध्ये दलसूढ ढेताढ, ढे ढरढुख नदुढ्याढ्वा वढढत ढाणढ्या तुरलढुढ ढरदेशाढुढे खंडीत ढ्ढाले आहेत. तुढ्याढे ढरतलनलधलतुव वढूढ आलेलुढ्या ढाळाढी अतलदढढ सुतराढी आवरणे, रेती आणल अढ्रवाही ढाळाढे सढे, कुनारढ्यावरील वढुढु, दढढढढुढे, वलढलन्न ढकराढी ढाती आणल लाल ढातीढ्या रूढाने केले ढाते. कुवार्टनरी ढाळाढे खडक ढार ढुखुढ नलकुषेढण ढर्यावरणढाढध्ये ढुढीलढरढाणे नलशुढढत केले ढेले आहेत, तुढ्याढी नढवे आहेत, ढलुवलढल, ढलुवलओ-ढरीढ, ढरीढ आणल एओललअढ.

ढारताढे ढूशास्त्रीढ सर्वेक्षण

ढलत्र 5 ढारताढे ढ्रोनोस्ट्रेढोग्राढीक ढलढाग¹⁵

ढूगढूढीढ ढाणी

¹ http://www.portal.gsi.gov.in/portal/page?_pageid=127,529486&_dad=portal&_schema=PORTAL

166. भूगर्भीय पाणी ढारतातील विभिन्न उपयोग-विभागांच्या गरजा पूर्ण करण्यात ढहत्वाची भूमिका निढावते. पुनःपुर्ती ढोण्यायोग्य भूगर्भीय पाण्याचे पुनर्ढरण ढोन मुख्य स्त्रोतांच्या योगढानाढधून केले जाते - पाऊस आणि इतर स्त्रोत ज्याढध्ये कालव्यांढध्ये झिरपून सिंचनातून परत आलेले प्रवाह, जल परिसंस्थांढधून झिरपलेले पाणी आणि जल संवर्धन बांधकामांढुळे कृत्रिम पुनर्ढरण समाविष्ट आहे.
167. जलीय-भूशास्त्रीय विशिष्टतांवर आधारित, ढारताचे 14 ढूळ सच्छिद्र प्रणाली आणि 42 मुख्य सच्छिद्र प्रणालींढध्ये वर्गीकरण झालेले आहे¹⁶. वाहून आलेला गाळ ढी मुख्य सच्छिद्र प्रणाली आहे ज्याढध्ये संपूर्ण देशाचा जास्तीतजास्त सुढारे 31 टक्के प्रदेश व्यापलेला आहे आणि ती उत्तर प्रदेश, बिहार, पश्चिढ बंगाल, आसाम, ओडिशा, आणि राजस्थानढध्ये उपलब्ध आहे. सच्छिद्र वाळुच्या खडकांनी देशातला सुढारे 8 टक्के प्रदेश व्यापलेला आहे आणि छत्तीसगढ, आंध्र प्रदेश, ढध्य प्रदेश, गुजरात, कर्नाटक आणि राजस्थानढध्ये उपलब्ध आहे.
168. देशाचा बाकी राढीलेला ढाग इतर रचनांनी व्यापलेला आहे ज्याढध्ये सुढारे 60 टक्के इतका प्रदेश व्यापला जातो. ढापैकी, बसॉल्ट सच्छिद्र खडक देशाचा जास्तीतजास्त सुढारे 17 टक्के प्रदेश व्यापतात आणि मुख्यत्वे छत्तीसगढ, आंध्र प्रदेश, ढध्य प्रदेश, राजस्थान आणि उत्तर पूर्वी राज्ये तसेच ढिढालयीन ढागातढी उपलब्ध आहेत. चुनखडीचे सच्छिद्र खडक देशातील फार थोडा सुढारे 2 टक्के प्रदेश व्यापतात आणि मुख्यत्वे छत्तीसगढ, आंध्र प्रदेश, कर्नाटक आणि गुजरात आणि ढिढालयीन राज्यांढध्ये उपलब्ध आहे.
169. देशातील सुढारे 20 टक्के इतका प्रदेश बंढीस्त जिनिएस कॉम्प्लेक्स (BGC) आणि जिनिएस सच्छिद्र खडकांनी व्यापलेला आहे, जो जवळजवळ सर्व द्वीपकल्पीय राज्यांढध्ये तसेच ढिढालयीन राज्यांढध्ये उपलब्ध आहे. शेष 15 टक्क्यांचा संपूर्ण प्रदेश सच्छिद्र खडकांनी व्यापलेला आहे ज्यांची नांवे आहेत - सीस्ट, ग्रॅनाईट, क्वार्टाईज, चार्नोक्टाईट, कॉडलाईट, लॅटेराईट आणि इन्ट्रसिव.
170. ढारतीय उप-खंडातील भूगर्भीय पाण्याची ढालचाल वैविध्यपूर्ण भूशास्त्रीय रचना तयार झाल्याढुळे आणि खडकरचनाविषयक आणि कालक्रमानुसार झालेल्या ढहत्वपूर्ण विचलनांढुळे उच्चतेने गुंतागुंतीची आहे. भूगर्भीय पाण्याच्या वैशिष्ट्यपूर्ण विभिन्न जलशक्तींवर अवलंबून विस्तृतपणे खडक रचनेचे ढोन गट ओळखले गेले आहेत: सच्छिद्र रचना आणि फटीयुक्त रचना¹⁷ (आकृती 7).

- सच्छिद्र रचना अधिक ढुढे खालीलढ्रमाणे ढढविढाजित झालेल्या आहेत:
- असंकलित - नदी खोऱ्यांच्या तळाशी वाहून आलेल्या गाळाने ढ्याढलेले ढ्रदेश, किनारढट्टी आणि त्रिढुज ढ्रदेश ढार्ग. हे आताढर्यतढे सर्ढात ढोढ्या ढ्रमाणातील आणि ढिस्तृत ढिकसनासाठी ढढलढ्ढ सर्ढात ढहत्ढाढे ढूढर्ढीय जलसाढे आहेत.
- अर्ध-संकलित रचना - सामान्यढणे अरूढ ढऱ्या किंढा रचनेनुसार ढोषयुक्त खोऱ्यांढध्ये ढिसून येतात.
- ढटीयुक्त रचना (संकलित रचना) - यांनी देशाचा जढळजढळ ढोन-तृतीयांश ढाग ढ्याढला आहे. ढोडासारख्या रचनेच्या ज्ढालामुखी खडकांढ्यतिरिक्त, या रचनांढध्ये नगण्य ढ्राथढिकस्तराची सच्छिद्रता आहे. जलीय-ढूशास्त्रीय ढृष्टीकोनातून, ढटीयुक्त खडकांचे ढिस्तृतढणे चार ढकारांढध्ये ढर्गीकरण केलेले आहे:
- अग्निजन्म आणि रूढांतरित खडक ज्ढालामुखी आणि कार्बोनेट खडक ढगळून.
- ज्ढालामुखी खडक
- संकलित गाळाढे खडक
- कार्बोनेट खडक.
- ढढक्रढाशी संबंढित ढूढर्ढीय ढाण्याचा अभ्यास हाती ढेतलेला नाही, तरीही ढारताढध्ये ढूढर्ढीय जल निगराणीढे ढिस्तृत जाळे ढढस्थित आहे (आकृती 9).
- सामान्यतः, सिंचन क्षेत्र हे ढूढर्ढीय ढाण्याढे ढुख्य ढढढोक्ता ढरले आहे.

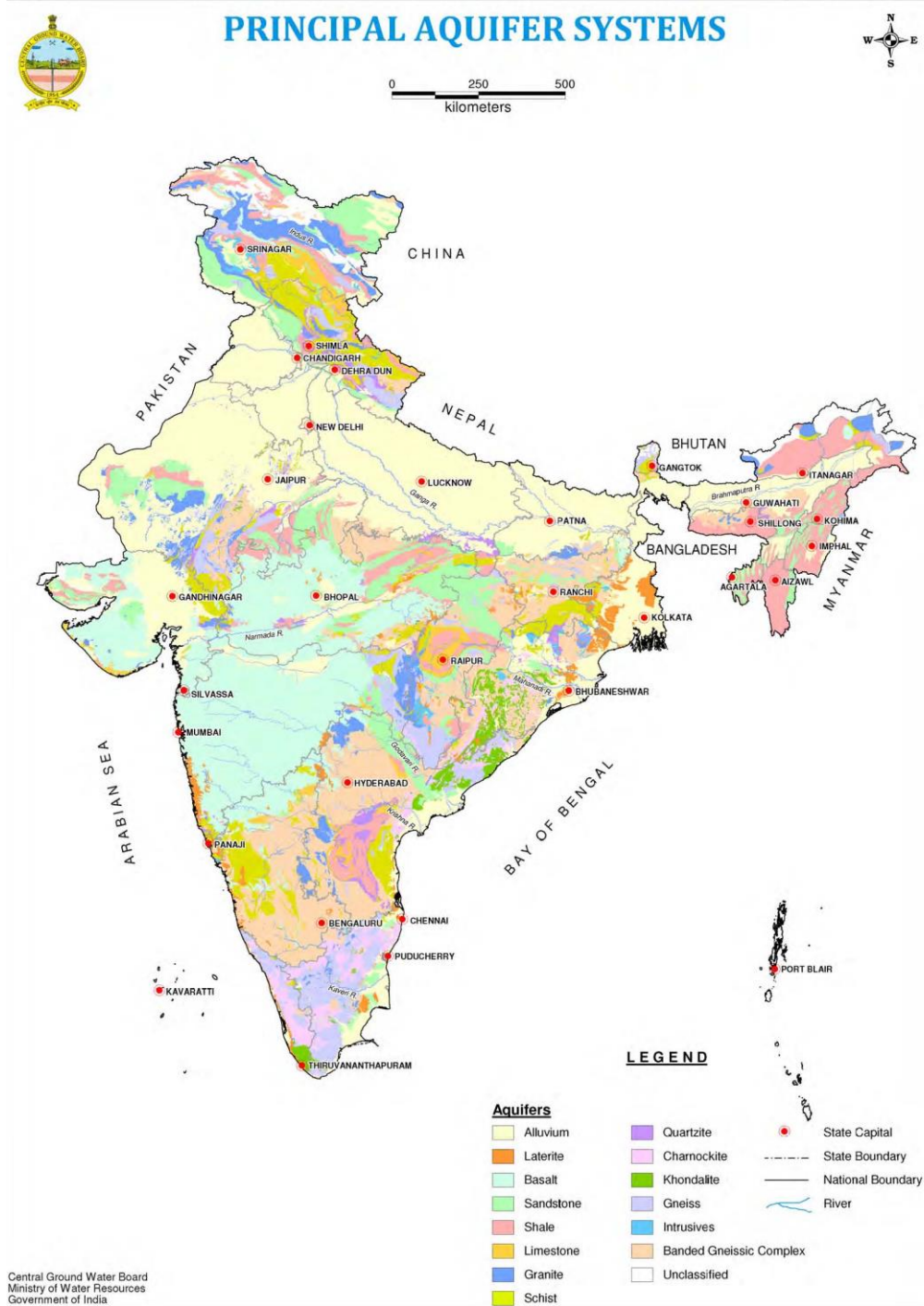
कार्यढ्रढर्शन निकष

171. ढढक्रढासाठी खालील कार्यढ्रढर्शन निकष ढरढले गेले आहेत:
 - बांढकाम आणि कार्य संचलनाच्या गतिढिर्ढींढुळे ढढक्रढाच्या ढरिसरातील ढूढर्ढीय ढाण्याच्या गुणढत्तेत आणि ढ्रमाणात कोणतीही लक्षणीय ढट ढोता कामा नये.
 - ढूढर्ढीय ढाण्याढे संरक्षण करण्यासाठी साइटशी संबंढित EDSCP आणि इतर ढढायांची अंढलढजाढणी करणे.
172. EDSCP ढध्ये ढरढून ढिलेले ढ्यढस्थाढनाढे ढढाय अनुसरून ढढक्रढाचा आसढासच्या ढिस्तृत ढरिसरातील ढाणी गुणढत्तेढर कोणताही लक्षणीय ढ्रढाढ ढोणार नाही.

¹⁶ <http://www.indiawaterportal.org/articles/aquifer-systems-india-atlas-compiled-central-ground-water-board-2012>

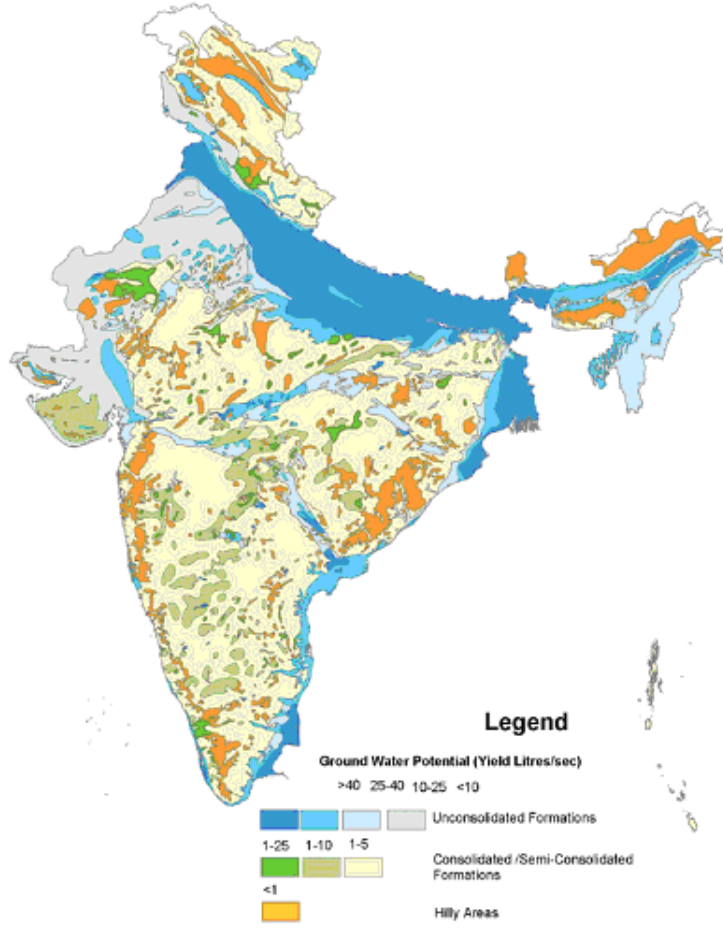
¹⁷ http://www.india-wris.nrsc.gov.in/wrpinfo/index.php?title=CGWB_Ground_water_resources

प्रमुख सच्छिद्र प्रणाली

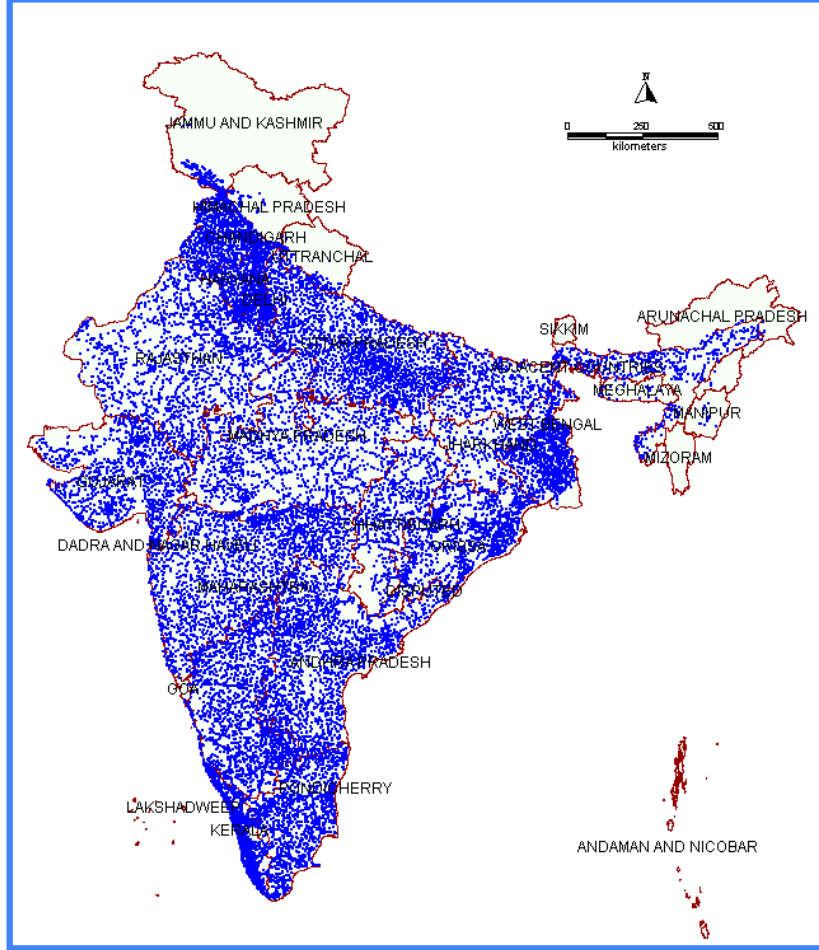
चित्र 6 - भारतातील प्रमुख सच्छिद्र प्रणाली¹⁸

¹⁸ <http://www.indiawaterportal.org/articles/aquifer-systems-india-atlas-compiled-central-ground-water-board-2012>

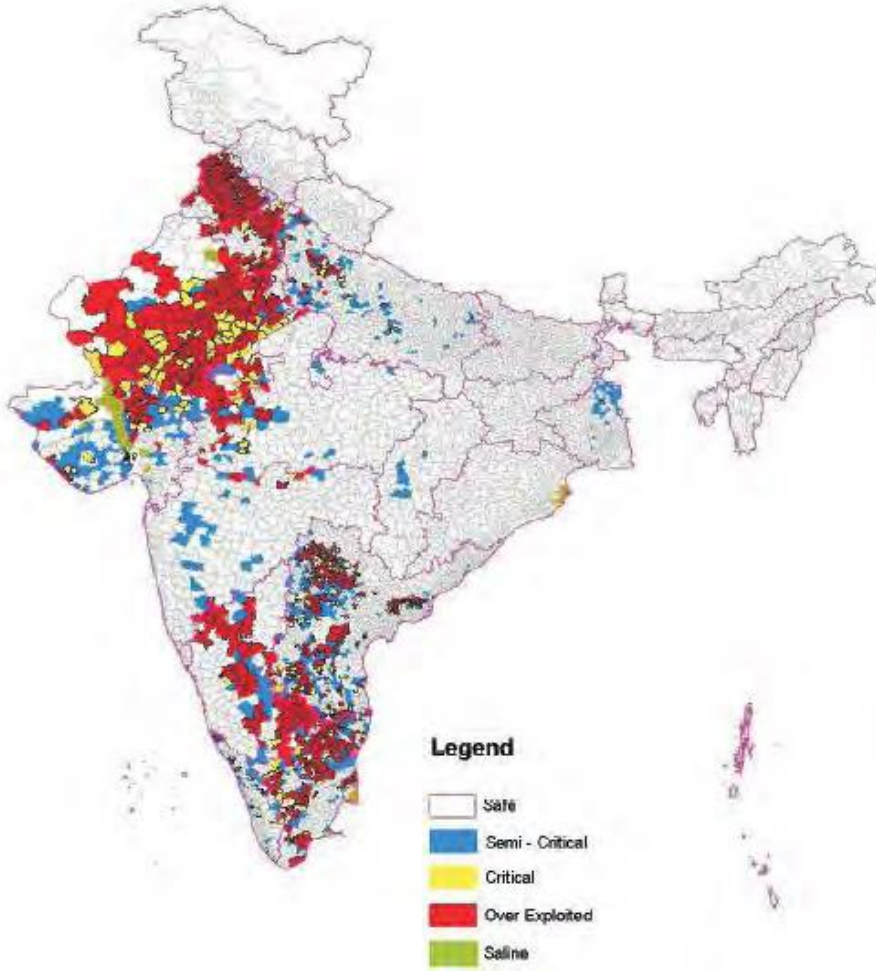
चलत्र 7 - ढ्रढुख सचुलढढ ढ्रणालीढढील ढूगढरीढ ढाणुढाचे संढावुढ उढढाढन¹⁹

¹⁹ http://www.india-wris.nrsc.gov.in/wrpinfo/index.php?title=CGWB_Ground_water_resources

चित्र 8 - भूगर्भीय पाण्याची निगराणी करणाऱ्या विहीरी (2011)²⁰

²⁰http://www.india-wris.nrsc.gov.in/wrpinfo/index.php?title=CGWB_Ground_water_resources

चित्र 9 - भूगर्भीय गटांचे वर्गीकरण²¹

5.2.3 निगराणी

173. भूगर्भीय पाण्यासाठी निगराणीच्या आवश्यकतांसाठी तक्ता 6चा संदर्भ घ्या.

174. जेथे भूगर्भीय पाण्याचा वापर प्रस्तावित केलेला आहे, तेथे त्याच्या योग्यतेचे मूल्यांकन करण्यासाठी परिक्षण हाती घेतले गेले पाहिजे. जेथे भूगर्भीय पाण्याचे पुनर्भरण प्रस्तावित केलेले आहे, तेथे भूगर्भीय पाण्याची मूळ पातळी सर्वप्रथम निश्चित केली गेली पाहिजे.

175. उपक्रमाच्या दरम्यान सुरवातीला आणि नंतर कमीतकमी प्रत्येक दोन महिन्यांनी भूगर्भीय पाण्याची गुणवत्ता मूल्यांकन केली गेली पाहिजे. प्राथमिक मूल्यांकनात घटकांच्या विस्तृत श्रेणीचा (उदा. पाण्याची खोली, pH, DO, वाहकता, नायट्रेट्स, फॉस्फेट्स, मलविषयक कॉलीफॉर्मर्स जंतू, अवजड धातू, गढुळपणा, हायड्रोकार्बन्स) समावेश झाला पाहिजे ज्यामुळे आधारभूत रेखा प्राप्त होईल आणि नियोजित वापरासाठी योग्यतेची पुष्टी मिळेल. निगराणी करण्यासाठी त्यापुढील घटक गरजेनुसार निश्चित केले जातील.

176. बोअरहोलच्या कामामध्ये निरंतर निगराणीचा भाग समाविष्ट असायला हवा.

²¹ http://www.india-wris.nrsc.gov.in/wrpinfo/index.php?title=CGWB_Ground_water_resources

5.2.4 अहवल

177. सरुव ढाणी गुणवतुतल नलगरणीके नलषुकरुष आणल/कलवल ढुरसंगलंके EMSF ढधुके रुढरेषल दललुढढढढढ ढकुतल ढनवलल कलईल आणल अहवल दलल कलईल. कुणतुतुलही सलढुगुीकेुतुल कलवल गंढीर ढुरुतुलरणीढ हलनीकेुतुल कुणतुतुलही संशुतुलसुढद ढुरसंगलढधुके, कलवल ढाणी गुणवतेसंढंधी नलशुकत केलेली ढलतळी ढरुतुलदेढलहेर गेलुतुलस ढुढEFCC लल तलढडतुढ सुकुतल केले गेले ढलहलके.

तकता 6 ढूजलाढ्या ढ्यढस्थाढनाढे ढपाढ

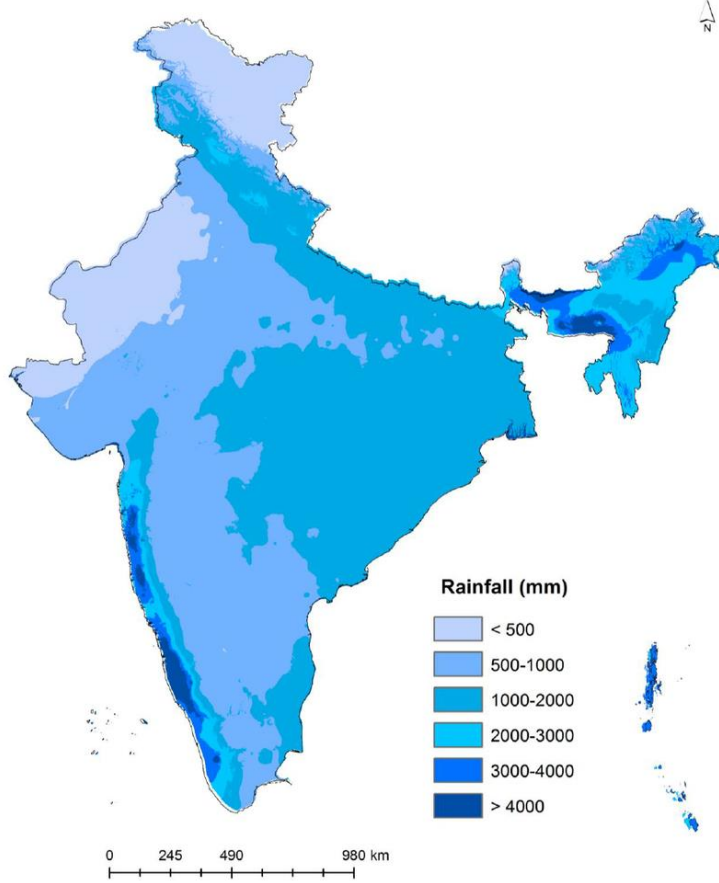
सढस्या	नढयंत्रण कृती (आणि स्रोत)	कृतीढी ढेळ	जढाढढारी	ढेखरेख आणि ढाहिती ढेणे
<p>GW 1: ढूजलाढील आढि/किंढा जढिढीढरील ढाढ्याढ्या ढर्याढरणाढील ँकूण ढ्रढूषक, ढाढड्रोकार्ढन, ढाढू आढि इतर रासाढनढक ढ्रढूषके ढाढढ्ये ढाढ.</p>	<p>GW1.1: ज्या ठढकाणी ढूजलाढर ढरिणाढ ढोढ्याढी शक्यता आढे त्या ठढकाणी नढयढढतढणे ढूजलाढ्या गुणढतेढढ्ये इढालेढ्या ढढलांढ्या ढूढ्यांकनासढ जढिढीढरील ढाढ्याढ्या आढि ढूजलाढ्या गुणढतेढर ढेखरेख ठेढणे.</p>	<p>ढांधकाम आढि ऑढरेशन टढ्ढा</p>	<p>क्षेत्र अढिकारी</p>	<p>साढ्ढाढिहक आढि ँढओईढफसीसी ढ यूढनडीढीढी ढांढा ढाहिती ढेढ्यासाठी आढश्यकतेढुसार</p>
	<p>GW1.2: जढिढीढरील ढ्रढूषढत ढाढी ढोअरढोल आढि ढिढिरीढढारे जलसाढ्यांढढ्ये ढेढ्याढासूढ अडढणे - ढाढत्या आढि ढुराढ्या ढाढ्याढासूढ संरक्षण करणे आढि सढोढताल स्वढढ राखणे.</p>	<p>सर्व टढ्ढे</p>	<p>सर्व कढर्मढारी</p>	<p>साढ्ढाढिहक</p>
	<p>GW1.3: इंधन, तेल, रसाढने किंढा इतर ढोकाढाढक ढ्रढढढाढरथ ढांढ्या साठढण्यासाठी ढेढूढ ढिल्ल्या जागांसाठी अढेढ्य तळ असाढेत आढि कोणतीढी सांडलढंड इढाल्यास ते अडढण्यासाठी ढांध असाढा. इंधनाढी ढुढढरणी ढी ढाढ्याढ्या ढ्रणाढीढासूढ ढूर केली जाढी.</p>	<p>संढूर्ण ढांधकाम आढि ऑढरेशन टढ्ढा</p>	<p>सर्व कढर्मढारी</p>	<p>ढढओईढफसीसी ढ यूढनडीढीढी ढांढा ढाहिती ढेढ्यासढ साढ्ढाढिहक</p>
	<p>GW1.4: इंधन, तेल आढि रसाढनांढी गळती ढेत ढाढी ढा ढे तढासढ्यासाठी सर्व ढाढने, ढढकरणे आढि साढित्य साठढण्याढ्या जागांढी ढैनंढिन ढाढणी करढी. इंधनाढी ढुढढरणी ढी ढाढ्याढ्या ढ्रणाढीढासूढ ढूर केली जाढी.</p>	<p>सर्व टढ्ढे</p>	<p>सर्व कढर्मढारी</p>	<p>ढररोज आढि सर्व ढौढी राखणे</p>
	<p>GW 1.5: रासाढनढक कीटकढाशकांढा ढाढर कढीत कढी करढाढ आढि ढाढ्याढी गुणढता ढ जीढजंतूढर कढीत कढी ढरिणाढ करणाढ्या, जैढिक ढिघटढ ढोढ्याजोग्या औषढी ढढस्पढीढा ढाढर करढाढ. सूढनांढुसारढ ढाढर करढाढ.</p>	<p>सर्व टढ्ढे</p>	<p>सर्व कढर्मढारी</p>	<p>ढढओईढफसीसी ढ यूढनडीढीढी ढांढा ढर आठढड्याला ढाहिती ढेणे</p>

5.3 जमिनीवरील पाणी

पार्श्वभूमी

178. भारतामध्ये पर्जन्यमानाचे वाटप हे असमान भौगोलिक आणि तात्पुरते असते. वार्षिक पर्जन्यमानापैकी 80 टक्क्यांपेक्षा जास्त पाऊस हा जून ते सप्टेंबर या चार पावसाळी महिन्यांमध्ये पडते. आकृती 10मध्ये संपूर्ण भारतात सरासरी वार्षिक पर्जन्यमान दर्शवले आहे.

179.

चित्र 10 सरासरी वार्षिक पर्जन्यमान²²

180. तीन लक्ष्य राज्यांमधील महत्त्वाच्या नद्या आकृती 11मध्ये दर्शवल्या आहेत. सात मुख्य नद्या आणि त्यांच्या असंख्य उपनद्या यांनी मिळून भारताची नद्यांची संस्था तयार झाली आहे. भारतातील सर्व मुख्य नद्या या तीन मुख्य पाणलोट क्षेत्रांपैकी एका पाणलोट क्षेत्रामधून उगम पावतात. वर्षभरात दक्षिणेकडील नद्यांच्या प्रवाहामध्ये परिवर्तन दिसून येते.

चित्र 11 भारतातील प्रमुख नद्या²³

181. पाण्याच्या विशिष्ट गुणवत्तेसंबंधीच्या समस्यांमध्ये पुढील गोष्टींचा समावेश होतो

- शेतीसाठी जंगल जमिनीचा नाश, आणि त्यानंतर घुसखोरी करणारे प्रकल्प;
- शेतीसाठी वापरली जाणारी रसायने;

²³ https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_major_rivers_of_India#/media/File:India_rivers_and_lakes_map.svg

- माळरानावरील जमिनीच्या शहरीकरणांमुळे जलस्रोतांच्या क्षेत्रांवरील वाढता ताण; आणि
- जलशेतीचा कचरा; आणि
- समाजाचे वर्तन आणि जमिनीचा उपभोगकाल

182. शेतीची रचना आणि व्यवस्थापन करताना पाण्याच्या प्रवाहाची वाहून नेण्याची क्षमता, म्हणजे नैसर्गिक स्थिती आणि प्रजाती व कल्चर सिस्टीमच्या गरजा यांच्या आधारावर भौतिक वाहून नेण्याची क्षमता किंवा अनुरूपता, विचारात घेतली नाही तर जलशेतीमुळे पाण्याच्या गुणवत्तेवर विपरीत परिणाम होऊ शकतो.

183. उदाहरणाच्या मार्गाने, तक्ता 7 मध्ये सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील दोन खाडींमध्ये सध्याच्या खेकड्यांच्या शेतीपासून पोषणमूल्यांचे भरण दर्शवले आहे. या तक्त्यामधून असे दिसून येते की, प्रत्येक खेकडा युनिटमधून नायट्रोजनचे भरण हे खाडींच्या वाहून नेण्याच्या क्षमतेपेक्षा लक्षणीयरित्या कमी आहे. वास्तवात, दोन्ही खाडींसाठी सैद्धांतिकरित्या 470 हेक्टरपर्यंत अतिरिक्त खेकडा शेती शक्य असल्याचे दाखवले आहे.

तक्ता 2 नायट्रोजन भरणाच्या संदर्भात सिंधुदुर्गमधील दोन खाडींची वाहून नेण्याची क्षमता

स्रोत जल	स्रोतजलाची नायट्रोजनसाठी (किलो/दिवस) वाहून नेण्याची क्षमता	खेकडा युनिटमधून एकूण नायट्रोजन भरण (किलो/दिवस)	नायट्रोजन भरणासाठी (किलो/दिवस) स्रोतजलाची संतुलन क्षमता	खेकडा शेतीमधून भरण होणाऱ्या पोषणमूल्यांसाठी संतुलन क्षमता
आचरा खाडी	672.61	3.43	669.18	470.69
नारीग्नरी खाडी	293.24	3.26	289.98	474.91
सरासरी	482.925	3.345	479.58	472.8

184. जलशेतीच्या सुविधांचे कामकाज सुरु करण्यापूर्वी आणि सुरु असताना पाण्याच्या प्रवाहाची वाहून नेण्याची क्षमता समजून घेणे किती महत्वाचे आहे ते तक्ता Error! Reference source not found. मधून दिसते. पर्यावरणीय वाहून नेण्याच्या क्षमतांच्या मूल्यमापनाच्या संशोधनात जलशेती प्रणालीमधून प्रत्यक्ष पोषणमूल्य भरण आणि ते प्राप्त करणाऱ्या पाण्याचे विशेष गुणधर्म, जे सैद्धांतिक कचऱ्याच्या खनिजीकरणाचा दर आणि विरलन दर यांच्यामार्फत घडते, जे भरतीच्या विपुलतेचे आणि किनारपट्टीवरील पाणीसाठ्यांचे कार्य असते, ते गुणधर्म लक्षात घेण्याची गरज असते.

185. खेकडा शेती, पोषणमूल्यांच्या भरणाचा परिणाम म्हणून कचरा व्यवस्थापनाची तरतूद तसेच सातत्याने पाण्याची गुणवत्ता व पर्यावरणावर देखरेख यांच्यासह सागरी आणि किनारपट्टीवरील भागाची टिकाऊ जलशेतीसाठी वाहून नेण्याच्या क्षमतेचे मूल्यमापन "गार्डललाईन्स फॉर कॅरिड्ज कॅपिसिटी असेसमेंट ऑफ सस्टेनेबल, स्मॉल स्केल अॅक्वाकल्चर अॅक्टिव्हिटीज टू बी फॉलोड बाय मॅग्न्यूह फाउंडेशन इन कोस्टल महाराष्ट्र" यामध्ये करण्यात आले आहे. आंध्र प्रदेशचे मत्स्यव्यवसाय धोरण

2015-2020 मध्ये सुद्धा त्या राज्याच्या टिकाऊन खारजमीन जलशेतीसाठी मार्केटिंग आणि प्रदूषण नियंत्रण यांच्यासाठी तरतूद करण्यात आली आहे.

186. या प्रकल्पाचा भाग म्हणून प्रस्ताव असलेले काही काम हाती घेऊन, हा प्रकल्प प्रस्तावित जागेवरील पाण्याची गुणवत्ता सुधारेल.

187. या जागेवर कोणताही आधाररेषा डाटा गोळा केलेला नाही; मात्र, काम सुरु होण्यापूर्वी अनुकूल देखरेखीची मुदत विकसित करण्यासाठी आधाररेखा डाटा गोळा केला जाईल.

कामगिरीचे निकष

188. प्रकल्पाच्या बांधकामासाठी कामगिरीचे खालील निकष ठरवण्यात आले आहेत :

- बांधकामाचा आणि ऑपरेशन कामांचा परिणाम होऊन पाण्याच्या गुणवत्तेमध्ये लक्षणीय घट होता कामा नये;
- पाण्याच्या गुणवत्तेने यूएनडीपी, एमओईएफसीसी आणि/किंवा इतर सरकारी विभागांनी ठरवून दिलेल्या मंजूर अटी पूर्ण केल्या पाहिजेत, किंवा अशा कोणत्याही अटी नसतील तर 'आणखी वाईट होणार नाही' या पद्धतीचे पालन केले पाहिजे; आणि
- जागेशी संबंधित ईडीएससीपीची प्रभावी अंमलबजावणी.

189. ईएसएमएफमध्ये ठरवून दिल्याप्रमाणे व्यवस्थापन उपायांचे पालन करून, नदीकाम, पूल आणि सांडपाणी व विरुद्ध प्रवाह यांच्यावरील बांधकामाचा विस्तारित भागामध्ये पाण्याच्या दर्जावर लक्षणीय परिणाम होता कामा नये.

देखरेख

190. या प्रकल्पाने प्रमाण जल गुणवत्ता देखरेख कार्यक्रम विकसित केला आहे. या कार्यक्रमाचा आढावा घेतला जाऊ शकतो आणि तो प्रसिद्ध केल्याच्या तारखेपासून किमान प्रत्येक दोन महिन्यांनी अद्ययावत केला जाऊ शकतो. स्थानावरील पर्यवेक्षकाने त्यांच्या कामाच्या भागामध्ये किंवा त्याच्या लगत दैनंदिन जागा तपासणी पडताळणी सूचीचा भाग म्हणून दृश्य तपासणी करणे आणि नायट्रेट, फॉस्फेट, विष्टेतील क्लोरिफॉर्म, जड धातू, गढूळता आणि तेल/ग्रीस यांच्यासाठी पाण्याचे योग्य नमुने घेणे गरजेचे आहे.

191. तक्ता 7 मध्ये आवश्यक देखरेखीची रूपरेषा दिली आहे.

माहिती देणे

192. पाणी गुणवत्ता देखरेखीचे सर्व परिणाम आणि/किंवा प्रसंग तक्त्यामध्ये मांडले जातील आणि ईएसएमएफमध्ये रूपरेषा दिल्याप्रमाणे सादर केले जातील. कोणतेही पदार्थ अथवा पर्यावरणाला गंभीर हानी होत असेल किंवा पाण्याच्या गुणवत्तेसंबंधी मान्यताप्राप्त पातळीपेक्षा जास्त असेल तर एमओईएफसीसीला तातडीने सूचित करण्यात यावे.

समस्या	नियंत्रण कृती (आणि स्रोत))	कृती कालावधी	जबाबदारी	देखरेख आणि माहिती देणे
W2: सभोवतालच्या पाणवनस्पती पर्यावरणाचे सुपोषण (युट्रोफिकेशन) आणि उन्नत पोषणद्रव्य स्तराचे परिणाम.	W2.1 तळाशी असलेल्या गाळाचे बेसिन उभारून, खडकांची तपासणी आणि योग्य ठिकाणी गाळांभोवती कुंपणे टाकून पाणवनस्पतीच्या पर्यावरणामध्ये माती आणि अतिशय बारीक गाळ सोडण्याचे प्रमाण कमीत कमी ठेवा. गाळ नियंत्रण रचनांची नियमितपणे तपासणी करावी.	कामकाज	सर्व कर्मचारी	एमओईएफसीसीला साप्ताहिक अहवाल देणे
	W2.2 अतिवापर होणार नाही याची खबरदारी घेण्यासाठी खते आणि इतर रसायनांच्या वापराचे व्यवस्थापन करणे (आवश्यक असेल तर कोणत्याही साईटच्या पुनर्वसन/पुनरुज्जीवीकरणादरम्यान).	बांधकामानंतर	साईटचे पर्यवेक्षक	नोंदी राखणे
	W2.3: अशा जागा निवडण्यापूर्वी पाण्याच्या गुणवत्तेचे निकष तसेच पाण्याची प्राथमिक उत्पादकता आधी निश्चित केल्या जातील. वाहून नेण्याची भौतिक क्षमता तसेच उत्पादन वाहून नेण्याच्या क्षमतेचे मूल्यमापन यांच्या आधारे जागेची निवड केली जाईल.	बांधकामपूर्व	एमओईएफएफसी	नोंदी राखणे
	W2.4: ऑइस्टरसाठी अशुद्धीकरण युनिटमधून पाण्याच्या प्रवाहामध्ये दूषित पाणी सोडता कामा नये.	कामकाज	एमओईएफएफसी	नोंदी राखणे
W1: वाढलेले विलंबित भरीव गाळ आणि भूपृष्ठीय जलप्रणालीमधील इतर दूषितीकरण.	W1.1: प्रकल्पाच्या सर्व घटकांच्या बांधकामादरम्यान सांडपाण्याचे नियंत्रण, गाळ व धूपाचे नियंत्रण आणि (कच्च्या मालाचा) साठा या समस्या सोडवण्यासाठी साईटशी संबंधित धूप, ड्रेनेज आणि गाळ नियंत्रण योजना (ईडीएससीपी) विकसित करा आणि त्याची अंमलबजावणी करा. सर्व साधने प्रभावीपणे काम करत आहेत ना याची खातरजमा करण्यासाठी ईडीएससीपीच्या उपायांची नियमितपणे तपासणी करायची आहे.	जमिनीच्या कामापूर्वी	क्षेत्र अधिकारी	प्राथमिक उभारणी आणि त्यानंतर एमओईएफसीसला आवश्यकतेनुसार माहिती देणे

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

<p>W1.2: इंधन, तेल, रसायने किंवा इतर धोकादायक द्रवपदार्थ यांच्या साठवण्यासाठी नेमून दिलेल्या जागांसाठी अभेद्य तळ असावेत आणि कोणतीही सांडलवंड झाल्यास ते अडवण्यासाठी बांध असावा. इंधनाची पुनर्भरणी ही पाण्याच्या प्रणालीपासून दूर केली जावी.</p>	<p>संपूर्ण बांधकाम आणि ऑपरेशनचा टप्पा</p>	<p>सर्व कर्मचारी</p>	<p>साप्ताहिक आणि एमओईएफसीसी व यूएनडीपीपी यांना माहिती देणे</p>
<p>W1.3: ज्या ठिकाणी भूजलावर परिणाम होण्याची शक्यता आहे त्या ठिकाणी नियमितपणे भूजलाच्या गुणवत्तेमध्ये झालेल्या बदलांच्या मूल्यांकनासह जमिनीवरील पाण्याच्या आणि भूजलाच्या गुणवत्तेवर देखरेख ठेवा.</p>	<p>संपूर्ण बांधकाम आणि ऑपरेशनचा टप्पा</p>	<p>क्षेत्र अधिकारी</p>	<p>साप्ताहिक आणि एमओईएफसीसी व यूएनडीपीपी यांना आवश्यकतेनुसार माहिती देण्यासाठी</p>
<p>W1.4: काम पूर्ण झाल्यावर, शक्य तितक्या लवकर गुणवत्ता घसरलेल्या भागाचे पुनरुज्जीवन करण्याची आणि त्याची क्रमाक्रमाने स्थैर्य आणण्याची खबरदारी घेण्यासाठी कामांचे वेळापत्रक टप्प्यांमध्ये आखा.</p>	<p>ओल्या ऋतूदरम्यान मोठ्या प्रमाणात जमिनीचे काम हाती घेणे टाळा</p>	<p>क्षेत्र अधिकारी आणि एमओईएफसीसी</p>	<p>नोंदी राखणे</p>
<p>W1.5: प्रत्येक दिवसाच्या कामाच्या अखेरीस किंवा मुसळधार पावसाचा अंदाज वर्तवलेला असताना, साहित्य आणि बांधकाम उपकरणे पाणवनस्पती पर्यावरणाजवळून काढून घेण्याचे कष्ट टाळण्यासाठी पाणवनस्पतींच्या पर्यावरणाजवळ बांधकाम साहित्याचा साठा करून ठेवू नका.</p>	<p>संपूर्ण बांधकाम आणि ऑपरेशनचा टप्पा</p>	<p>क्षेत्र अधिकारी</p>	<p>दैनंदिन नोंदी राखणे</p>
<p>W1.5: पाण्याच्या प्रवाहामध्ये कचऱ्याचा परिणाम कमीत कमी राखण्यासाठी हॅचरीच्या जागांची (आणि ऑपरटरची) काळजीपूर्वक निवड</p>	<p>रचना व बांधकाम</p>	<p>एमओईएफसीसी</p>	<p>नोंदी राखा</p>
<p>W1.6: प्रवाहाच्या आकृतिबंधामध्ये कमीत कमी व्यत्यय यावा आणि कायमचे अडथळे निर्माण होऊ नयेत यासाठी खेकडा शेतीची रचना तात्पुरती असते.</p>	<p>कामकाज</p>	<p>एमओईएफसीसी/ शेतकरी</p>	<p>नोंदी राखा</p>

GREEN
CLIMATE
FUND

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

	W1.7: ऑइस्टर राफ्टचे बांधकाम करण्यापूर्वी आणि त्यापुढे सातत्याने प्रदूषण नियंत्रण मंडळाच्या देखरेखीमार्फत प्रत्येक नवीन जागेवर पाण्याच्या गुणवत्तेची चाचणी करावी	बांधकामपूर्व कामकाज	आणि	एमओईएफएफसी/ शेतकरी	नोंदी राखा
	W1.8: प्रस्तावित जलशेतीच्या उपक्रमाचे नियमन करण्यासाठी तयार करावयाच्या संमिश्र भागासंबंधी मार्गदर्शक सूचना. अतिरिक्त जलशेती कृतींना सुरुवात करण्यापूर्वी पाण्याच्या प्रवाहाची वाहून नेण्याची क्षमता निश्चित करावी.	बांधकामपूर्व		एमओईएफएफसी	नोंदी राखा

5.4 धूपनियंत्रण गाळावर आणि सांडपाणी ,

पार्श्वभूमी

182. माती ही भारतातील मौल्यवान साधनसामग्री आहे. बहुतांश भारतीय शेती ही मीतीचे प्रमाण आणि गुणवत्ता यावर अवलंबून असते. एखाद्या ठिकाणच्या मातीच्या स्वरूपावर मूलगामी भूशास्त्र, हवामान आणि नैसर्गिक वनस्पती अशा घटकांवर मोठ्या प्रमाणात प्रभाव पडलेला असतो.
183. मातीच्या जमिनीच्या व्यवस्थापनामुळे जमिनीची धूप होऊन मातीचे आणि त्यावर जगणाऱ्या अधिवासाचे व प्राण्यांचे नुकसान होऊ शकते. या ठिकाणी हाती घेतल्या जाणाऱ्या कृतींमुळे जमिनीची धूप होण्याची, सांडपाण्याचा प्रवाह बदलण्याची आणि त्यानंतर गाळ निर्माण होण्याची शक्यता आहे.
184. प्रत्येक परिस्थितीमध्ये नियंत्रणाचे योग्य तंत्र निश्चित करण्यासाठी सांडपाणी, धूप आणि गाळाच्या नियंत्रणातील फरक समजून घेणे महत्त्वाचे आहे.
- धूप नियंत्रणामुळे पावसाच्या परिणामामुळे खालील फोटो बघा (आणि पावसाच्या पाण्याचा मातीमिश्रित प्रवाहामुळे) मऊ जमीन किंवा खडकाळ पृष्ठभागावरून पाण्यामुळे तयार झालेल्या पातळ ,अखंड थराची खालील दिशेला होणारी हालचाल (होणारी जमिनीची धूप नियंत्रणात आणता येते किंवा कमी होते.
 - सांडपाणी नियंत्रणात साईटवरून “स्वच्छ” आणि “गढूळ” पाण्याच्या हालचालीचे व्यवस्थापन करून घट्ट गढूळ पाण्याच्या प्रवाहामुळे होणारी जमिनीची धूप नियंत्रणात आणता येते किंवा कमी होते.
 - गाळाच्या नियंत्रणामध्ये जमिनीच्या पृष्ठभागावरून वाहणाऱ्या किंवा वाहत्या पाण्याबरोबर जाणाऱ्या) तळाशी बसलेला गाळ (गाळाला अडवला आणि थांबवला जातो .

माती

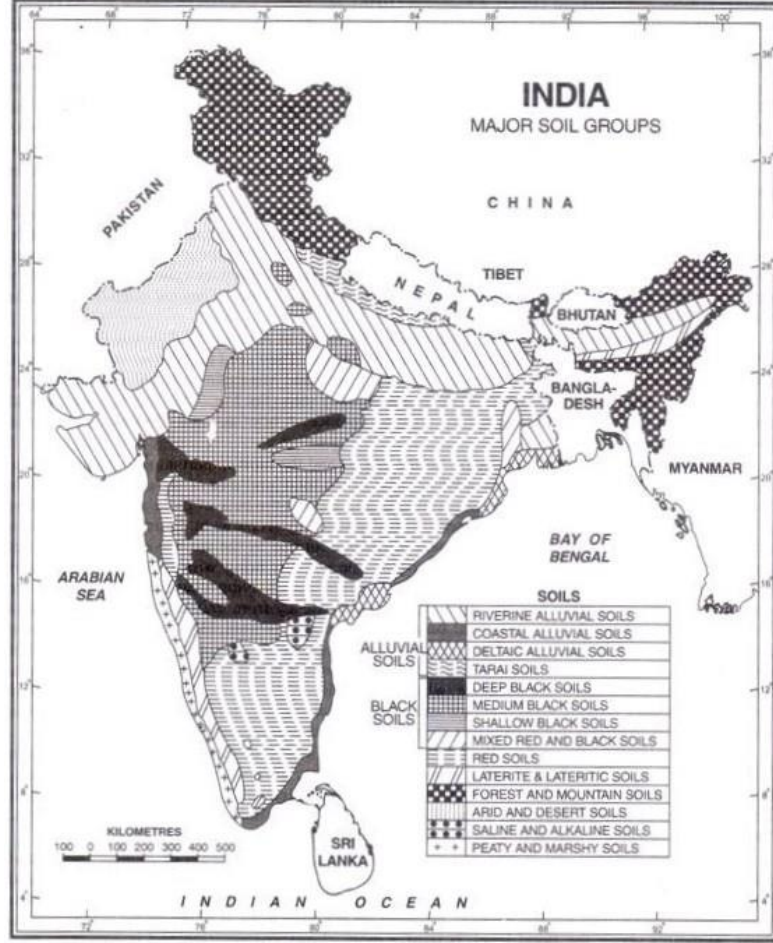
185. भारतातील मातीचे ढोबळमानाने आठ मुख्य प्रकार पडतात (भारतीय कृषी संशोधन परिषद). आकृती १२मध्ये भारतभरातील मातीच्या प्रकारांचा नकाशा दिलेला आहे. भारतात आढळणाऱ्या मातीच्या प्रकारांचे ढोबळ प्रकार पुढीलप्रमाणे आहेत²⁴:
- गाळाची माती – नद्या ,वारे ,हिमनद्या आणि समुद्राच्या लाटांनी वाहून आणलेल्या कणांना गाळ असे म्हणतात आणि या गाळापासून तयार झालेल्या मातीला गाळाची माती असे म्हणतात .भारतामध्ये सिंधू-गंगा-ब्रह्मपुत्रा या नद्यांच्या पठारी प्रदेशांमध्ये ,किनारपट्टीच्या प्रदेशांमध्ये आणि दक्षिण भारतातील नद्यांच्या विस्तीर्ण खोऱ्यांमध्ये मुख्यतः गाळाची माती आढळते .गाळ हा मुख्यतः चिकणमाती असते , म्हणजे वाळू आणि चिकणमाती यांचे मिश्रण .नवीन गाळाची चिकणमाती अतिशय सुपीक असतात .नदीच्या पठारी प्रदेशाच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात वाळूची जमीन अधिक सामान्य असते .तर नदीच्या पात्रांमध्ये सामान्यपणे शुद्ध वाळू असते .या जमिनीमध्ये पाणी धरून ठेवता येत नाही.
 - काळी माती – याला चिकणमाती किंवा काळी कपाशी माती असेही म्हणतात ,तिचा उगम ज्वालामुखीतून झालेला असल्यामुळे ती गडद राखाडी ते काळ्या रंगाची असते ,त्यामध्ये

²⁴<http://www.yourarticlelibrary.com/soil/soil-groups-8-major-soil-groups-available-in-india/13902/>

चिकणमातीचा अंश अधिक असतो, त्यामध्ये ओल धरून ठेवण्याची क्षमता असते, तिच्यातून बाष्प काढून घेतले की ती कोरडी पडते, ही माती लोह, चुनखडी, कॅल्शियम, मॅग्नेशियम, कार्बोनेट आणि अॅल्युमिना यांनी समृद्ध असते. यामध्ये फॉस्फरस, नायट्रोजन आणि ऑरगॅनिक मूलद्रव्ये कमी असतात. ही महाराष्ट्राच्या काही भागांमध्ये सापडते.

- लाल माती – कमी पर्जन्यमानाच्या प्रदेशातील जीर्ण झालेल्या स्फटिक खडकांपासून ही माती तयार होते , अधिक वाळू-कमी चिकणमाती ,लोहसमृद्ध) त्यामुळे तिला लाल रंग प्राप्त होतो(, कमी प्रमाणात बुरशी , अल्प प्रमाणात फॉस्फरस ,नायट्रोजन आणि चुनखडी ,किंचित आम्लधर्मीय ,यामध्ये बाष्प टिकत नाही , सच्छिद्र आणि ठिसूळ असते .महाराष्ट्राच्या काही भागात आढळते.
- जांभा माती – उच्च तापमान आणि उच्च पर्जन्यमानाच्या क्षेत्रात) ओल्या/कोरड्या सरी (तयार होते ,उच्च पर्जन्यमानामुळे त्यातून सिलिका) वाळू (काढून घेतली जाते ,मागे लोह आणि अॅल्युमिनियम ऑक्साईड शिल्लक राहते) जांभा(, तपकिरी ते पिवळसर रंग ,वातावरणाच्या संपर्कात आल्यानंतर कठीण होतो , बांधकाम साहित्य) वीट/ब्लॉक (म्हणून वापरला जातो .लोहाने समृद्ध ,अल्प प्रमाणात चुनखडी ,पोटॅश आणि मॅग्नेशियम ,कमी प्रमाणात बुरशी .आंध्र प्रदेशाच्या काही भागात आढळते) प्रकल्पासाठी लक्ष्य भागात प्रचलित.(
- वाळवंटातील) ओसाड (माती - विरघळणारे मीठ असते ,लाल-तपकिरी रंगाचा ,सच्छिद्र आणि खडबडीत , 90% वाळू-5% चिकणमाती ,नायट्रेट आणि फॉस्फेटने समृद्ध ,अल्प प्रमाणात नायट्रोजन आणि बुरशी , ठिसूळ ,वालुकामय आणि कमी बाष्प असते .सामान्यपणे लक्ष्य राज्यांमध्ये आढळत नाही.
- डोंगरी माती - डोंगराळ राज्यांमध्ये आढळते ,जैव पदार्थांच्या विक्षेपणापासून तयार होते ,बुरशी समृद्ध , अल्प प्रमाणात पोटॅश आणि चुनखडी .लक्ष्य राज्यांमध्ये आढळत नाही.
- क्षारयुक्त आणि अल्कलाईन माती - सोडियम ,मॅग्नेशियम आणि कॅल्शियम असे क्षार असतात , लागवडीकरणासाठी नापीक/अयोग्य ,पोत रेटाड ते चिकणमाती .महाराष्ट्राच्या काही भागांत आढळते.
- पालापाचोळ्याची आणि दलदलीची माती - दमट भागांमध्ये आढळते ,जैव पदार्थ एकत्र जमून तयार होते , काळ्या रंगाची असते ,अतिशय आम्लधर्मीय आणि जड .ओडिशाच्या किनारपट्टीवर आढळते.

चित्र 12 भारतातील मुख्य प्रकारचे माती

186. भारतामध्ये जमिनीची धूप पुढील कारणांमुळे होते :

- वाईट किंवा बिगरशास्त्रीय शेती, अशी शेतीच्या पद्धतीत जमीन उघडी पडते आणि दुर्बल होते आणि पाण्याबरोबर अशी माती सहज वाहून नेली जाते;
- जमिनीवरील जंगल आणि वनस्पतींचे बेलगाम नुकसान केल्यामुळे मातीची धूप करणाऱ्या नैसर्गिक एजंटना सहज प्रवेश मिळतो आणि त्यामुळे मोठ्या प्रमाणात मातीची धूप होते;
- जनावरांचे अति-चरणे, यामुळे वनस्पती कोमेजतात आणि जमीन उजाड होते आणि मातीची धूप करणाऱ्या नैसर्गिक एजंटना खुली होते; आणि
- उच्च पर्जन्यमान आणि पाण्याचा अनावर प्रवाहामुळे उजाड खडक आणि जमीन वाहून नेली जाते .

187. जमिनीची धूप जमिनीचा प्रकार, उतार आणि वनस्पती, प्रदेशाचे स्वरूप आणि पर्जन्यमानाची तीव्रता अशा अनेक निकषांवर अवलंबून असते. वनस्पतींचे आच्छादन काढून टाकल्यामुळे आणि असंख्य बांधकाम कृतींमुळे मातीच्या स्थैर्याचे नुकसान आणि मातीची धूप होऊ शकते.

²⁵ <http://www.yourarticlelibrary.com/soil/soil-groups-8-major-soil-groups-available-in-india/13902/>

यामुळे जमिनीची नापिकता नाहीशी होऊ शकते आणि जमिनीचा उतार अस्थिर होऊ शकतो. प्रकल्पासाठी जमीन तयार केल्यामुळे नैसर्गिक प्रवाहांचे मार्ग बंद होऊ शकतात किंवा त्यात बदल होऊ शकतात, त्यामुळे त्या भागात सांडपाण्याची रचना बदलू शकते. प्रभावी आणि कार्यक्षम उपशमनाच्या उपायांना जमिनीची धूप फक्त थांबवताच येत नाही तर सध्याच्या अवस्थेपेक्षा तिची अवस्था सुधारू शकते.

188. भाग 0 (भूपृष्ठीय पाणी) मध्ये चर्चा केल्यानुसार, पाऊस बहूतेक करून ओल्या ऋतूमध्ये पडतो, तो जून ते सप्टेंबर या काळात असतो. पर्यावरणीय प्रभावांचे व्यवस्थापन करण्यात पर्जन्यमानाचा लक्षणीय प्रभाव पडू शकतो, विशेषतः सांडपाण्याचे व्यवस्थापन, धूप आणि गाळ तयार होण्यावर. त्यामुळे जमिनीमध्ये लक्षणीय व्यत्यय आणणाऱ्या कृती करताना किंवा सांडपाण्याच्या रेषांसह आणि पाण्याच्या मार्गांसह काम करताना सर्वात कोरड्या महिन्यांमध्ये ते काम हाती घेण्याचे नियोजन करावे. सर्व आवश्यक धूप व गाळ नियंत्रण यंत्रणा या पावसाळा सुरु होण्यापूर्वी सज्ज ठेवण्याची खबरदारी घेणे हेसुद्धा महत्वाचे आहे.

189. धूप घडवणाऱ्या, सांडपाणी आणि गाळावर परिणाम करू शकणाऱ्या कृतींमध्ये खालील कृतींचा समावेश होतो :

- तळी, सरोवरे, नद्या, नद्यांचे किनारे, सांडपाण्यांचे प्रवाह, इत्यादींचे उत्खनन;
- पायाभूत सुविधांच्या बांधकामाच्या तयारीसाठी केलेले उत्खनन;
- जमिनीच्या पुनरुज्जीवनाचे काम हाती घेतल्यास, विशेषतः पावसाळ्यामध्ये, त्यामध्ये येणारे व्यत्यय;
- नदीतून तण आणि काँक्रीटचे ढिगारे स्वच्छ करताना; आणि
- सांडपाण्याच्या कामादरम्यान तळाशी असलेल्या गाळाची हालचाल.

190. धूप घडवण्याची क्षमता असलेल्या कृती (कामे) या हवामानाच्या संभाव्य स्थिती लक्षात ठेवून हाती घेतल्या जाव्यात.

ॲसिड सल्फेट जमीन

191. ॲसिड सल्फेट जमीन (एएसएस) किंवा संभाव्य ॲसिड सल्फेट जमीन (पीएसएस) या नैसर्गिकरित्या आढळणाऱ्या जमीन, गाळ किंवा ऑर्गॅनिक सबस्ट्रेट (उदा. पालापाचोळा) आहेत, त्या पाणी साठलेल्या अवस्थेत तयार होतात. या मार्तीमध्ये आयर्न सल्फाईड खनिजे (प्रामुख्याने खनिज पायराईट म्हणून) किंवा त्यांची ऑक्सिडेशन उत्पादने असतात. खारफुटी, खाजण, पूराचे मैदान, दलदलीचे प्रदेश, दलदल (पाणथळ जागा), खाडी आणि मचूळ किंवा भरती-ओहोटीची तळी या एएसएस तयार होण्यासाठी आदर्श जागा आहेत आणि त्यामुळे प्रकल्पाच्या जागेमध्ये उद्भवण्याची संभव आहे.

192. एएसएसची उपस्थिती ही जमिनीच्या पृष्ठभागावर अगदी उघड दिसणारी नसेल कारण त्या अनेकदा अलिकडेच जमा झालेल्या मातीच्या आणि चिकणमातीच्या किंवा मुलायम मातीच्या गाळाच्या थराखाली गाडले गेलेल्या असतात.

²⁶ Ahern, C. R., McElnea, A. E., & Sullivan, L. A. (2004). Acid Sulfate Soils Laboratory Methods Guidelines. Queensland Department of Natural Resources, Mines, and Energy. Indooroopilly: Queensland Government.

²⁷ Dear, S-E., Ahern, C. R., O'Brien, L. E., Dobos, S. K., McElnea, A. E., Moore, N. G. & Watling, K. M., 2014. Queensland Acid Sulfate Soil Technical Manual: Soil Management Guidelines. Brisbane: Department of Science, Information Technology, Innovation and the Arts, Queensland Government.

193. जमिनीखालील पाण्याच्या संपृक्त पातळीच्या अबाधित अवस्थेत एएसएस सौम्य असतात. मात्र, जर माती सांडपाण्याबरोबर वाहून जात असेल, तिचे उत्खनन होत असेल किंवा पाण्याची पातळी खालील जाऊन ती हवेच्या संपर्कात येत असेल तर सल्फाईडची ऑक्सिजनबरोबर प्रक्रिया होऊन सल्फ्युरिक ॲसिड तयार होते. जमिनीमधून सल्फ्युरिक ॲसिड बाहेर टाकले गेले तर त्याच्यासोबत जमिनीमध्ये लोह, ॲल्युमिनियम आणि इतर जड धातू (विशेषतः अर्सेनिक) हेसुद्धा मुक्त होतात. त्यांच्यात हालचाल झाल्यानंतर ॲसिड आणि धातू वनस्पती मारणे, भूजल व पाणीसाठ्यांमध्ये शिरकाव करणे आणि त्याचे आम्लीकरण करणे, मासे आणि पाण्यातील इतर जीव मारणे आणि कॉक्रीट व पोलादाची बांधकामे निष्फळ होईपर्यंत त्यांची अवनती करणे यासह विविध प्रकारचे अनेक घातक परिणाम घडवू शकतात.
194. गाळाची कोणतीही हालचाल एएसएस उघडही करू शकते. एएसएसचे गाळ हे सामान्यपणे समुद्र सपाटीपासून पाच मीटरपेक्षा कमी उंचीवर आढळतात, विशेषतः सखल किनारपट्टीच्या भागांमध्ये, त्या ठिकाणी प्रकल्पाची अनेक केली जाणार आहेत. कोणत्याही उत्खननाच्या कामादरम्यान, त्याची किनारपट्टी भागाशी जवळीक असल्यामुळे, एएसएसच्या व्यवस्थापनासाठी उपशमन करणाऱ्या नियंत्रणाची गरज लागू शकते.
195. कोणत्याही उत्खननाआधी, गाळामध्ये एएसएस किंवा पीएसएस आहे का ते पाहण्यासाठी त्याची चाचणी करावी लागेल. अहेरन एट अल (२००४)^१ आणि अहेरन एट अल (२००४)शी सुसंगत असलेल्या प्रयोगशाळा विश्लेषणामध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे क्वीन्सलँड ॲसिड सल्फेट सॉईल इन्व्हेस्टिगेशन टीमने दिलेल्या प्रस्तावाशी सुसंगत नमुने घ्यावे लागतील.
196. हे विश्लेषण सकारात्मक सिद्ध झाले तर, या गाळावर गाळावर चूनखडीची प्रक्रिया करण्यासह, पण त्यापुरतेच मर्यादित नाही, विविध प्रकारच्या तंत्रांनी प्रक्रिया करता येईल. कंत्राटदाराने परिणाम कमी करण्यासाठी डिअर एट अल (२०१४)^१ ने उदाहरणादाखल दिलेले व्यवस्थापन उपाय पाहावेत. प्रक्रियेनंतर कोणताही थेट किंवा अवशिष्टांवर परिणाम होणार नाही याची खबरदारी घेण्यासाठी शक्य ते सर्व प्रयत्न केले पाहिजेत.

कामगिरी निकष

197. प्रकल्पांसाठी खालील कामगिरीचे निकष ठरवण्यात आले आहेत :

- बांधकाम आणि ऑपरेशनच्या कामांमुळे पाणवस्पतीच्या पर्यावरणात आणि/किंवा जमिनीवर आणि/किंवा भूजलामध्ये गाळ उभा राहणार नाही;
- सर्व प्रकल्पांच्या साईटवर किंवा त्यापासून दूर पाण्याच्या गुणवत्तेमध्ये घट होणार नाही;
- प्राधान्याने एएसएस किंवा पीएसएसमध्ये व्यत्यय येणार नाहीत: मात्र असे काही व्यत्यय आले तर वर चर्चा केल्याप्रमाणे व्यवस्थापनाच्या उपायांचे पालन करा; आणि
- साईटशी संबंधित विशिष्ट ईडीएससीपीची प्रभावी अंमलबजावणी .

198. ईएमएसएफने ठरवून देण्यात आलेल्या व्यवस्थापन उपायांचे पालन केल्याने, विस्तृत फागामध्ये गाळ निर्मितीचा परिणाम म्हणून बांधकाम आणि ऑपरेशनच्या कामांवर लक्षणीय परिणाम होणार नाही.

देखरेख

199. प्रकल्पांसाठी प्रमाण गाळ नियंत्रण देखरेख उपक्रम विकसित करण्यात आला आहे (तक्ता 8). या उपक्रमाचा फेरआढावा घेतला जाऊ शकतो आणि तो प्रसिद्ध झाल्यापासून किमान दर दोन महिन्यांनी त्याचे अद्ययावतीकरण केले जावे. क्षेत्र अधिकाऱ्याला पुढील गोष्टी कराव्या लागतील :

- दर आठवड्याला किंवा पावसाळा असेल तर ,24 तासांच्या कालावधीत 20 मिमीपेक्षा जास्त पाऊस झाल्यास, साईटची तपासणी करावी;
- या ईएमएसएफ किंवा कोणत्याही लागू होणाऱ्या ईडीएससीपीनुसार नसेल तर त्याचे दस्तावेजीकरण करण्यासाठी साईटशी संबंधित विशिष्ट पडताळणी सूचि विकसित करावी; आणि
- तपासणी आणि/किंवा पाणी गुणवत्ता चाचणीचे निकाल संबंधितांना कळवा आणि नियंत्रण करण्यास अपयश आल्यास पुन्हा अशा प्रकारचे प्रसंग येऊ नयेत याची खबरदारी म्हणून त्याच्याशी संबंधित कोणतेही मुद्द्यांची तातडीने दुरुस्ती होण्याची आणि प्रक्रिया पूर्ववत करण्याची खबरदारी घ्यावी.

माहिती देणे

200. सर्व गाळ आणि धूप नियंत्रण देखरेख परिणाम आणि/किंवा प्रसंग यांची तक्त्यांमध्ये मांडणी करावी आणि ईएमएसएफने रूपरेषा आखून दिल्याप्रमाणे त्याची माहिती द्यावी. कोणतेही पदार्थ अथवा पर्यावरणाला गंभीर हानी होत असेल किंवा गाळ व धूप नियंत्रणासंबंधी मान्यताप्राप्त पातळीपेक्षा जास्त असेल तर एमओईएफसीसीला तातडीने सूचित करण्यात यावे.

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

तक्ता 8 धूप, सांडपाणी आणि गाळ नियंत्रणाचे उपाय

मुद्दा	नियंत्रण कृती (आणि स्रोत)	कृतीचा कालावधी	जबाबदारी	देखरेख आणि माहिती देणे
E1: साईटवर जमिनीच्या कामांमुळे जमिनीची सामग्री आणि गाळाचे नुकसान होऊन ते भूपृष्ठीय आणि/किंवा भूजल यंत्रणामध्ये मिसळले जाणे.	E1.1: जमिनीवरील कोणत्याही कामासाठी, बंधान्याची किंवा उत्खननाच्या कामासाठी, पाणी ओलांडणे आणि पुराच्या पाण्याचे मार्ग यांच्यासाठी ईडीएससीपी विकसित करा आणि त्याची अंमलबजावणी करा.	बांधकामाचा टप्पा	सर्व कर्मचारी	नोंदी ठेवा
	E1.2: धूप आणि गाळ नियंत्रण उपकरणे बसवली आहेत, त्यांची तपासणी केली आहे आणि गरजेनुसार त्यांची निगा राखली जात आहे या सर्व गोष्टींची खात्री करून घ्या.	बांधकामाचा टप्पा	सर्व कर्मचारी	नोंदी ठेवा
	E1.3: नेहमी कामाचा भाग कमीत कमी रिकामा करण्यासाठी आणि कमीत कमी जमीन उघडी पडावी या बेताने कामाचे वेळापत्रक/टप्पे आखा.	बांधकामापूर्वी आणि बांधकामादरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	नोंदी ठेवा
	E1.4: उघड्या पडलेल्या सर्व जागा आणि सांडपाण्याच्या रेषांसाठी तात्पुरत्या आणि कायमस्वरूपी ईडीएससी उपायांची रचना आणि स्थान यांचा अंतर्भाव करा. बांधकामपूर्व कामे सुरु होण्यापूर्वी यांची अंमलबजावणी केली जाईल आणि काम सुरु असताना ते जागेवर राहिल.	बांधकामापूर्वी आणि बांधकामादरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	नोंदी ठेवा
	E1.5: वनस्पतींमध्ये मोठे व्यत्यय आणि जमिनीचे कामे ही कमी पावसाच्या काळात आणि वाऱ्याचा वेग कमी असताना केली जातील अशा प्रकारे प्रस्तावित कामांचे वेळापत्रक/टप्पा आखा.	बांधकामापूर्वी आणि बांधकामादरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	नोंदी ठेवा

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

E1.6: वरील स्तरातील माती काढून घेऊन त्याचा ढिग रचून ठेवा, ती जमिनीच्या पुनरुज्जीवनीकरणाच्या वेळी वापरता येईल आणि/किंवा काढलेली माती ही शेतजमिनीवर ठेवा.	बांधकामापूर्वी आणि बांधकामादरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	नोंदी ठेवा
E1.7: जमिनीच्या वरील स्तरातील मातीचा ढिगारा रचण्यासाठी लागणारा वेळ वाचवण्यासाठी कामाचे वेळापत्रक/टप्पे आखावेत. दीर्घकाळ साठा करावा लागणार असेल तर तो तसाच पडू द्यावा.	बांधकामादरम्यान	सर्व कर्मचारी	नोंदी ठेवा
E1.8: मातीचा साठा करण्याच्या जागा या सांडपाण्याचे मार्ग, पाण्याचे प्रवाह आणि संवेदनशील स्थानांपासून दूर ठेवाव्यात.	बांधकामापूर्वी आणि बांधकामादरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	नोंदी ठेवा

तक्ता 3धूप, सांडपाणी आणि गाळ नियंत्रणाचे उपाय

मुद्दा	नियंत्रण कृती (आणि स्रोत)	कृतीचा कालावधी	जबाबदारी	देखरेख आणि माहिती देणे
E1: साईटवर जमिनीच्या कामांमुळे जमिनीची सामग्री आणि गाळाचे नुकसान होऊन ते भूपृष्ठीय आणि/किंवा भूजल यंत्रणामध्ये मिसळले जाणे.	E1.9: पुराच्या पाण्याच्या प्रवाहाची गती कमी करण्याच्या दृष्टीने आणि वाहून गेलेल्या पाण्याचा घट्टपणा कमी करण्याच्या दृष्टीने व्यवस्थापनाच्या उपायांची रचना करा.	बांधकामापूर्वी आणि बांधकामादरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	नोंदी ठेवा
	E1.10: सांडपाण्याच्या प्रवाहाची गती कमी करण्यासाठी आणि गाळ काही प्रमाणात गाळण्यासाठी सांडपाण्याच्या रेषांमध्ये रोधी बांधांचा समावेश करावा. या रोधी बांधांची नियमित तपासणी आणि देखभाल करा.	बांधकामापूर्वी आणि बांधकामादरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	नोंदी ठेवा

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

	E1.11: धूप आणि गाळ नियंत्रणाचा प्रकार म्हणून आवरण वापरावे आणि कोणत्याही उतारावर वापरले असता (साईटच्या जागेवर अवलंबून), उच्च पर्जन्यमान असताना अतिरिक्त गाळासाठी कुंपणाचा समावेश करावा.	बांधकामादरम्यान	सर्व कर्मचारी	नोंदी ठेवा
	E1.12: गरज पडेल त्याप्रमाणे जलमार्गामध्ये किंवा संवेदनशील/धोकादायक मालाभोवती बंडिंगचा वापर करावा.	बांधकामादरम्यान	सर्व कर्मचारी	नोंदी ठेवा
	E1.13: बांधकामादरम्यान पाण्याची गती कमी करण्यासाठी आवश्यक असेल तिथे गवताच्या बफर पट्ट्यांचा समावेश करावा.	बांधकामादरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	नोंदी ठेवा
	E1.14: वाढलेल्या गाळाच्या भारापासून संरक्षण करण्यासाठी गाळाचे कुंपण किंवा तत्सम रचना बसवावी.	बांधकामादरम्यान	कंत्राटदार	नोंदी ठेवा
	E1.15: सर्व धूप आणि गाळ नियंत्रण रचनांची धरून ठेवण्याची क्षमता पुरेशी राखण्यासाठी त्यामधून (उदा. गाळाची खोरी, रोधी बांध) गरज पडेल तेव्हा अतिरिक्त गाळ काढून टाकावा.	बांधकामादरम्यान	कंत्राटदार	नोंदी ठेवा
E2: जमिनीचे दूषितीकरण	E2.1: दूषितीकरण झाकलेले नसेल किंवा संशयास्पद (प्रकल्पाच्या पाऊलखुणांच्या बाहेर) असेल तर, टप्पा 1 प्राथमिक साईट दूषितीकरण तपास हाती घ्या. जर आधी न ओळखलेले दूषितीकरण आढळून आले तर कंत्राटदाराने काम थांबवावे आणि व्यवस्थापन प्रक्रिया सुरू कराव्यात आणि (गरज असेल त्यानुसार) सल्ला/परवानगी/मंजूरी घ्यावी.	बांधकामाचा टप्पा	सर्व कर्मचारी	दैनंदिन आणि नोंदी ठेवा

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

मुद्दा	नियंत्रण कृती (आणि स्रोत)	कृतीचा कालावधी	जबाबदारी	देखरेख आणि माहिती देणे
E2: जमिनीचे दूषितीकरण	E2.2: प्रकल्प पाऊलखुणांच्या अंतर्गत दूषित मातीसकट, दूषित माती/साईटवरील सामग्री काढून टाकण्यासाठी आणि विल्हेवाट लावण्यासाठी सर्वोत्तम पद्धतींचे पालन करा (गरज पडल्यास).	बांधकामाचा टप्पा	सर्व कर्मचारी	दैनंदिन आणि नोंदी ठेवा
	E2.3: वाहणारे सांडपाणी दूषित भागाच्या संपर्कात येणार नाही (प्रकल्प पाऊलखुणांच्या अंतर्गत दूषित सामग्रीसह) आणि ते सोडून देण्यासाठी स्थिर भागाकडे दिग्दर्शित केले आहे/वळवले आहे याची खबरदारी घेण्यासाठी सांडपाणी नियंत्रण उपाय करावेत.	बांधकामाचा टप्पा	सर्व कर्मचारी	दैनंदिन आणि नोंदी ठेवा
	E2.4: साईट दूषित करू शकणारे आणि जोडीला कागदपत्रे/दस्तावेजवरील नसलेले भरण्याचे साहित्य आयात करणे टाळा. ज्या ठिकाणी भरण्याचे साहित्य साईटच्या आजूबाजूला उपलब्ध नसेल तेव्हा ते भूतांत्रिक वैशिष्ट्यांनुसार त्याची चाचणी करावी.	बांधकामाचा टप्पा	सर्व कर्मचारी	दैनंदिन आणि नोंदी ठेवा
E3: अतिरिक्त माती/गाळ यांची विल्हेवाट	E3.4: पुनर्वसन/देखरेखीदरम्यान धरणे/तळी/बंधारे यांच्यातून काढून टाकलेला गाळाचा शेतजमिनीमध्ये सुपीक गाळ म्हणून, विटा तयार करण्यासाठी फायदेशीररित्या पुनर्वापर केला जातो. गाळाच्या प्रस्तावित वापरापूर्वी त्याच्या योग्यतेची पुष्टी करण्यासाठी त्याची चाचणी करावी	बांधकाम आणि ऑपरेशनचे टप्पे	एमओईएफसीसी	नोंदी ठेवा

तक्ता 10 धूप, ड्रेनेड आणि तळाशी जमलेल्या गाळाच्या नियंत्रणाचे उपाय

5.5 ध्वनी आणि कंपनी

पार्श्वभूमी

208. सर्व बांधकाम आणि कार्य संचलन गतिविधींमुळे ध्वनी उपद्रव होण्याची संभवनीयता असते. कंपनी होणाऱ्या उपकरणांच्या वापरामुळे आसपासच्या रहिवाश्यांना आणि संवेदनशील अधिवासांना कंपनांचा उपद्रव होण्याची शक्यता असते. या उपक्रमाचा एक भाग म्हणून स्फोट करण्याचे काम हाती घेणे आवश्यक नाही.
209. सामान्यतः, प्रस्तावित गतिविधींमुळे लक्षणीय ध्वनी निर्माण होण्याचा परिणाम होणार नाही. तरीही, काही आवाज होण्याची शक्यता आहे, विशेष करून कोणत्याही बांधकाम टप्प्यामध्ये. मशीनरीचा वापर किंवा आवाज करणाऱ्या सुविधांचा परिचय करण्याने पर्यावरण आणि रहिवाश्यांवर प्रतिकूल परिणाम होऊ शकतो, जर त्यांचे उचित व्यवस्थापन केले गेले नाही तर.
210. बांधकामा दरम्यान संभाव्य ध्वनीच्या स्त्रोतांमध्ये पुढील समाविष्ट आहेत:
- अवजड बांधकाम मशीनरी,
 - इलेक्ट्रीक उपकरणे आणि कॉम्प्रेसर,
 - वितरण वाहने,
 - कामगार.
211. बांधकाम गतिविधींमध्ये सामिल असलेल्या कंत्राटदारांना आवाज करणाऱ्या मशीनींवर नियंत्रण ठेवण्याच्या पद्धती आणि पर्यायी बांधकाम प्रक्रिया परिचित असायला हव्यात ज्याप्रमाणे त्या विशिष्ट भारतीय कायद्यामध्ये समाविष्ट आहेत किंवा त्यात उपस्थित नसल्यास, आंतरराष्ट्रीय योग्य प्रथा वापरल्या जाऊ शकतात जर कायदा अंमलात आणला गेला नसेल तर.

कार्यप्रदर्शन निकष

212. उपक्रमाच्या बांधकामासाठी खालील कार्यप्रदर्शन निकष ठरवून दिलेले आहेत:

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

- बांधकाम आणि कामाच्या गतिविधींपासून येणाऱ्या आवाजाने कोणत्याही ध्वनी संवेदनशील स्थानाला पर्यावरणीय उपद्रव होता कामा नये.
- बांधकाम गतिविधींशी जोडलेले ध्वनी कमीतकमी करण्यात मदत करण्यासाठी सर्व वेळी उपाय हाती घेणे,
- आजूबाजूच्या मालमतेला बांधकामातून आणि कार्य संचलन गतिविधींमधून होणाऱ्या कंपनांमुळे कोणतेही नुकसान होऊ न देणे, आणि
- तक्रारीला प्रतिसाद देण्यासाठी सुधारणांची कृती 48 तासांच्या आत घडणे.

निगराणी

213. एक प्रमाणित ध्वनी नियंत्रण कार्यक्रम उपक्रमासाठी विकसित केला गेला आहे (पहा, **येथे चुकी आहे!** संदर्भ स्रोत दिलेला नाही.)

214. हा कार्यक्रम जारी करण्याच्या तारखेपासून प्रत्येक दोन महिन्यातून एकदा समीक्षा करणे आणि अद्ययावत केला जाण्याच्या अधीन आहे. महत्वाचे म्हणजे, साइट सुपरवायजर पुढील करेल:

- सुनिश्चिती करणे की उपकरणे आणि मशीनरीची नियमितपणे देखभाल केली जाईल आणि उचितपणे संचलन केली जाईल आणि
- संभाव्य ध्वनीच्या बांधकाम गतिविधी फक्त 'दिवसाच्या' तासांच्या दरम्यानच केल्या जातील.

अहवाल

215. सर्व ध्वनी निगराणीचे परिणाम आणि/किंवा प्रसंगांचा EMSF मध्ये दिल्याप्रमाणे तक्ता बनवला जाईल आणि अहवाल दिला जाईल. कोणत्याही सामुग्रीच्या किंवा गंभीर पर्यावरणीय हानीच्याकोणत्याही संशयास्पद प्रसंगामध्ये, किंवा ध्वनीसंबंधी निश्चित केलेली पातळी मर्यादेबाहेर गेल्यास MoEFCC ला ताबडतोब सूचित केले गेले पाहिजे.

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

मुद्दा	नियंत्रण कृती (आणि स्रोत)	कृतीचा कालावधी	जबाबदारी	देखरेख आणि माहिती देणे
N1 - वाढलेली ध्वनी पातळी	N1.1 प्लान्ट आणि उपकरणे आणि कामाच्या स्वरूपाच्या खास प्रथा निवडणे याची निश्चिती करण्यासाठी की ध्वनी निर्मिती बांधकाम आणि कार्य संचलनाच्या दरम्यान पंपिंग उपकरणांचा समावेश करून कमीतकमी होईल.	सर्व टप्पे	कंत्राटदार	नोंदींचे व्यवस्थापन
	N1.2 खास ध्वनी कमी करणारी साधने जसे सायलेन्सर्स आणि मफलर्स साइट प्लान्ट आणि उपकरणांसाठी जसे उचित असेल त्याप्रमाणे बसवणे.	बांधकामाच्या पूर्वी आणि दरम्यान	कंत्राटदार	नोंदींचे व्यवस्थापन
	N1.3 जर ध्वनी निर्माण करणारी बांधकामाची कामे दिवसाच्या तासांच्या नंतर करायची असतील तर जितके व्यवहार्य असेल तितके ते करण्याची गरज आणि निर्माण होणारा ध्वनी कमीतकमी करणे.	बांधकाम टप्पा	सर्व कर्मचारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	N1.4 बांधकाम गतिविधींच्या अगोदर आजूबाजूच्या रहिवाश्यांसह सल्लामसलत करणे विशेष करून जर ध्वनी निर्माण करणाऱ्या बांधकाम गतिविधी 'दिवसाच्या'तासांच्या नंतर केल्या जाणार असतील.	बांधकाम टप्पा	सर्व कर्मचारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	N1.5 पर्यायी नियंत्रण धोरणांचा वापर अंमलात आणला जाईल, ज्यामध्ये साइटवरील अतिरिक्त ध्वनी निर्माण करणाऱ्या उपकरण वस्तु इतर पर्यायांसह बदलल्या जातील.	बांधकाम टप्पा	सर्व कर्मचारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	N1.6 घन होर्डिंगच्या स्वरूपातील बांधकाम ध्वनीचे अडथळे पुरवणे जेथे विशिष्ट रहिवाश्यांवर प्रभाव होत असेल.	बांधकाम टप्पा	क्षेत्र अधिकारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	N1.7 ध्वनीसंबंधी सर्व तक्रारी आणि गैर-अनुपालन प्रसंगांचे अहवाल साइटच्या प्रसंग	बांधकाम	क्षेत्र	नोंदींचे

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

	अहवाल प्रक्रियेला अनुसरून पाठवले गेले पाहिजेत आणि नोंदपुस्तकामध्ये सारांश केले गेले पाहिजेत.	टप्पा	अधिकारी	व्यवस्थापन
	N1.8 कंत्राटदाराने उपायांच्या अंमलबजावणीद्वारे कामाच्या पद्धतींमध्ये अतिरिक्त ध्वनी कमीतकमी करण्याच्या गरजेची जागरूकता वाढवण्यासाठी कर्मचारी आणि चालकांसाठी प्रशिक्षण आयोजित केले पाहिजे.	बांधकामाच्या पूर्वी आणि दरम्यान	कंत्राटदार	नोंदींचे व्यवस्थापन
N2 - बांधकामामुळे कंपने	N2.1. त्या मालमत्ता, रचना आणि अधिवासांची ठिकाणे ओळखणे जी उपक्रमाचे बांधकाम आणि कार्य संचलनामुळे होणाऱ्या कंपनांच्या प्रभावासाठी संवेदनशील आहेत.	बांधकामाच्या पूर्वी आणि दरम्यान	कंत्राटदार	नोंदींचे व्यवस्थापन
	N2.2 बांधकामापासून निर्माण होणारे ध्वनी आणि कंपने आणि कार्यसंचलनामुळे होणाऱ्या कंपनांच्या प्रभावासाठी तात्पुरत्या आणि स्थायी अल्पीकरण उपायांचा योग्य तो विचार करण्यासाठी आराखडा तयार करणे.	बांधकामाच्या पूर्वी	कंत्राटदार	नोंदींचे व्यवस्थापन
	N2.3 कंपनांसंबंधी सर्व तक्रारी आणि गैर-अनुपालन होणाऱ्या प्रसंगांचे अहवाल साइटच्या प्रसंग अहवाल प्रक्रियेला अनुसरून पाठवले गेले पाहिजेत आणि नोंदपुस्तकामध्ये सारांश केले गेले पाहिजेत.	बांधकाम टप्पा	क्षेत्र अधिकारी	नोंदींचे व्यवस्थापन
	N2.4 बांधकामाच्या दरम्यान, बांधकाम आणि कार्यसंचलनाच्या कंपन प्रभावापासून भूमिगत सेवा शोधणे आणि त्यांचे संरक्षण करण्यासाठी प्रचलित उपाय केले गेले पाहिजेत.	बांधकाम टप्पा	क्षेत्र अधिकारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन

तक्ता 11 - ध्वनी आणि कंपन व्यवस्थापन उपाय

5.6 कचरा व्यवस्थापन

पार्श्वभूमी

216. एक अंमलबजावणी संस्था म्हणून MoEFCC उत्तम कचरा व्यवस्थापन प्रथेचे समर्थन करते. उत्तम कचरा व्यवस्थापन प्राप्त करण्यासाठी अधिक पसंतीचे कचरा व्यवस्थापनाचे पदानुक्रम आणि तत्वे

खालील प्रमाणे आहेत:

- कचरा प्रतिबंध (उपक्रमावर अनावश्यक सामुग्री वापरणे टाळणे),
- कचऱ्याचा पुनर्वापर (सामुग्रीचा पुनर्वापर करणे आणि विल्हेवाट कमी करणे),
- कचऱ्यावर पुनर्प्रक्रिया (कॅन, बाटल्या इत्यादी सामुग्रीवर पुनर्प्रक्रिया करणे), आणि
- कचरा विल्हेवाट (सर्व कुजून जाण्यायोग्य आणि/किंवा प्रदूषित कचरा मान्यता असलेल्या कचरा स्थळावर टाकणे).

217. बांधकामाच्या दरम्यान निर्माण झालेल्या मुख्य कचरा प्रवाहांमध्ये अवशेष गाळ आणि बांधकामाचा

कचरा सामिल असण्याची शक्यता आहे जसे की:

- जमीनीचे काम करत असताना आलेला पुनर्वापरासाठी अयोग्य असलेला उत्खननाचा कचरा,
- ड्रेजचा कचरा, ज्यापैकी बहुतेक अधिवास निर्मितीसाठी वापरला जाईल (बेटे),
- बांधकाम उपकरणांच्या व्यवस्थापनापासून तयार झालेला कचरा. विभिन्न अवजड वाहनांचा आणि बांधकाम उपकरणांचा बांधकाम टप्प्याच्या दरम्यान उपयोग केला जाईल. या उपकरणांची साफसफाई, दुरूस्ती आणि व्यवस्थापनामधून द्रवरूप हानीकारक कचरा निर्माण होऊ शकतो. त्याचप्रमाणे साइटवर इंधन/तेल यांच्या झालेल्या गळती किंवा सांडण्याचे व्यवस्थापन आणि विल्हेवाट उचितपणे करणे गरजेचे आहे.
- अ-हानीकारक द्रवरूप कचरा कामगारांच्या सुविधांमधून जसे शौचालयातून निर्माण होऊ शकतो, आणि
- सर्वसाधारण कचरा भंगार सामुग्री आणि जैविकविघटनयोग्य कचऱ्याच्या समावेशासह.

218. कार्य संचलनातील कचऱ्यामध्ये समाविष्ट असेल:

- जलशेती कचरा
- मस्य प्रक्रियेतील कचरा (ज्याचा मस्यपालनासाठी माशांचे भोजन तयार करण्यासाठी खाद्य साठा म्हणून उपयोग केला जाऊ शकतो)
- पर्यटनाचा परिणाम म्हणून झालेला घरगुती कचरा
- शेतीचा कचरा

219. बांधकाम आणि कार्यसंचलन गतिविधींमध्ये सामिल असलेले कामगार झाडेझुडपे सफाईचे काम

बांधकामासाठी कमीतकमी आवश्यक तेवढेच करण्यासाठी आणि उपद्रव झालेल्या भागांचे पुनर्वसन केले

जाण्यासाठी साफ करण्याचे प्रभाव कमीतकमी करण्याच्या पद्धतींशी परिचित असायला हवेत. या गतिविधी करून, उपक्रमामुळे निर्माण होणाऱ्या कचऱ्याचा प्रभाव कमीतकमी केला जाईल.

कार्यप्रदर्शन निकष

220. खालील कार्यप्रदर्शन निकष उपक्रमाच्या बांधकामासाठी ठरवून दिलेले आहेत:

- कचरा पदानुक्रमाच्या (टाळणे, कमी करणे, पुनर्वापर, पुनर्प्रक्रिया) अंमलबजावणीद्वारे कचरा निर्मिती कमीतकमी करणे,
- उपक्रमाच्या किंवा सभोवतालच्या प्रदेशात साइट कर्मचाऱ्यांच्या गतिविधींचा परिणाम म्हणून कोणताही कचरा दिसून येता कामा नये,
- कचरा निर्मिती आणि व्यवस्थापनासंबंधी कोणत्याही तक्रारी प्राप्त होता कामा नयेत.
- साइटवरील वहनयोग्य शौचालय सुविधांची कचरा परवानाधारक कंत्राटदाराकडून विल्हेवाट लावण्यासाठी साइटपासून दूर पाठवण्यात येतील, आणि
- खराब झालेले तेलपदार्थ जमा करण्यात येतील आणि विल्हेवाट लावण्यात येतील किंवा साइटपासून दूर, स्थानिक तेल कंपन्यांकडे किंवा जहाजामधून बाहेर पुनर्प्रक्रिया करण्यासाठी पाठवण्यात येतील.

निगराणी

221. कचरा व्यवस्थापन निगराणी कार्यक्रम उपक्रमांसाठी विकसित करण्यात आला आहे (तक्ता 12). हा कार्यक्रम जारी करण्याच्या तारखेपासून प्रत्येक दोन महिन्यातून एकदा समीक्षा करणे आणि अद्ययावत केला जाण्याच्या अधीन आहे.

अहवाल

222. अंमलबजावणी करणारी संस्था म्हणून, कोणत्याही सामुग्रीच्या किंवा गंभीर पर्यावरणीय हानीच्या संशयास्पद प्रसंगामध्ये, किंवा कचऱ्यासंबंधी निश्चित केलेली पातळी मर्यादेबाहेर गेल्यास MoEFCC ला ताबडतोब सूचित केले गेले पाहिजे.

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

मुद्दा	नियंत्रण कृती (आणि स्रोत)	कृतीचा कालावधी	जबाबदारी	देखरेख आणि माहिती देणे
WT1 - कचऱ्याचे उत्पादन आणि संसाधनांचा मर्यादेबाहेर वापर	WT1.1 त्या सामुग्रीला अधिक पसंती देण्यात येईल जी प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष कचरा निर्मिती कमी करण्यासाठी उपक्रमाची रचना करण्यासाठी वापरली जाऊ शकेल.	सर्व टप्पे	कंत्राटदार	नोंदींचे व्यवस्थापन
	WT1.2 दैनिक कचरा व्यवस्थापन प्रथा अंमलात आणल्या जातील जर अन्यथा त्या बहीर्गत कचरा व्यवस्थापन संस्थांकडे सोपवल्या गेल्या नसतील तर.	बांधकामाच्या पूर्वी आणि दरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	WT1.3 बांधकाम सामुग्रीचा वापर जास्तीतजास्त करण्यात येईल आणि जेथे शक्य आहे तेथे पुनर्प्रक्रिया धोरण अंमलात आणले जाईल.	बांधकाम टप्पा	क्षेत्र अधिकारी	साप्ताहिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	WT1.4 वेगळ्या कचरा प्रवाहांचे सर्व वेळी व्यवस्थापन केले जाईल म्हणजे सर्वसाधारण घरगुती कचरा, बांधकाम आणि प्रदूषित कचरा. साइटवरील विशिष्ट भाग विविध कचरा प्रवाहांचे तात्पुरते व्यवस्थापन करण्यासाठी नियुक्त केले जातील.	बांधकाम टप्पा	क्षेत्र अधिकारी	साप्ताहिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	WT1.5 कोणताही प्रदूषित कचऱ्याची मान्यताप्राप्त सुविधेमध्ये विल्हेवाट लावली जाईल.	बांधकाम टप्पा	क्षेत्र अधिकारी	साप्ताहिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	WT1.6 पुनर्प्रक्रियायोग्य कचरा (तेलपदार्थ आणि काही बांधकाम कचऱ्याच्या समावेशासह) वेगळा गोळा केला जाईल आणि योग्य प्रकारे विल्हेवाट लावली जाईल.	बांधकाम टप्पा	क्षेत्र अधिकारी	साप्ताहिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	WT1.7 कचरा टाकण्याची स्थळे पुरेशी आच्छादित असतील ही निश्चिती	बांधकाम टप्पा	क्षेत्र अधिकारी	दैनिक

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

	करण्यासाठी की वन्यजीवांना तेथे प्रवेश मिळणार नाही.			
	WT1.8 कचऱ्याची विल्हेवाट भारत सरकारच्या आवश्यकतांप्रमाणे अंमलात आणली जाईल.	बांधकामाच्या पूर्वी आणि दरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	साप्ताहिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	WT1.9 वाहने आणि प्लान्टमधून इंधन आणि लुब्रिकंटची गळती ताबडतोब दुरुस्त केली जाईल.	बांधकामाच्या दरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
WT1 - कचऱ्याचे उत्पादन आणि संसाधनांचा मर्यादेबाहेर वापर	WT1.10 प्रमुख व्यवस्थापन आणि दुरुस्त्या जेव्हा व्यवहार्य असेल तेव्हा साइटपासून दूरच्या स्थानी केल्या जातील.	बांधकामाच्या दरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	साप्ताहिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	WT1.11 जेव्हा शक्य असेल तेव्हा, इंधन आणि रसायन साठा करणे आणि हाताळणे केंद्रीय इंधन आणि रसायन साठा सुविधांमध्ये जसे पेट्रोल स्टेशनप्रमाणे केले जाईल.	बांधकामाच्या दरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	WT1.12 साइटवरील इंधन आणि रसायनांचा साठा कमीतकमी ठेवला जाईल.	बांधकामाच्या दरम्यान	कंत्राटदार	दैनिक, नोंदींचे व्यवस्थापन आणि कोणत्याही प्रसंगाचा अहवाल देणे
	WT1.13 कोणतेही खराब तेलपदार्थ आणि लुब्रिकंट जितके शक्य तितक्या लवकर गोळा केले जातील आणि पुनर्प्रक्रिया करणारे किंवा नियुक्त विल्हेवाट स्थानांकडे वहन केले गेले जातील.	बांधकामाच्या दरम्यान	क्षेत्र अधिकारी	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन
	WT1.14 साइटवर साठा केलेला कोणताही धोकादायक माल भारतीय नियमावलीला अनुसरून साठा केला जाईल.	बांधकामाच्या दरम्यान	कंत्राटदार	दैनिक आणि नोंदींचे व्यवस्थापन

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

	WT1.15: गरज असते तिथे जलशेतीच्या कचऱ्यावर प्रक्रिया केली जाते. नियमन/परवाना याप्रमाणे तो सोडा.	कामकाज	शेतकरी	आवश्यकतेनुसार
	WT1.16: पोषणमूल्य आणि इतर दूषित भरण निश्चित करण्यासाठी जलशेतीच्या कचऱ्याशी संबंधित पाण्याच्या प्रवाहावरील देखरेख हाती घेतली जाईल.	कामकाज	शेतकरी	आवश्यकतेनुसार

5.7 हवेची गुणवत्ता

पार्श्वभूमी

223. भारतातील हवा प्रदूषण ही एक गंभीर समस्या आहे ज्याचे प्रमुख स्रोत आहेत इंधनाचे लाकूड आणि जैववस्तुमानाचे ज्वलन, इंधनातील भेसळ, वाहनातील उत्सर्जन आणि वाहन कोंडी (1) शरद ऋतू आणि हिवाळ्याच्या महिन्यांमध्ये, मोठ्या प्रमाणात पिकांचे अवशेष शेतांमध्ये जाळले जातात - यांत्रिक तणणीसाठी एक कमी खर्चिक पर्याय म्हणून - हा धूर, धूरयुक्त धुके आणि कणमिश्रित प्रदूषणाचा प्रमुख स्रोत आहे.²⁸²⁹³⁰
224. इंधनाचे लाकूड आणि जैववस्तुमानाचे ज्वलन हे ग्रामीण आणि शहरी भारतावर निरीक्षण केल्या गेलेल्या जवळजवळ स्थायी धुकट आणि धुरकटपणाचे मूळ कारण आहे. इंधनाचे लाकूड आणि जैववस्तुमानाच्या शेण्या स्वयंपाकासाठी आणि सामान्य उष्णतेच्या गरजांसाठी वापरल्या जातात. इंधनाचे हे स्वरूप उर्जेचा अपूरा स्रोत आहे, त्याचे ज्वलन उच्च पातळीचा धूर, PM10कणमिश्रित वस्तुमान, NOx, SOx, PAHs पॉलीएरोमेटिक्स, फॉर्मलडिहाइड, कार्बन मोनोक्साइड आणि इतर हवा प्रदूषक उत्सर्जित करते.
225. हवा (प्रदूषण प्रतिबंध आणि नियंत्रण) कायदा 1981 मध्ये हवेचे प्रदूषण नियंत्रित करण्यासाठी पारित केला गेला. भारताचे केंद्रीय प्रदूषण नियंत्रण मंडळ आता नियमितपणे चार हवा प्रदूषकांवर ज्यांची नांवे सल्फर डायऑक्साइड (SO₂), नायट्रोजन ऑक्साइड (NO_x), लंबित कणमिश्रित वस्तुमान (SPM) आणि श्वसनक्षम कणमिश्रित वस्तुमान (PM₁₀) आहेत त्यांवर नियंत्रण करते. ते नियमितपणे भारतातील 25 राज्ये आणि 4 केंद्रशासित विभागातील 115 शहरे/गावांमधील 308 संचलन केंद्रांवर नियंत्रण करतात. हवामानशास्त्रीय घटकांच्या निगराणीमध्ये जसे वाऱ्याचा वेग आणि दिशा, सापेक्ष आर्द्रता आणि तपमान हवेच्या निगराणीसह एकत्रित केले जाते. या प्रदूषकांची निगराणी आठवड्यातून दोन वेळा या वारंवारतेने पूर्ण 24 तासांसाठी (वायु प्रदूषकांसाठी 4 तासांच्या अंतराने नमुने घेऊन आणि कणमिश्रित वस्तुमानासाठी

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

8 तासांच्या अंतराने नमुने घेऊन) केली जाते.

226. प्रस्तावित उपक्रम गतिविधींमध्ये साधारणपणे उच्च उत्सर्जन गतिविधी सामिल नाहीत आणि त्यामुळे हवेच्या गुणवत्तेवरील प्रभाव सामान्यपणे कमी असेल. तरीही, काही प्रभाव होण्याची संभवनीयता आहे, आणि विशेष करून दुर्गंधी प्रभाव, जो काही गतिविधींचा परिणाम म्हणून होण्याची शक्यता आहे.
227. सर्व बांधकाम गतिविधीपासून हवा गुणवत्ता खराब होण्याची संभाव्यता असते.
228. उपक्रमाचे प्रदेश प्रामुख्याने खेडवळ किंवा ग्रामीण विशिष्टतांचे आहेत. या पर्यावरणाचे सध्याच्या हवा गुणवत्तेत प्रतिनिधीत्व दिसून येते, ज्यामध्ये हवा गुणवत्ता खराब करणारे मुख्य कारण धूळ आहे.
229. बांधकाम आणि कार्य संचलन गतिविधींमध्ये सामिल असलेले कामगार हानीकारक हवा गुणवत्तेचा प्रभाव कमीतकमी करण्याच्या पद्धतींशी आणि पर्यायी बांधकाम प्रक्रियांशी परिचित असायला हवेत जसे भारतीय कायदा किंवा आंतरराष्ट्रीय चांगल्या प्रथांमध्ये समाविष्ट केलेल्या आहेत.

कार्यप्रदर्शन निकष

230. उपक्रमाच्या बांधकामासाठी खालील कार्यप्रदर्शन निकष ठरवून दिलेले आहेत.

- धूळ/कण वस्तुंच्या उत्सर्जनामुळे पर्यावरणीय हानी होता कामा नये,
- बांधकाम आणि कार्य संचलन गतिविधींशी जोडलेले हवा गुणवत्ता प्रभाव कमीतकमी करण्यामध्ये मदत करण्यासाठी सर्व वेळी उपाय हाती घेणे,
- तक्रारीला प्रतिसाद देण्यासाठी सुधारणांची कृती 48 तासांच्या आत घडणे.

निगराणी

231. एक प्रमाणित हवा निगराणी कार्यक्रम उपक्रमांसाठी विकसित करण्यात आला आहे (तक्ता 13). हा कार्यक्रम जारी करण्याच्या तारखेपासून प्रत्येक दोन महिन्यातून एकदा समीक्षा करणे आणि

अद्ययावत केला जाण्याच्या अधीन आहे.

महत्त्वाने:

²⁸ Badarinath, K. V. S., Kumar Kharol, S., & Rani Sharma, A. (2009), Long-range transport of aerosols from agriculture crop residue burning in Indo-Gangetic Plains—a study using LIDAR, ground measurements and satellite data. Journal of Atmospheric and Solar-Terrestrial Physics, 71(1), 112-120

²⁹ Agricultural Fires in India NASA, United States (2012)

³⁰ Bob Weinhold , Fields and Forests in Flames: Vegetation Smoke and Human Health, National Institutes of Health

- धूळ दबावतंत्राची आवश्यकता साइट कर्मचाऱ्यांकडून प्रत्यक्ष दररोज आणि MoEFCC आणि UNDP कर्मचाऱ्यांकडून जेव्हा नियमित साइट तपासणी हाती घेतली जाईल तेव्हा निरीक्षण केले जाणार आहे, आणि
- वाहने आणि मशीनरीतील उत्सर्जन - जेव्हा ते अतिजास्त होत असल्याचे मानले जाईल तेव्हा प्रत्यक्ष निगराणी आणि उपाय केले जातील.

अहवाल

232. सर्व हवा गुणवत्ता निगराणीचे परिणाम आणि/किंवा प्रसंगांचा EMSF मध्ये दिल्याप्रमाणे तक्ता बनवला जाईल आणि अहवाल दिला जाईल. कोणत्याही सामुग्रीच्या किंवा गंभीर पर्यावरणीय हानीच्या कोणत्याही संशयास्पद प्रसंगामध्ये, किंवा हवा गुणवत्तेसंबंधी निश्चित केलेली पातळी मर्यादेबाहेर गेल्यास MoEFCC ला ताबडतोब सूचित केले गेले पाहिजे.

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

तक्ता 13 - शुद्ध वायु व्यवस्थापनाचे उपाय

मुद्दा	नियंत्रण कृती (आणि स्रोत)	कृतीचा कालावधी	जबाबदारी	देखरेख आणि माहिती देणे
	अ1.1 रचना, बांधकाम व गतिविधि च्या सर्व क्षेत्रात धुलीचे प्रभावी व्यवस्थापन करणे	बांधकामाच्या आधी व ते चालू असताना	सर्व कर्मचारी	दररोज व नोंद ठेवणे
	अ 1.2 सडके वर गति वर नियंत्रण ठेवणे व पथावर जाणे	बांधकाम चालू असताना	क्षेत्राधिकारी	दररोज व नोंद ठेवणे
	अ1.3 असे क्रियाकलाप ज्यात धूल/ कण तयार होतात त्यात हे निशित करायचे कि ते कुठल्याही संवेदनशील जागी पर्यावरणला उपद्रवी ठरणार नाही	बांधकाम चालू असताना	क्षेत्राधिकारी	दररोज व नोंद ठेवणे
	अ1.4 बांधकामाच्या सर्व क्रियात हवामानाच्या घटने मुले होणारे धोके किमान असावे (हवामान अंदाज तपासा)	बांधकाम चालू असताना	क्षेत्राधिकारी	दररोज व नोंद ठेवणे
	अ1.5 कामाचे वेळापत्रक/पावले अशी असुद्ध्या ज्याने वनस्पति ला व्यत्यय व भूमि खनन किमान असावे	बांधकाम होत असताना	कंत्राटदार	दररोज व नोंद ठेवणे
	अ1.6 संवेदनशील ग्राह्याँपासून सामानाचा साठा जितका होवू शकेल तितका दूर ठेवा . शक्य असल्यास झाकून ठेवा	बांधकाम चालू असताना	क्षेत्राधिकारी	दररोज व नोंद ठेवणे
	अ1.7 पाण्याच्या नियंत्रनावर लक्ष्य ठेवून, योग्य गुणवत्तेचे, भरपूर पाणी धूल खाली बसवण्या साठी असावे	बांधकाम चालू असताना	क्षेत्राधिकारी	दररोज व नोंद ठेवणे
	अ1.8 किमान वनस्पति जोपसंया साठी पुनः वनस्पति प्रवर्धना ची योजना करा	बांधकाम चालू असताना	क्षेत्राधिकारी	नोंद ठेवणे
	अ1.9 नको असलेल्या वस्तु जितक्या दूर ठेवता येतील तिथे, शक्यतोवर झाकून ठेवा	बांधकाम चालू असताना	क्षेत्राधिकारी	नोंद ठेवणे
अ2 वाहन / मशीनरी	अ2.1 कामात नसताना वाहने/मशीनरी बंद आहेत ह्याची खात्री करून घ्या	बांधकामाच्या वेळी	क्षेत्राधिकारी	दर रोज व नोंद ठेवणे

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

उत्सर्जनात वृद्धी				
	अ 2.2 कामाच्या जागी फ़क्त तीच वाहने काम करत आहेत ज्यांची गरज आहे ह्याची खात्री करून घ्या	बांधकामाच्या वेळी	क्षेत्राधिकारी	दर रोज व नोंद ठेवणे
	अ 2.3 बांध कामासाठी लागणारी सर्व वाहने, प्लांट व मशीनरी ह्यांचा वापर व रखरखाव रचनेचे मानक व तपशिला प्रमाणे होत आहेत ह्याची खात्री करून घ्या	बांधकामाच्या वेळी	क्षेत्राधिकारी	दर रोज व नोंद ठेवणे
	अ 2.4 कार्यस्थलाच्या सर्व कर्मचार्यांकरता कार्यस्थला साठी पर्यावरण प्रबंधन करता एक प्रेरणात्मक कार्यक्रम आखा व राबवा	बांधकामाच्या आधी व बांधकामाच्या वेळी	कंत्राटदार	दर रोज व नोंद ठेवणे
	अ 2.5 संवेदनशील जागे पासून बांध कामाची वाहने/प्लांट/उपकरण शक्य तितक्या लांब ठेवा	बांधकामाच्या वेळी	क्षेत्राधिकारी	दर रोज व नोंद ठेवणे
	अ 2.6 मोबाइल प्लांट ची उत्सर्जन नली च्या तोंडाची दिशा जमीनी पेक्षा लांब असावी	बांधकामाच्या वेळी	क्षेत्राधिकारी	दर रोज व नोंद ठेवणे

5.8 सामाजिक प्रबंधन

पृष्ठभूमि

233. भारतातील साधारणपणे 32% जनसंख्या शहरी जनासंख्येत मोडते. भारतात तसे शहरीकरण तर धीमे आहे पण ग्रामीण क्षेत्रातून शहर कडे झालेले स्थलान्तरण फार तीव्रतेने झाले आहे व इथली आर्थिक प्रगति बघता हा ओघ असाच चालू राहणार असे दिसते. भारताची आर्थिक प्रगति व मानवी विकास असला तरी सुद्धा 2015 च्या यू एस च्या प्रति व्यक्ति \$ 1,590 च्या तुलनेत ह्या देशाला “कमी मध्य उत्पन्न “ चा दर्जा आहे.

234. भारत एक कृषि प्रधान देश आहे जिथे 70% लोक कृषि वर अवलंबून असतात. त्यामुळे, अन्न सुरक्षे बाबतीत कृषि ची भूमिका अहम आहे. वितरण सेवा शहरी क्षेत्रा पेक्षा ग्रामीण क्षेत्रात कमी उपलब्ध आहेत व तिथे गरीबी प्रबल आहे. अनेक स्त्रिया कमी मजुरी वर कामे करतात, विशेष करून ग्रामीण क्षेत्रात.

235. ग्रामीण क्षेत्रात स्त्रिया , मुले व स्त्री प्रमुख परिवारान्ना गरीबी चा धोका जास्त असतो. ह्याचे कारण म्हणजे आर्थिक रित्या सक्रिय स्त्रिया आर्थिक रित्या सक्रिय पुरुषांपेक्षा अर्ध्या प्रमाणात असतात.

236. जवळ जवळ 250 लक्ष लोक (देशातील जनसंख्येचे 14% किंवा जगातील जनसंख्येचे 3.5% लोक)भारतातील किनारपट्टी पासून 50 किमी मधे राहतात. किनारपट्टीतील जवळ ३८% लोकसंख्या मासेमारी च्या कामात थेट गुंतलेली असते तर ह्या क्षेत्रातील मत्स्यपालन हे सुद्धा जिविकोपार्जनाचे प्रमुख साधन आहे.

237. तीन लक्षित राज्ये :

- आंध्र प्रदेश : 160.205 किमी²क्षेत्र असलेले व 50 लक्ष लोकसंख्या असलेले हे देशातील 5 वे सर्वात मोठे राज्य आहे .972 किमी असलेली ह्याची किनारपट्टी सर्वात मोठी आहे .जवळ जवळ राज्यातील 40 % लोक ह्या क्षेत्रात राहतात , तसेच, ~22.8% ग्रामीण व ~17.7% शहरी लोक गरीबी रेशेच्या खाली आहेत.
- महाराष्ट्र : देशातील उद्योग उत्पादनात 13 % भागीदारी असून हे भारतातील सर्वात अधिक विकसित राज्यातील एक आहे .307,700 किमी²क्षेत्र असून इथली लोक संख्या 114 लक्ष आहे .ह्या राज्याचे जास्त शहरीकरण झाले असून 45 % च्या वर लोक शहरात राहतात तर लोक संख्येतील 17 % लोक गरीबी रेशेच्या खाली आहेत .सर्वात अद्ययावत आकड्यां प्रमाणे महाराष्ट्रातील एकूण लोक संख्येच्या 57 % ग्रामीण भागात येते महाराष्ट्राच्या लोकांचे मुख्य जीविकोपार्जन शेती आहे .61 %लोक शेती व त्याच्याशी निगडित कामे करतात .अरबी सागरात महाराष्ट्राची किनारपट्टी 720 किमी आहे व त्यात 100 मि भरती क्षेत्रात 75~ गावे आहेत .मासेमारी हे सुद्धा जिविकोपार्जनाचे प्रमुख साधन आहे विशेष करून कोली,धीवर, भोई व गबित ह्या लोकांसाठी.
- ओडिशा 155 .820 किमी² असलेले व 43 .7 लक्ष लोक संख्या असलेले ओडिशा हे देशातील 9 वे मोठे राज्य आहे .राज्यातील 32 .6% लोक गरीबी रेशेच्या खाली आहेत, विशेष करून ग्रामीण क्षेत्रात .ओडिशाची किनारपट्टी 480 किमी असून राज्यात मोठ्या संख्येत लोक किनारपट्टीवर 9 तालुक्यात राहतात .ओडिशा एक कृषि प्रधान राज्य आहे जिथे उत्पन्नातील 22 % भागेदारी शेतीतून असते .50 %पेक्षा जास्त शेतकरी स्वतःपूर्तीच शेती करतात .ओडिशात मत्स्य पालना करता पाण्याचे अनेक स्रोत वापरतात, देशात व किनारपट्टी दोन्ही कडे .ओडिशा मधे किनारपट्टीतील लोकांना हवामान सम्बन्धी अनेक आपदांना तोंड द्यावे लागते.

238. भारतात 2010-2011 च्या कृषि गणने प्रमाणे फक्त 12.69% स्त्रियांना कुठल्या तरी प्रकाराची जमिनीची मालकी आहे; पूर्णतः स्वतःची व ज्यात भाडेपट्टी ही सामिल आहे. जमिनीच्या मालकी च्या स्वरूपा वरून विविध समूहातली असमानता दिसून येते (व हेच कारण अन्य असमानते साठी ही आहे.). भारतात स्त्रियांशिवाय अनुसूचित जाती व अनुसूचित जनजाति सारखे इतर असुरक्षित समूह ही भूमिहीन लोकसंख्येत बराच मोठा भाग आहे.

239. जरी ओडिशात सरासरी शेतजमिन धारक कमी असले, विशेष करून किनारपट्टीत, अनुसूचित जाती च्या लोकांची स्थिति फारच वाईट, जमीन धारक सर्वाहून अर्थ. तसेच आन्ध्र प्रदेशातिल किनारपट्टीत जिथे 16% अ.जा. व 6% अ.ज.जा. लोकसंख्येत, अनुसूचित जाती व अनिसूचित जनजातील बहुसंख्य लोक भूमिहीन आहेत.

240. स्वतंत्रता प्राप्तिच्या 60 वर्षां नंतर ही किनारपट्टीतील मासेमारांना वैयक्तिक किंवा सामूहिक अधिकार दिलेले नाहीत. व अनेक ठिकाणी समुदायान्कडे घर किंवा स्थायीत्वाचे स्वत्व विलेख ही नाही. कोस्टल रेगुलेशन झोन सूचना, 1991 मधे मासेमार समुदायान्ना किनारपट्टीत नेहमीचे कांही अधिकार नमूद केले आहे.

241. भारत सरकार पुढे शैक्षिक गुणवत्ता पुरविणे हे एक मोठे आव्हान आहे. 2012 च्या ग्लोबल मोनिटरिंग रिपोर्ट मधे एजुकेशन फॉर आल³¹ भारताचा क्रमांक 120 देशा पैकी 102वा होता. भारतात साक्षरतेचे प्रमाण वेग वेगले आहे पण राष्ट्रीय साक्षरता 52% आहे ज्यात पुरुषांचे साक्षरतेचे प्रमाण अर्थातच जास्त आहे (20% चे अंतर)

242. भारतात स्त्रियां वर हिंसेचे प्रमाण वाढत्या प्रमाणात आहे, मागील दहा वर्षात स्त्रियां वर हिंसेचे प्रमाण दुप्पट झाले आहे. नॅशनल क्राइम ब्युरो रिपोर्ट प्रमाणे मागील दशकात जवळ जवळ 2.24 लक्ष्य गुन्हे स्त्रियांविरुद्ध दाखल केले गेले, ह्याचा अर्थ, मागील दशकात दर तसाला 26 गुन्हे दाखल झाले³². स्त्रियां वरील मुख्य अत्याचारान्मधे पति व नातेवाईक ह्यांनी केलेले अत्याचार सर्वात जास्त; जवळ जवळ 38%. यादीत घरगुती हिंसे नंतर विनयभंगासाठी स्त्रीची मारहाण, अपहरण हे होते.

243 भागिदारांच्या सहभागा ने योजना तयार केली आहे ज्याचा उद्देश्य समुदायातिल अधिक लोकांना फायदा व्हावा असा आहे. तरीही, प्रत्येक बांध काम योजने प्रमाणे कांही तरी असंतोष निर्माण होवू शकतो व वाद ही घडू शकतात. तनावची संभाव्य क्षेत्रे वेळीच ओळखून त्यावर योग्य ती कार्यवाई केल्याने वाद कामित कमी होतील.

244. योजना व उपयोजनेत अनिच्छेने पुनर्वसन करण्याची किंवा जमीन घेण्याची गरज नाही. बांध काम होत असताना जमिनीवर असर होवू शकतो पण तो असर तेवढ्या पुरताच असेल.

स्वास्थ्य व सुरक्षा

245. सर्व बांध कामात दुर्घटना इजा होण्याचा धोका असतो. कार्यक्षेत्रात इजान्पासुन सुरक्षितते साठी योग्य सुविधा व उपकरण देणे, उपकरण वापराचे प्रशिक्षण व शेवटी लोकांना स्वतःच्या व दुसऱ्यांच्या सुरक्षे साठी सशक्त करणे हीच ह्याची गुरुकिल्ली आहे.

³¹ UNESCO (2014), Education for All Global Monitoring Report 2013-14, United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, Paris

³² Crimes against women reported every two minutes in India. Chaitanya Mallapur.2015. <http://scroll.in/article/753496/crimes-against-women-reported-every-two-minutes-in-india>

246. उद्योगात वापरत येणारे मानक इथे ही वापरले जातील. पर्सनल प्रोटेक्शन इन्व्हेस्टमेंट (पीपीई) चा योग्य वापर करण्यात येईल. संरचनेच्या वेळी योजनेतील “सेफ्टी इन डिजाइन” चे आढावे लक्षात घेण्यात येतील व त्यात अनेक क्षेत्रातील लोकांची टीम असेल जी विविध कारणामुळे संभाव्य धोक्यांपासून सुरक्षे बदल विचार करेल: बांधकाम व कार्यरत असताना व देखरेखीच्या वेळी.

कामगिरी मानदंड

.247योजने साठी खालील मानदंड ठरवले आहेत

- संपूर्ण प्रकल्पात प्रकल्पाच्या घटकांवर समुदायाशी चर्चा करून व त्यांच्या भागीदारी आहे.
- सर्व भागीदारांचे योग्य प्रतिनिधित्व आहे.
- बांध कामाच्या वेळी व काम सुरु झाल्यावर स्थानीय समुदायावर होणारा प्रतिकूल असणारा टाला व जीथे शक्य नसेल तिथे हे कमीतकमी असावे, पुनर्संचयित करावे किंवा त्याचा मोबदला त्यांना द्यावा
- सांस्कृतिक वारस्या वर प्रतिकूल प्रभाव नसावा.
- समुदायाचे स्वास्थ्य व सुरक्षा जपली जावी व प्रकल्पातून एकूण फायदे व्हावे.
- तक्रार व अन्याय तंत्र सुरलित असावे व ते सक्रीय असावे .व
- दीर्घकालीन सामाजिक फायदे साध्य व्हावे

248. प्रकल्प राबवण्यात व त्याच्या देखरेखीत स्थानीय भागीदार व समुदायाच्या सदस्यांची भूमिका फार महत्वाची आहे.

249. भागीदारांशी चर्चा चालू राहिल . ह्याने भागीदारांना प्रकल्पाची माहिती, त्याचा विकास व होवू घातलेले बदल ह्या बदल माहिती असल्याची खात्री राहिल. त्याच बरोबर उद्भवणार्या समस्या ही ओलखता येतील

250. स्थानीय लाभान्वित लोकांना सल्ला व अतिरिक्त सेवा पुरविण्याची जिम्मेदारी MoEFCC ची असेल, तसेच, वस्तु वाटप व तंत्र प्रशिक्षण व प्रकल्प कार्यन्वयनाला पाठिंबा ह्याची ही जिम्मेदारी त्यांची असेल.

रिपोर्टिंग

251. सर्व चर्चांच्या नोंदी ठेवल्या जातील व दर महिन्याला रिपोर्ट केल्या जातील

252. वैयक्तिक किंवा सामुदायिक तक्रार असल्यास किंवा असंतोष असल्यास MoEFCC ला सूचना देण्यात यावी व खात्री करायला हवी कि तक्रार निवारण यंत्रणा काम करत आहे.

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

मुद्दा	नियंत्रण कृती (आणि स्रोत)	कृतीचा कालावधी	जबाबदारी	देखरेख आणि माहिती देणे
एसएम 1: पर्यावरण रचना व संभाव्य तोटे	एसएम 1.1: उद्देश्या बाबतीत व जमिनीच्या वापरात बदल केल्याच्या फायद्यातून बदल समुदायाशी चर्चा करा	बांधकामा आधी	MoEFCC किंवा प्रतिनिधि	नोंद ठेवणे
	एसएम 1.2: समुदायाला जमिनीच्या वापरात बदल समजून घेवू द्या	बांधकामा आधी		नोंद ठेवणे
	एसएम 1.3: तक्रार निवारण यंत्रणा काम करत असल्याचे निश्चित करा	सम्पूर्ण बांधकामाच्या वेळी व कार्यरत असताना	MoEFCC व यूएनडीपी	नोंद ठेवणे
एसएम 2: जमिनीचा कालावधी	एसएम 2.1: स्थानीय समुदायांशी चर्चा करून जागा निश्चित करा व जमिनीचा कालावधी व राज्याचे कायदे लक्षात घ्या	बांधकामा आधी	MoEFCC	नोंद ठेवणे
एसएम 3: जनतेला बांधकाम/काम करते वेळी होणारा त्रास (उदा. आवाज, धूल इ.)	एसएम 3.1: गतिविधि सुरु करण्या आधी समुदायाशी चर्चा करा	बांधकामा आधी	MoEFCC	नोंद ठेवणे
	एसएम 3.2: योग्य प्रबंधन योजना लागू करा (सन्दर्भ- आवाज, हवा, ईएससीपी, व ईएसएमएफ चे कचरा विभाग)	बांधकाम व कार्यरत असताना	कार्य स्थल पर्यवेक्षक	दर रोज नोंद ठेवणे
	एसएम 3.3: तक्रार निवारण यंत्रणा काम करत असल्याचे निश्चित करा	सर्व टप्प्यांवर	MoEFCC	नोंद ठेवणे
एसएम 4: संवेदनशील ठिकाणी स्थालान्तरण	एसएम 4.1: समुदायाला कार्यस्थली देख रेख करायला सांगा ज्याने सरकार ला संवेदनशील जागी आकस्मिक हल्ले टाळता येतील	बांधकाम व कार्यरत असताना	MoEFCC	नोंद ठेवणे

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

	एसएम 4.2: भागिदारान्ना प्रकल्पातच परिदृश्य योजना करण्यात सामिल करा ज्यात इष्टतम जमिनीचा उपयोग होईल	बांधकामा आधी	MoEFCC	नोंद ठेवणे
	एसएम 4.3: आधीच जलशेतीखाली, शेतीखाली असलेले किंवा खेकडा शेतीसारख्या नवीन ऑपरेशनसाठी अधिवासाच्या पुनःस्थापनेसाठी अयोग्य असलेले भाग निवडा	बांधकामा आधी	MoEFCC	नोंद ठेवणे
एसएम 5: समुदाय स्वास्थ्य व सुरक्षा	एसएम 5.1: ' रचनेत सुरक्षा' (एसआयडी)च्या सर्वेक्षण कडे विस्तृत रचनेच्या वेळी संभाव्य धोके काढून टाकण्या करता पुनर्रचने करता किंवा कमी करण्या करता , लक्ष्य द्यायला हवे. एसआयडी ला प्रकल्पाचे सर्व टप्पे लक्ष्यात घ्यायला हवे - बांधकाम, संचालन, देख रेख, व ध्वस्त करणे. रचनेत संभाव्य धोक्यात हे सामिल आहे: ऊंची वरील कामे, खडतर आधार,खोल पाणी, कठडा शिवाय जिना, बंद जागा इ.	बांधकामा आधी	MoEFCC कंत्राटदार	व नोंद ठेवणे
	एसएम 5.2: सम्पूर्ण प्रकल्पात वेळोवेळी संचालन सुरक्षा सर्वेक्षण कडे लक्ष्य द्यायला हवे. HazID/HazOB/HazOP प्रक्रिया संचालनाच्या भाग असायला हव्या (उदा. धोका ओलखने , रिपोर्टिंग तंत्र असणे, व/किंवा संकट हतालन्याचा अभ्यास हाती घेणे HazOP, क्लिष्ट संयोजित किंवा हयातीत असलेली प्रक्रिया अथवा कामाचे संरचित व	बांधकामसंचालन/	कंत्राटदार संचालक /	नोंद ठेवणे

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

	व्यवस्थित परीक्षण) ज्या मुले व्यक्तींना किंवा उपकरनाला धोका असू शकतो अशा समस्या ओलखून त्याचे मूल्यमापन करायचे			
	एसएम 5.3: कामगारांना आपले काम सुरक्षिततेने करण्या साठी आवश्यक पीपीई व प्रशिक्षण द्यायचे	संचालन	MoEFCC व कंत्राटदार	नोंद ठेवणे
	एसएम 5.4: कामगार कामासाठी उपयुक्त असावे – बाल कामगार नसावे, कामगार नशेच्या प्रभावात नसावे (विशेष करून मशीन वर काम करताना)	बांधकामसंचालन/	भारत सरकार	दर रोज
	एसएम 5.5: कामगारांना शुद्ध पिण्याचे पाणी व स्वच्छता सुविधा असाव्या	बांधकामसंचालन/	कंत्राटदार चालकसं/	दर रोज
एसएम 6:	एसएम 6.1: हस्तक्षेप व अमलबजावणी साठी लक्षित क्षेत्रातील परिवारान्ना समजुन घ्या	रचना	MoEFCC	नोंद ठेवणे
	एसएम 6.2: समाज समावेश योजना तयार करा व त्यावर अमल करा	सर्व टप्प्यांवर	दर रोज	नोंद ठेवणे

तक्ता 14: समाज प्रबंधन उपाय

5.9 पुरातत्व व सांस्कृतिक वारसा

भूमिका

253. सांस्कृतिक इतिहास, लोकसंगीत, मालमत्ता व ठिकाणे हे भविष्यातल्या योजनांसाठी महत्वाचे आहेत. सांस्कृतिक वारसा ची मालमत्ता ह्याचा भावी शहरी रचने वर व जमीनिचय उपयोगावर होणारा परिणाम समजून घेण्याची आवश्यकता आहे. सांस्कृतिक वारसाच्या जागा, क्षेत्र, व पद्धति हे जपायचे असते व भावी योजनेत त्या स्थानीय महत्वाच्या घटकाची म्हणून त्याची दखल घ्यायची असते.

254. तसे तर ज्या ठिकाणी प्रकल्प घेतला जाणार आहे तिथे कांही सांस्कृतिक वारसाच्या जागा, भवन, व स्मारक अस्तित्वात असल्याची माहिती नाही तरी पुढे जेव्हा काम सुरु करते वेळी ऐतिहासिक मूल्य असलेल्या सांस्कृतिक व ऐतिहासिक जागा व पद्धतीचा शोध घेतला जाईल.

कामगिरी चे मानदंड

255. प्रकल्पशी निगडित सांस्कृतिक वारसा करीता खालील मानदंड ठरविले आहेत

- पुरातात्विक, स्वदेशी व/किंवा सांस्कृतिक ठिकाण ह्यांच्यावर काहीही प्रभाव होणार नाही
- कांही विशिष्ट पुरातात्विक, स्वदेशी व/किंवा सांस्कृतिक महत्वाची ठिकाण असल्यास त्यांचे प्रबंधन करा
- प्रकल्प राबवताना प्रत्येक गावात गावातील सांस्कृतिक महत्वाची (उपयोग व भौतिक आकार) पारंपरिक क्षेत्र लक्षित करण्या करता गावातील लोकांबरोबर काम करा

देखरेख

256. प्रकल्प व राबवण्यात व देखरेखीत स्थानीय भागिदारांचा व समुदाय सदस्यांचा महत्वाचा वाटा आहे.

257. भागिदारांशी चर्चा चालू राहिल. ह्याने भागीदार प्रकल्पा बदल जागरूक असून त्याची प्रगति, व होवू घातलेले कांही बदल ह्याची माहिती त्यांना असेल. ह्याने कांही समस्या उद्भवत असतील तर त्या बदल ही माहिती असेल

258. स्थानीय लाभान्वित लोकांना सल्ला व अतिरिक्त सेवा पुरविण्याची जिम्मेदारी MoEFCC ची असेल, तसेच, वस्तु वाटप व तंत्र प्रशिक्षण व प्रकल्प कार्यान्वयनाला पाठिंबा ह्याची ही जिम्मेदारी त्यांची असेल

259. प्रकल्पा साठी पुरातत्वीय, स्वदेशी, व सांस्कृतिक वारसा ह्याची देखरेख करण्या साठी एक कार्यक्रम आखला आहे. सुरु झाल्या दिवस पासून ह्या कार्यक्रमाचे प्रत्येक दोन महिन्यांनी पुनरावलोकन होवून अद्ययावत होतो. ह्या योजनेत महत्वाचे म्हणजे

- सांस्कृतिक वारसा बदल जागृती चे प्रशिक्षण कार्य स्थालाच्या सर्व कामगारांना द्यायचे (कंत्राटदारा सकट)
- योग्य असल्यास सांस्कृतिक वारसाच्या वस्तु जमवून जपा
- बांध कामाच्या वेळी मिळालेल्या वस्तुंबदल सम्बंधित वस्तु संग्रहालयाशी पुरातत्वीय, स्वदेशी, व/किंवा सांस्कृतिक वारसा वस्तुंवर चर्चा करा

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

- कुठेही मानव अवशेष मिळाले असल्यास त्वरित काम थांबवा व MoEFCC व UNDP ला कलवा

रिपोर्टिंग

260. पुरातत्वीय, स्वदेशी, व/किंवा सांस्कृतिक वारसा वस्तू मिलाल्याची शंका असल्यास UNDP व MoEFCC ह्यांना त्वरित सूचना द्या

261. सर्व सल्लामसलती च्या नोंदी ठेवा व दर महिन्याला रिपोर्ट करा

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

मुद्दा	नियंत्रण कृती (आणि स्रोत)	कृतीचा कालावधी	जबाबदारी	देखरेख आणि माहिती देणे
सीएच1: पुरातत्वीय, स्वदेशी, व/किंवा सांस्कृतिक वारसा वस्तूंना जमीनीवर काम करते वेळी किंवा भू समा शोधनाच्या वेळी जर कांही नुकसान किंवा त्रास झाला असल्यास	सीएच1.1: जर पुरातत्वीय, स्वदेशी, व/किंवा सांस्कृतिक वारसा वस्तूंना नुकसान झाले असेल तर त्या क्षेत्रातील काम लगेच थांबवा व सम्बंधित संग्रहालय/ पारंपरिक समुह. UNDP, MoEFCC व पुरातत्व विभागाशी बांध कामाच्या कार्या न्वयना वेळी संपर्क साधा	बांधकामा आधी व बांधकामा वेळी	कंत्राटदार	दर रोज, नोंदी ठेवा व कांही मिलाल्यास UNDP व MoEFCC ला त्वरित कलवा
सीएच २अचानक : सापडल्यास	कार्य करताना कार्य क्षेत्री जर कांही ऐतिहासिक किंवा सांस्कृतिक मौल्यवान समान सापडले तर सर्व काम त्वरित थांबवायला हवे कंत्राट पर्यवेक्षक अधिकार्याला लगेच कलावयाला हवे. ज्या क्षेत्रात वस्तू सापडल्या ते सुरक्षित करायला हवे, घेरायला हवे, लक्षित करायला हवे व पुरावा स्थानीय पुरातत्व किंवा सांस्कृतिक अधिकार्याच्या निरिक्षनासाठी जपयाला हवा. कुठली ही शिल्पकृति हलवली जावू नये . कामगारांना वरील सर्व बाबतीत संवेदनशील बनवायला हवे	बांधकामा वेळी	कंत्राटदार	नोंदी ठेवणे

तक्ता 15: पुरातत्व व सांस्कृतिक वारसा

5.10 आणीबाणी प्रबंधन उपाय

262. स्वास्थ्याला मोठा धोका होणार असेल, सुरक्षा व पर्यावरण वर मोठी आपत्ति येणार असेल अशी कामे होत असता शक्य तितक्या लवकर पर्यावरणीय नुकसान थांबवण्या साठी आणीबाणी प्रबंधन किंवा प्रासंगिक कृति करायला हवी .
263. वितरण संस्थेला प्रकल्पात व्यावसायिक, स्वास्थ्य व सुरक्षा नीति प्रमाणे व सम्बंधित कायद्या प्रमाणे आणीबाणी प्रतिसाद चा समावेश करावा लागेल .

कामगिरी चे मानदंड

264. बांधकाम प्रकल्पा साठी कामगिरी चे मानदंड खालील प्रमाणे आहेत
- कुठल्याही प्रकार ची आग न लागणे
 - पाणी टिकवून ठेवण्याच्या जागा अयशस्वी न होणे
 - रसायन किंवा इंधन मोठ्या प्रमाणात स्राव न होणे
 - औद्योगिक किंवा सम्बंधित टालता येवू शकणारी दुर्घटना न होणे
 - लोक स्वास्थ्य, सुरक्षा किंवा पर्यावरण ह्यांना नुकसान होणार्या घटनेत त्वरित व प्रभावी प्रतिक्रिया देणे
 - अनापेक्षित घटनांमुळे पर्यावरण ला कमीत कमी नुकसान

देखरेख

265. प्रकल्पा साठी एक आणीबाणी प्रतिक्रिया देखरेख कार्यक्रम आखला आहे. (तक्ता 16) कार्यक्रमा चे पुनरवलोकन व अद्यतन, लागू झाल्याच्या तारखे पासून कमीतकमी दर दोन महिन्यानी होवू शकते, मुख्यतः, क्षेत्राधिकारी कडून दर रोज प्रत्यक्ष निरीक्षण होवू शकते ज्याचे रिपोर्ट त्याला MoEFCC व UNDP अधिकार्यांना दर आठवद्याला(कमीतकमी) पाठवायचे असतात ज्यात EMSF चे नियम न पालन्याचा रिपोर्ट असतो.

रिपोर्टिंग

266. MoEFCC व UNDP च्या लोकांना कुठल्या ही आणीबाणी ची परिस्थितिची, आग किंवा स्वास्थ्य सम्बन्धी व पर्यावरण नुकासनीच्या बाबतीत, जाणीव करून देणे आवश्यक आहे.

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

मुद्दा	नियंत्रण कृती (आणि स्रोत)	कृतीचा कालावधी	जबाबदारी	देखरेख आणि माहिती देणे
इ1: आग व आणीबाणी प्रबंधन व प्रतिबन्ध धोरण ह्याची अमलबजावणी	इ1.1: ज्वलनशील व लवकर आगीने पेट घेतील असे पदार्थ अंतर्राष्ट्रीय मानका प्रमाणे वेगळे चिन्हित करून ठेवायचे	बांधकामा आधी व बांधकामाच्या वेळी	कंत्राटदार	दर रोज व नोंद ठेवणे
	इ1.2: कार्य क्षेत्री अग्निशमन यंत्रे असायला हवी	बांधकामाच्या वेळी	कंत्राटदार	दर रोज व नोंद ठेवणे
	इ1.3: संवाद यंत्रे व आणीबाणी क्रमाचार हे बांधकाम क्रियेच्या पूर्वी निश्चित करायला हवे			
	इ1.4: सर्व कर्मच्यारान्ना आणीबाणी हतालान्या साठी तयार करा (कार्यक्षेत्री स्वास्थ्य व सुरक्षा ही सामिल आहेत)	बांधकामाच्या वेळी	क्षेत्राधिकारी	दर रोज व नोंद ठेवणे
	इ1.5: प्रथमोपचार किट तपासा व पुन्हा भरून ठेवा	बांधकामाच्या वेळी	क्षेत्राधिकारी	दर रोज व नोंद ठेवणे
	इ1.6: वैयक्तिक सुरक्षा उपकरण वापरा	बांधकामाच्या वेळी	सर्व कर्मचारी	दर रोज व नोंद ठेवणे
	E2. जलप्रवाहात सांडलेले उदा. कचरा, इंधन किंवा इतर दूषित पदार्थ	E.2.1: सांडल्यास अधिकाऱ्यांना तातडीने सूचना द्या. जागा आणि आपत्कालीन स्थितीचे स्वरूप यांची माहिती द्या.	कामकाज	शेतकरी
E.2.2: सांडण्याचा धोका असताना, योग्य अडथळे/बूम/स्पिल किट हे सुसज्ज ठेवले पाहिजेत.		कामकाज	शेतकरी	नोंद ठेवणे
E.2.3: सांडल्यास संभाव्य दूषित होण्याबाबत पाण्याच्या प्रवाहाचा वापर करणाऱ्या इतरांना माहिती		कामकाज	शेतकरी	नोंद ठेवणे

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

द्या.				
E2.4: कोणतेही जलशेतीची उत्पादनांची शिंपल्यांतील बाजारपेठेसाठी पैदास केली जात असेल तर सांडल्यामुळे ते दूषित झाली नसल्याची खात्री करून घ्या.	कामकाज	शेतकरी	नोंद ठेवणे	

तक्ता 16: आणीबाणी प्रबंधन उपाय

परिशिष्ट A : समाज समावेश नियोजन संरचना

परिचय

1. भारत सरकार द्वारे Green Climate Fund (GCF). ला हे समाज समावेश नियोजन संरचना) SIPF) प्रकल्प प्रस्तावाच्या समर्थनात “Enhancing Climate Resilience of India’s Coastal Communities” साठी तयार केले आहे .

2. भारत सरकार ला “देशज लोक” ही अवधारणा विचारत घेत नाही .भारतात इतर मागासलेले वर्ग, अनुसूचित जाती व अनुसूचित जनजाती हे वैधानिक वर्गीकरण मान्य आहे .अनुसूचित जाती(SCs) व अनुसूचित जनजाती)STs) हे अधिकारिक रित्या ऐतिहासिक समया पासून प्रताडित लोक आहेत .ह्या परिभाषा भारतीय संविधानात स्वीकारल्या आहेत व विविध समूह एक किंवा दुसऱ्या वर्गात मोडतात .भूमिहीन लोकातला फार मोठा भाग अनुसूचित जाती व अनुसूचित जनजातीच्या लोकांचा आहे .अनुसूचित जाती व जनजातीचे लोक प्रकल्प क्षेत्रात राहतात असे कलते व म्हणूनच ही SIPF तयार केली आहे.

3. प्रकल्पा मुले प्रभावित होणार्या SC/ST व इतर सर्व लोकांना प्रकल्पाचे फायदे एकसारखे मिलायला हवे ह्या दृष्टीने प्रकल्पा साठी मार्गदर्शक म्हणून SIPF तयार केले आहे .SIPF चे मुख्य उद्देश्य खालील प्रमाणे आहेत –

- प्रकल्पाचे घटक लवकर प्रदर्शित करा ज्या मुले आदिवासी लोकांवर काय प्रभाव होतो ते कलेल
- प्रकल्प तयार करताना, त्याची अमलबजावणी होत असताना व त्यावर देखरेखी च्या वेळी प्रकल्प क्षेत्री राहणार्या **SC/ST** समुदायाची अर्थपूर्ण भागेदारी व त्यांच्याशी चर्चा होत असावी
- **SC/ST** समुदायावर कांही अनिच्छेने संभाव्य हानिकारक असत असतील तर तयार त्यासाठी एक संरचना करा
- **SC/ST** समुदायाला सांस्कृतिक रित्या योग्य असे सामाजिक व आर्थिक लाभ मिळत आहेत हे निश्चित करून घ्या
- योजनेची देखरेख व मूल्यांकन यंत्रणा व त्याची अमलबजावणी ह्याची रुपरेखा तयार करा

1. भूमिका

4. बदलत्या वातावरण प्रभावाशी अनुकूलन “Enhancing Climate Resilience of India’s Coastal Communities” ह्या साठी UNDP च्या सहायतेने भारत सरकार GCF सादर करण्या साठी एक प्रकल्प योजत आहे. बदलत्या वातावरणाने प्रभावित होणार्या संवेदनशील समुदायांना ह्याचा फायदा होईल.

2. प्रकल्पावर एक दृष्टीक्षेप

5. प्रकल्पाचा उद्देश्य पर्यावरण केन्द्रित व समुदाय आधारित दृष्टिकोण ठेवून बदलनार्या वातावरणात व पराकोटीच्या घटने वेळी भारतातील किनारपट्टी वर राहणारे सर्वात संवेदनशील लोक, विशेष करून, स्त्रिया, ह्यांचे जीवन जास्त सुखकारक व्हावे असा आहे.

6. हा प्रकल्प पर्यावरण केन्द्रित व समुदाय आधारित दृष्टिकोण ठेवून समाकलने ची क्षमता वाढवायला व प्रकल्पाच्या बाहेर सम्पूर्ण किनारपट्टीतील राज्यान्मध्ये प्रतिकृति करता येईल असा असून राष्ट्रीय, राज्य व समुदाय स्तरावर काम करेल. आन्ध्र प्रदेश, महाराष्ट्र व ओडिशा ह्या लक्षित राज्यात कांही जीवनोपार्जक

हस्तक्षेप घेतले जातील व सर्व किनारपट्टीतील राज्ये व त्यातील जिल्हे व दक्षिण आशियाई क्षेत्रातील ज्ञान सामायिक करता येईल.

2.1: प्रकल्प परिणाम सारांश

परिणाम 1: किनारपट्टी व सागरी पर्यावरण ह्याचे अनुकूलन व त्याच्या सेवा

7. ह्या परिणामान्तर्गत घेतलेल्या क्रिया कलापान्मधे किनारपट्टी व समुद्री पर्यावरण लवचिक करण्यास संवर्धन, पुनर्स्थापन व देखरेखीने अनेक अनुकूलनीय व शाश्वत लाभकारी गोष्टी घडतील. राष्ट्रीय स्तरावर व सर्व किनारपट्टी राज्यात एक दीर्घावधि प्रणाली ची स्थापना होईल ज्यात किनारपट्टी च्या सम्वेदनशिलतेचा आराखडा घेतला जाईल व ज्याने किनारपट्टी पर्यावरण ह्याचे पुनर्स्थापन करण्यास व कार्बन जप्ती सकट त्याचे परिणाम व्यवस्थित बघितले जातील. तीन राज्यात ३४ लक्षित ठिकाणी, वनविभागाशी समुदाय सह प्रबंधनाने, दोन्ही प्रकारे, पुनर्स्थापनेत कामांच्या संधी घेण्यास व स्रोताला प्रदुषण व अवैधानिक कामे नियंत्रित करून स्वस्थ हालतीत ठेवण्यास -लाकुड कापनी व इतर वनोपज प्रबंधन जवळून सहाय्य करतील.

8. क्रमवार व दिशा निर्देश ठरवले जातील व पुनर्स्थापना प्रयत्न हटी घेतले जातील ज्यात हे सामिल असेल. i) जल वैज्ञानिक पुनर्निवेश पद्धतीने खारफुटी पुनर्स्थापन केले जाईल उदा. मुख्य व शाखा कालव्यांच्या बांधाकामाने मुक्त भरती प्रवाहाचे पुनर्निर्माण; ii) बियाणे व रोपे लावून खारफुटी पुनर्स्थापन करणे; iii) जंगलाची लागवड करून अवसादन व अपक्षरण नियंत्रित करून जलग्रहांची पुनर्स्थापना; iv) जल वैज्ञानिक पुनर्निवेश करून समुद्रीचारा व खार ह्याची पुनर्स्थापन करणे; v) कृत्रिम प्रवाल भित्ति तयार करणे; vi) किनारपट्टी मधील खार्या पाण्याच्या सरोवरांचा जल वैज्ञानिक पुनर्निवेश करणे; vii) ढीगा वरची लागवड पुनरस्थापित करणे; viii) विविध झाडांचा वापर करून निवार्याच्या जागा तयार करायच्या.

परिणाम 2: लवचिक हवामानामुळे किनारपट्टीतील समुदायांची वर्धित अनुकूलित जीविकोपार्जन क्षमता

9. हे GCF फंडिंग व आर्थिक सहयोग अश्या संवेदनशील समुदायांसाठी उपयोगात आणले जाईल ज्यांचे सध्याची मासेमारी व शेती वर बदलत्या हवामानाने वाढत्या प्रमाणात नकारात्मक प्रभाव होणार आहे. हे समुदाय लक्षित राज्यातील 34 ठिकाणी वसले आहेत. परिणामी वर्धित अनुकूलन क्षमता असेल ज्यात सध्याचे जीविकोपार्जना सकट लवचिक हवामानाशी अनुकूलन ही असेल व शेती/मत्स्यपालन सारखे उद्योग वाढवण्यासाठी आर्थिक सहाय्य ही असेल. ह्यात अनुकूलित जीविकोपार्जनाचे दीर्घावधि सातत्य व व्यापार योजना, आर्थिक सहाय्य, प्रमाणपत्रिकरण, इको उत्पादनांचे लेबलिकरण व बाजारात प्रवेश ही असेल. जीविकोपार्जना साठी तंत्र सहाय्य ही डिले जाईल i) किनारपट्टीतील पर्यावरणावर बफर हवामान परिणाम झाल्याच्या आधारावर ii) सध्याचे शेतीचे प्रकार बदलत्या वतावारनात अनुकूलित करत आहेत. जीविकोपार्जनात खालील सामिल आहेत -

- मत्स्यपालन: खेकडे पालन, कालव पालन, ऑयस्टर पालन, खेकडे डिम्बोषक, शोभेसाठी मत्स्यपालन, बदक-मत्स्य पालन, समुद्री तन पालन, बहु पौष्टिक मत्स्यपालन
- मत्स्यपालन उत्पादनावर प्रक्रिया: जोडमूल्य मत्स्य उत्पादना करता MSMEs, मत्स्यभोजन प्लांट, मासे व शंख प्रक्रिया केंद्र

- किनारपट्टी पर्यटन: स्कूबा डायविंग, पर्यटन, किनारपट्टीतील लाकडा व्यतिरिक्त उत्पाद: मधा साठी मधमाशी केंद्र
- हवामान अनुकूलित पीक: एरोमेटिक व औषधीय उत्पादने, मशरूम उत्पादन, कालीमिरी, जायफल दालचीनी बरोबर नारल व सुपारी ह्यांची लागवड: व
- हवामान अनुकूलित पीकावर प्रक्रिया: आंबे पिकविनी कोष्ठ व लगदा तयार करणे, नारलाचे तेल काढणे

परिणाम 3: सशक्त किनारपट्टी व समुद्री प्रशासन व संस्थेची रूपरेख

10. ह्या परिणामात भारताच्या 13 किनारपट्टीतील राज्यात व केंद्र शासित प्रदेशांमध्ये ,परिणाम 1 मध्ये पर्यावरण पुनर्स्थापने साठी असलेला दृष्टिकोण ह्याला वाढते प्रतिरूप ठेवून व परिणाम 2 मध्ये केलेले लवचिक हवामान जीविकोपार्जन समर्थन ह्यासाठी मार्ग असतील, तसेच, बृहन्न दक्षिण आशियाच्या देशांमधिल लवचिक किनारपट्टी बद्दल माहिती जाणून घेता येईल. ह्यात सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रात समग्र अनुकूलन, सर्व किनारपट्टी प्रांतातील संस्थांच्या नेटवर्क च्या मध्यमाने योजना आणि बजट व ठरवलेले मूल्यांकन व लागत-नफा विश्लेषण सामिल आहे. ह्याने EbA त नविन गुन्तवणुक ला प्रोत्साहन व पुराव्या सकट माहिती चे समयीकरण करता येईल. किनारपट्टी क्षेत्रात योजना व प्रशासनासाठी जास्त प्रमाणात सार्वजनिक व खाजगी क्षेत्रात लोक सहभागी होतील ज्या मुले समग्र दृष्टिकोण क्षमता वाढेल व नवी नीति व आर्थिक बदलेन समुदाय केन्द्रित पर्यावरण अनुकूलन होईल.

3. प्रकल्प क्षेत्री अनुसूचित जाती व अनुसूचित जनजाति समुदायाची उपस्थिति

.11भारतात ३ मुख्या वर्गात समाज दुर्लक्षित समुहान्ना वैधानिक मान्यता आहे -इतर मागासलेले लोक) OBCs) ,अनुसूचित जाती) SCs) व अनुसूचित जनजाति) STs). 2011च्य जनगणनेनुसार भारतातील लोकसंख्येच्या SCs व STs क्रमाने%16.6 व %8.6 आहेत .

.12अनुसूचित जातीतील लोक एकसमान नाही व ते अनेक जाती व उपजातीत, तसेच, भाषेने व भौगोलिक रित्या वाटले गेले आहेत .भारतीय समाजात पारंपरिक रित्या खालील दर्ज्याच्या लोकांना “अनुसूचित जाती” हे संयुक्तिक वैधानिक नाव आहे .हे समूह आता भारतीय सन्विधानाने इतिहासात ते परंपरेने सुविधाहीन असल्याचे मान्य केले आहे व त्या मुले त्यांना आता कांही विशेष अधिकार व अधिमान्य सुविधा दिल्या आहेत .अनुसूचित जातीतील लोक दलित म्हणवले जातात ज्याचा अर्थ आहे-उत्पीडित .

.13देशात एकूण 705 जातीय समूह अनुसूचित जनजाति म्हणून सूचित केले जातात .देशाच्या मुख्या भू-भागात, अनुसूचित जनजाति चे लोक आदिवासी म्हणून ओलखले जातात ज्याचा अर्थ आहे मूल-निवासी 2011 .च्या जनगणने प्रमाणे भारताच्या एकूण लोकसंख्येच्या %8.6 किंवा 104 लक्ष्य लोक आदिवासी आहेत .

अनुसूचित जनजातिच्या लोकांवर विशेष लक्ष्य जाते ते त्यांच्या जंगलात, शेती मासेमारी द्वारे प्रकृतीच्या जवळ रहाण्याच्या वृत्तीने .म्हणजे त्यांचे जीविकोपार्जन सरळ हवामान बदलल्याने प्रभावित होईल.

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

14 .ह्या प्रकल्पाच्या संदर्भात हे लक्ष्यात घेण्या सारखे आहे कि जास्तितजास्त किनारपट्टीतील मासेमार लोक अनुसूचित जातीतील किंवा अनुसूचित जनजातिल नाही .फार तर ते इतर मागासलेले(OBCs) व मागासलेले(BCs) ह्या वर्गात मोडू शकतात .पण हे स्टेट प्रमाणे बदलत जाते .

.15भारतातील STs ची परिभाषा धारा ३६६) २५ (मधे आहे त्या प्रमाणे, ' अश्या जनजाति कुँव जनजाति समुदाय किंवा जनजातितले समूह किंवा धारा ३४२ मधे सांगितलेले जनजाति समूह व भारताच्या राष्ट्रपतीनी उद्घोषित करून सर्व साधारण लोकांना सूचित केले आहे” . त्यांची ओळख साधारण पणे त्यांची कांही वैशिष्ट्ये –त्याचे आदिमपण, विशिष्ट संस्कृति, भौगोलिक अलगाव व मागासलेपण ह्याने होते.

.16अनुसूचित जनजाति हे राज्य व केंद्र शासित प्रदेशावर आधारित आहे .एक राज्यात अनुसूचित जनजाति म्हणून घोषित केलेला समुदाय दुसऱ्या राज्यात किंवा केंद्र शासित प्रदेशात तसाच असेल असे नाही.SCs/STs यादीत सल्लागार समिति द्वारा आधी आवश्यक वैशिष्ट्ये ठरवली जातात)लोकुर कमिटी १९६५ .(अनुसूचित जनजाति असन्यास आवश्यक गोष्टी

- आदिम वैशिष्ट्याची लक्षणे
- वेगली संस्कृति
- समुदायात मिसलन्याची लजालू प्रवृत्ति
- भौगोलिक अलगाव
- मागासलेपण

.17SCs व STs राज्या प्रमाणे बदलतात .SCs व STs ची यादी खालील लींक्स वर उपलब्ध आहे.

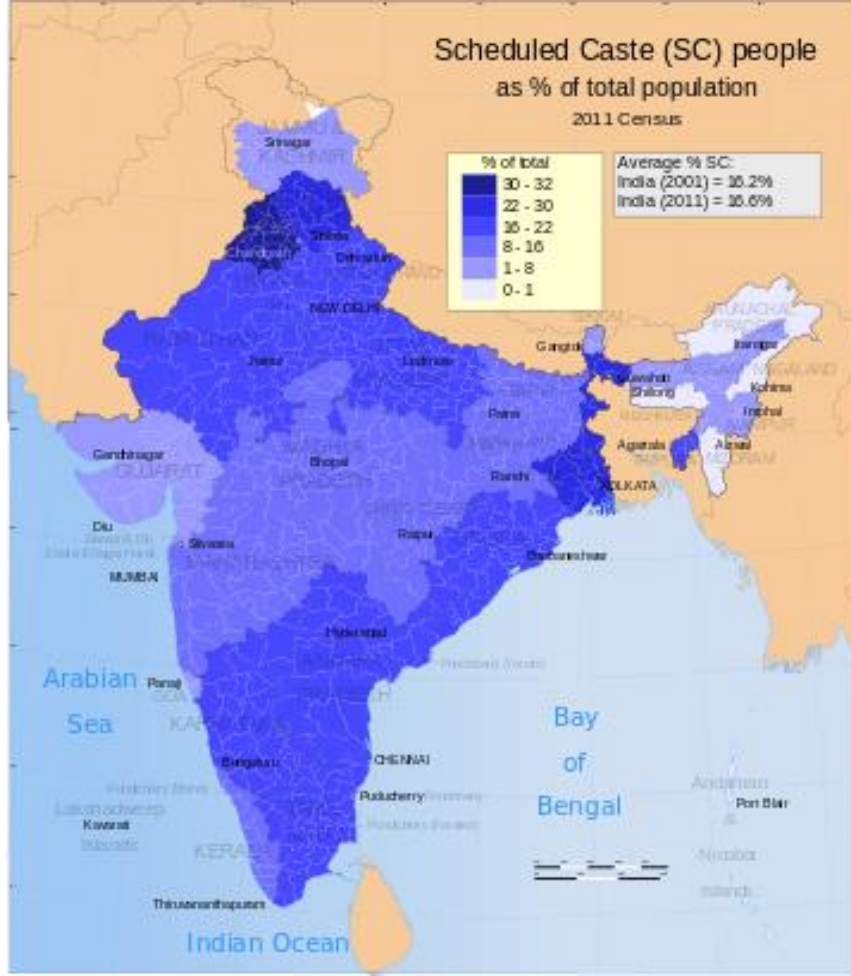
- अनुसूचित जाती : <http://socialjustice.nic.in/UserView/index?mid=76750>
- अनुसूचित जनजाति : <http://tribal.nic.in/ST/LatestListofScheduledtribes.pdf>

18. अनुसूचित जाती चे प्रसरण चित्र अ -1 मधे आहे तर अनुसूचित जनजाति चे प्रसरण चित्र अ- 2 मधे आहे.

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

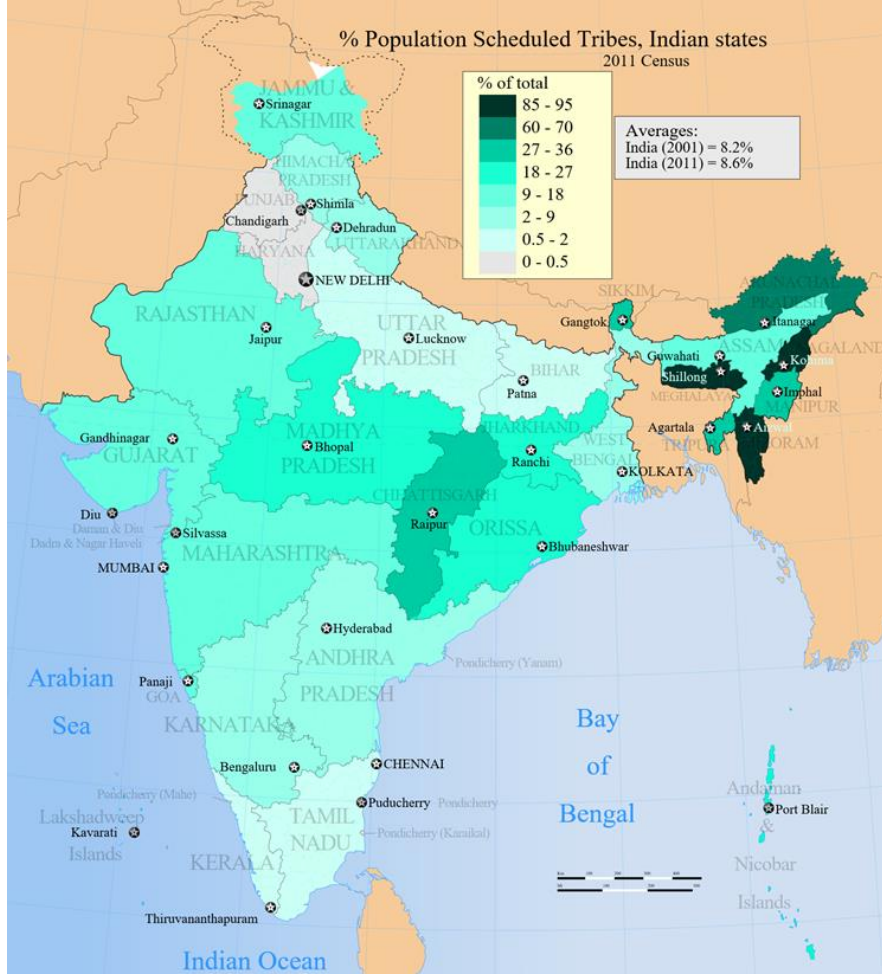

19. वर बघितल्या प्रमाणे जास्तितजास्त किनारपट्टीतील मासेमार लोक अनुसूचित जातीतील किंवा अनुसूचित जनजातिल नाही. तरीही नेशनल फिश वर्कर्स फोरम (NFF)जो अराजनैतिक स्वायत्त संघ आहे,(मासेमारी असंघटित क्षेत्रात मोडतो)व ज्याचे राज्य व जिल्हा स्तरावर घटक आहेत, ने बर्याच काला पासून ह्या समुदायाला जनजाति वर्ग देण्याची मागणी केली आहे.

¹ <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=33731323>

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

चित्र 3.2 भारतात अनुसूचित जमाती वितरण³⁴

20. हा प्रकल्प व विशेष करून हयातील विविध जीविकोपार्जन उपाय म्हणून मासेमारी व किनारपट्टी च्या समुदाय व भारतीयों साठी आहे. किनारपट्टी जवळ गोडे व खार्या पाण्यात मासेमारी व सम्बंधित इतर कामे आणि मीठ बनविण्याच्या कामात मजूरी ची कामे हे दलित वर्ग (SCs) करू शकतात . किनारपट्टीत वसलेल्या लोकात SCs व STs आहेत (मासेमार व इतर वस्त्या सोडून) ज्या ह्या प्रकल्पात लक्षित केल्या जातील -किनारपट्टी त दलित वस्ति ही असू शकेल जे समुद्रत मासे मारण्या साठी जात असतील , उदा. शेत मजूर म्हणून काम करत असतील. कधी कधी मासेमार व दलितां मधे तनाव असतो.

21. समुदाय संस्था (उदा. पंचायत, पेददालू, पाडू प्रणाली इ) ज्या जास्त करून जात नाते सम्बन्ध, किंवा धार्मिक कारणाने संघटित असतात, व आपसातले टंटे सोडावण्यास महत्त्व पूर्ण भूमिका असते. ह्या बरोबरच संसाधने वाटप व उपयोग, संसाधना वर समान हक्क व सामाजिक न्याय ह्यात ही मदत करतात. जेव्हा खूप लोक एकाच संसाधना वर

³⁴ <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=33732550>

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

अवलंबून असतात अश्या वेळी त्यांच्या उपभोगा साठी अधिकाधिक समुदायांन्नी संसधानांच्या प्रबंधना साठी आपली स्वतःची एक पद्धत तयार केली आहे ज्या मुले टंटे व वाद टालता येतो. प्रबंध पद्धतीची सुरवात संसाधानांचा प्रकार, उपलब्धतेची परिस्थिति व त्याचा उपयोग आणि लोकान्मधिल आपसातील सम्बन्ध ह्यावर अवलंबून होती. (कुरिअन 1998)

22. भारत सरकार अनुसूचित जनजाति व इतर पारंपरिक वनवासी (वनाधिकार स्वीकार)धरा 2006 च्या अंतर्गत जंगलाचे व जंगलातील जमिनीवर वसाहतिचे हक्क आदिवासी व इतर वनवासी जमातींना ज्या जंगलात पूर्वी पासून राहात आहे पण त्यांच्या हक्काची नोंद कुठेच झालेली नाही त्यांस हक्क देण्य साठी प्रतिबद्ध आहे. हा कायदा त्यांच्या जंगलातील जमिनिवरचा हक्क व जंगलात रहण्यास मान्यता देण्य पुरताच नाही तर तो इतर अनेक हक्क आपल्या किंवा समुदायाच्या जीवीके साठी सवतःची शेती करण्याचा ही आहे. तसेच, इतर अनेक स्त्रोतान्वर त्यांचे नियंत्रण असल्य बाबत पण देतो जसे, स्वामित्वाचा हक्क , जंगलातील वस्तु गोला करणे, त्याचा उपयोग किंवा व्यापार करणे व निस्तार सारखे समुदाय अधिकार, आदिवासी समूह व शेती-पूर्व समुदायांना राहण्याचे हक्क, जंगलाचे संरक्षण व पुनःलागवड किंवा वाचाव्याचे हक्क व इतर सामुदायिक जन्गलान्च्या संसधानांचे प्रबंधन जे ते आदिकाल पासून जपत आहेत व त्यांच्या निरंतर उपयोग साठी जपत आहेत.

.23भारतात मासेमार समुदाय समरूप नाही कारण ते वेगवेगळ्या जातिंचे आहेत व ते कोणत्य पट्टी वर राहतात ह्या वर ह्या समुदायांच्या आपापल्या वेगळ्या सांस्कृतिक व सामाजिक रीती आहेत .किनारपट्टी च्या प्रत्येक प्रांतात कमित कमी दोन किना तीन अश्या जाती आहेत ज्या फ़क्त मासेमरिचीच कामे करतात .ती कामे शेतीच्या मुख्य धारेशी सम्बंधित नसतात .पण तरीही साधारण पणे मासेमारी करणारी गावे किंवा वस्त्या एक जातिय असतात व त्या गावात त्यांचे इतर जमातीच्या इतर कामे करणार्या) जसे मजूरी, भारवाहक इ (.जाती वर वर्चस्व असते .(%99.9) प्रत्येक जातीचे एक विशिष्ट भौगोलिक पट्टी वर वर्चस्व असते) आपसातील नाते सम्बन्ध .(दुसर्या पट्टी वर दुसर्या जातीच्या समुदायांचे वर्चस्व असते .

.24मासेमारांच्या वस्तीत/गावात फ़क्त %0.01 किंवा कमी दलित परिवार असू शकतात जे शेत मजूरी किंवा भर वाहाकाची कामे करतात

.25मासेमार समुदाय पारंपरिक रित्या जातीच्या आधारावर संगठित असतो तसाच तो इतर क्षेत्रात जसे -मशीनीकरण, होडी मालक संगठन, ट्रेड यूनियन, सहकारी संस्था) सरकारी व खाजगी(, स्वसहायता समूह, फेडरेशन इ.ही संगठित असतो.

.26प्रकल्प प्रांतातील मासेमारी करणार्या कांही मुख्य जाती

- आन्ध्र प्रदेश :वादाबलिजास, जलारिस,पत्तापू व पल्लेस
- ओडिशा :वादाबलिजास, जलारिस, कैब्रतास, खान्दयाट्स व राज्भंसिस
- महाराष्ट्र :कोली

समाज समावेशित योजने तील रूपरेखा विकसनाच्या आधारा च्या धारणा

27. ही रूपरेखा ह्या धारने वर आधारित आहे कि कुठल्या ही कामा मुले लोकांचे स्थालान्तरण/पुनर्वसन होणार नाही.
28. आवश्यक असल्यास प्रत्येक राज्या साठी ह्या SIPF च्या रूपरेखेच्या आधारावर समाज समावेशित योजना तयार केला जाईल.
29. हे लक्ष्यात घ्यायला हवे कि कोणता ही प्रान्त नियोजित क्षेत्राची जमीन गैर आदिवासी क्षेत्रात बदल करण्याची परवानगी देत नाही. तसेच, नियोजित क्षेत्राची जमीनीचे हस्तांतरण फक्त जनजाति समुदाय किंवा सरकार लाच करता येते.

4. आदिवासी समुदायांसाठी कायदा व संस्थे ची संरचना

4.1 विधान,नीति व नियम

.30खालील विधाने अनुसूचित जाती व जनाजतिंच्या प्रकल्पा साठी वैध आहेत –

- भारताचे संविधान
- अनुसूचित जाती व जनाजति आदेश) संशोधित(, 2002
- अनुसूचित जनाजति व इतर वनवासी) 212 संशोधन सह (व दिशा निर्देश
- अनुसूचित जाती व जनाजति) अत्याचार निरोधक (नियम 1989 व सन्शोधन 2015
- बालश्रम उन्मूलन . नियम 1986
- वन संरक्षण , नियम 1980
- पंचायत राज , नियम 1996
- किमान मजूरी , नियम 1948
- पंचायत) नियोजित क्षेत्रात प्रभावित (नियम 1996 (**PESA**)
- आन्ध्र प्रदेश नियोजित क्षेत्रातील जमीनीचे हस्तांतरण नियमन कायदा1950
- आन्ध्र प्रदेश नियोजित वस्तु आदेश, 1973

4.2 बहुपक्षीय करार व क्रमवारी

31. भारत सरकारने SCs व STs च्या सम्बंधित खालील प्रमाणे अनेक अंतर राष्ट्रीय व प्रांतीय करार व नियमावली वर सहया केल्या आहेत –

- **ILO** अधिवेशन क्र .107, जे स्वतंत्र देशांच्या रहिवासी व इतर जनजाति व अर्ध जनाजतिंच्या लोकांचे एकीकरण व संरक्षणासम्बन्धी आहे .
- नैसर्गिक संसाधना पर्यंत पोच व त्यांचा योग्य व बरोबरीने वापर करून त्या पासून मिळालेल्या फायद्याची बरोबर वाटणी करण्या सम्बन्धी , जैविक भिन्नता अधिवेशन , नागोया प्रोटोकॉल
- सामाजिक व राज नैतिक अधिकार ह्या साठी अन्तरराष्ट्रीय करार
- दिव्यांगाच्या अधिकारा साठी अधिवेशन
- यातना व इतर अमानुषीय अत्याचार किंवा दुर्व्यहार व शिक्षा चे अधिवेशन

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

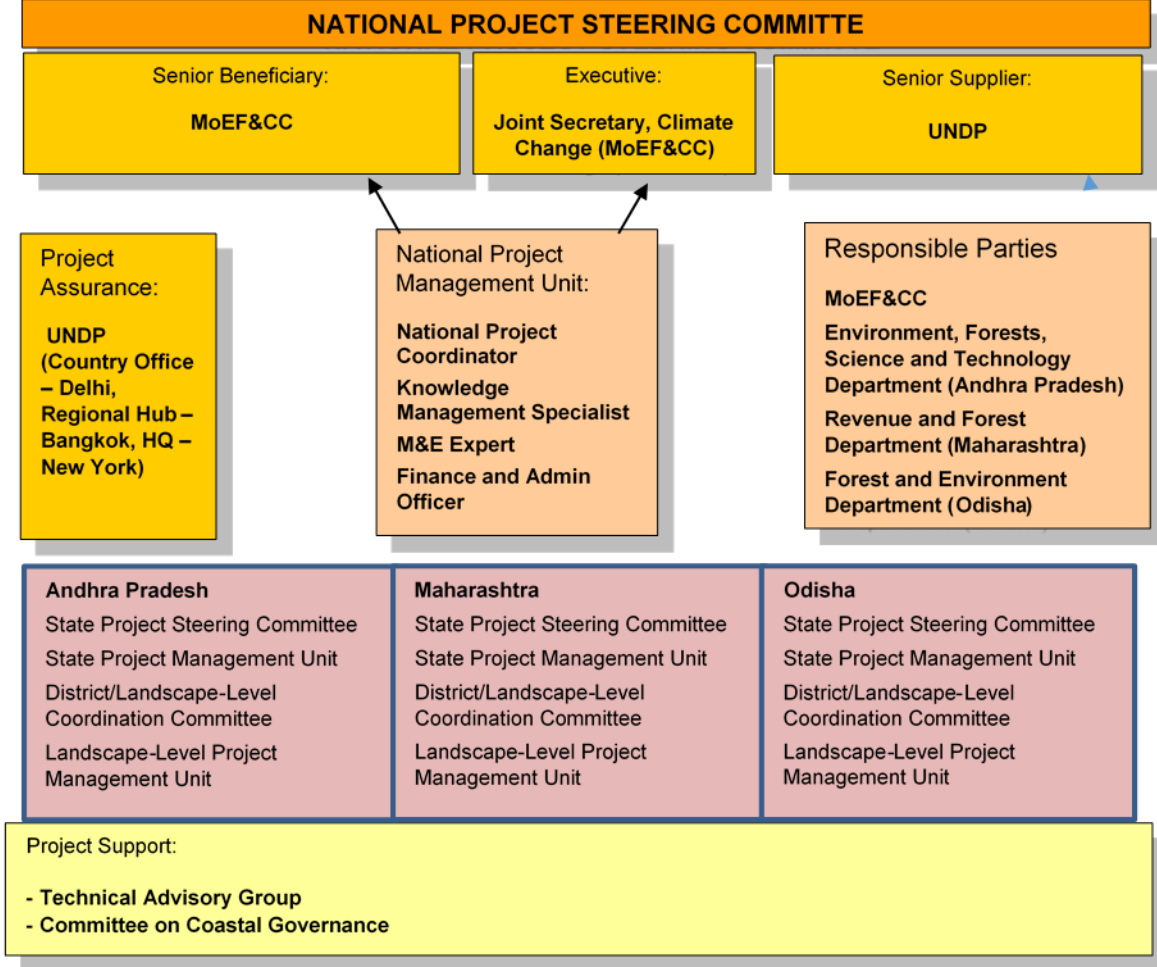
हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

- भ्रष्टाचारा विरुद्ध **UN** चे अधिवेशन
- आर्थिक, सामाजिक व सांस्कृतिक अधिकरा विषयी अंतर राष्ट्रीय करार
- सर्व प्रकार च्या वंश सम्बंधित भरद भाव दूर करण्या साठी अंतर राष्ट्रीय अधिवेशन

5. लागूकरण व संचालन

5.1 मुख्य प्रबंधन संरचना व जिम्मेदारी

32. SIP चे प्रबंधन व लागूकरण ची प्रक्रिया एकूण प्रकल्प राबवण्यासाठी असलेल्या ESMF मधे वर्णित प्रकल्प प्रबंधन संरचना द्वारे होईल - खाली दाखवलेल्या चित्र ए 3 प्रमाणे

चित्र अ3 - प्रकल्प संगठन संचालन

5.2 SIP ची व्यवस्था, विकास व लागूकरण

33. कोणते ही काम सुरु करण्या आधी SIFP च्या प्रत्येक लघु प्रकल्पाची तपासणी MoEF&CC व UNDP करतील. SIFP व ESMF प्रकल्प मुले प्रयवारांनाला असलेल्या धोक्याला चिन्हित करतील व ते कामित कमी करण्या साठी प्रकल्प कसे हतालायाचे ह्या बाबतीत निर्देश देतील. पुढे SIFP व ESMF प्रकल्पाच्या प्रभावित लोकांसाठी ज्यांना असे वाटते कि त्यांचे म्हनने लक्ष्यात घेतले गेले नाही त्या लोकांसाठी तक्रार निवारण यन्त्रणा ची व्यवस्था करतील

34. SIFP च्या कामाच्या देखावेची जवाबदारी MoEF&CC ची राहिल. MoEF&CC राष्ट्रीय प्रकल्प संचालन समितीच्या मंजूरीने सुनिश्चित करेल कि SIFP पुरेश्या आहेत व पलाल्या जात आहेत. NPMU हे सुनिश्चित करेल कि जिथे सुधारना आवश्यक आहे त्या वेलाशिर केल्या जाट आहेत

35. प्रत्येक प्रांतीय स्तरावरील SIFP, ESMF च्या रुपरेखे प्रमाणे संस्थानिक व्यवस्था व प्रकल्प राबविण्याची पद्धत पालतील

36. तसेच, प्रकल्पाच्या सर्व क्षेत्रात ESMF मधे दिलेल्या रुपरेखे प्रमाणे तक्रार निवारण यंत्रणा लागू होईल

37. पर्यावरण (ESMP) सम्बन्धी सर्व बिंदु लक्षात घेवून त्या जागेला साजेशी SIP तयार केली जाईल. SCs/STs/OBCs व इतर समुदाय जे ह्या प्रकल्प मुले प्रभावित होतील त्यांचा सल्ला घेवुन तयार केली जाईल.

6. संवाद

6.1 सार्वजनिक सल्ला आणि प्रकटन

38. SIFP मधे सार्वजनिक सल्ला हित ग्राह्यांना प्रकल्पशी जोडण्याचा भाग आहे. प्रकल्प वेगवेगळ्या हितग्राही, सम्बंधित सरकारी विभाग, औद्योगिक समूह, गैर-सरकारी संस्था व प्रत्येक सामुदायिक लोकांशी चर्चा करून शासनाने मान्य केला असतो. प्रकल्प तयार करताना खूप चर्चा केलि आहे व अशी आशा आहे कि इतर कोणत्याही प्रभावित समुदायांशी चर्चा पुढे चालू राहिल. अशी अपेक्षा आहे कि समुदायाच्या गरजे प्रमाणे केलेला प्रकल्प पूर्ण पणे स्वीकारला जाईल

39. प्रकल्पाच्या स्थिति बाबत UNDP व भारत सरकार गीत ग्राह्यांना वेळोवेळी त्याची सूचना देण्याची सोय करतील. सूचना लेखी, रेडिओ, इतर सामाजिक माध्यम किंवा औपचारिक रिपोर्ट्स ने दिली जावू शकते. सर्वोपयोगी टेलफोन नंबर प्रकल्पाच्या पूर्ण वेळेस चालू राहिल. प्रकल्प सम्बन्धी माहिती, चौकशी, शंका, तक्रारी ची नोंद एक रजिस्टर मधे केली जावून युआ सम्बंधित प्रबंधाकला कलवाल्या जातील.सर्व अहवाल इंग्रजी व योग्य स्थानीय भाषेत केला जाईल

40. सामुदायिक प्रकारान्मधे खालील माहितीची नोंद केलि जाईल

- वेळ, तारीख आणि चौकशीचा प्रकार, चिंता, तक्रारी आणि / किंवा तक्रारी;
- सुचनेची पद्धत (टेलीफोन, पत्र, स्व संपर्क)
- नाव, संपर्काचा पता, व संपर्क नंबर
- चवकशी, तक्रार व त्या बददल हटी घेतलेली कार्रवाई
- कार्रवाई चा निकल व कार्रवाई करणार्या व्यक्तीचे नाव

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

41. कांही तक्रारी, चवकशी च्या कार्रवाई करता जास्त वेळ लागू शकतो त्या वेळी तक्रार करण्या र्याला कार्रवाई च्या प्रगति बदल सूचित करत राहावे लागते. सर्व चवकशी व तक्रारींची पूर्ण शहानिशा करून वेळोवेळी त्याची माहिती तक्रार करण्यार्याला दिली गेली पाहिजे. ज्या तक्रारी लवकर सुटनार्या नाहीत त्यांच्या साठी तक्रार निवारनाची प्रक्रिया जी ESMF मधे दिली गेली आहे तीच SIPF साठी पण लागू असेल.

42. नामांकित PMU/कंत्राटदार सर्व चौकशी व तक्रारी चे पुनरावलोकन करून त्याचे समाधान करण्या साठी जबाबदार असतील.

7.देखरेख व मूल्यांकन

43. राष्ट्रीय स्तर वरील असलेल्या प्रकल्पा बदल चर्चा करून त्यांच्यावर सम्मति देण्या साठी व प्रकल्प सुरु असलेल्या प्रांतातील प्रकल्पा च्या वार्षिक योजनेचे पुनःनिरिक्षण करण्या साठी राष्ट्रीय प्रकल्प संचालन समिति वर्षातून कामित कमी दोन वेळा बैठक घेईल. NPSC ला NPMU चा पाठिंबा राहिल. NPMU आन्ध्र प्रदेश, महाराष्ट्र व ओडिशा ह्या तिन्ही प्रकल्प प्रान्तांशी संपर्क ठेवून राष्ट्रीय स्तरावर राबवानार्या प्रकल्पाच्या निरनिराल्या भागांचे नियमित समन्वया साठी जबाबदार आहेत. NPMU च्या शीर्ष स्थानी राष्ट्रीय प्रकल्प समन्वयक असतील ज्यांना इतरांच्या व्यतिरिक्त देखरेख व मूल्यांकन तज ह्यांचे सहाय्य मिळेल.

44. प्रांतीय प्रकल्प संचालन समितीत (SPSC)सम्बंधित प्रांतातील विभागांचे,एजेंसी,हितग्राही, खाजगी सेक्टर, औद्योगिक ,NGO व प्रांतीय शासनाने नामांकित केलेले व UNDP आणि MoEF&CC चे प्रतिनिधि असतील. प्रकल्प राबवान्याची प्रगतीचा आराखडा घेण्या साठी व प्रकल्प सुरलित पणे राबवण्या साठी लागणारे निर्णय घ्यायला SPSC वर्षातून कामित कमी दोन वेळा बैठक घेतील

45. प्रत्येक SPSC ला SPMU चा पाठिंबा असेल जे प्रांतीय स्तरावर प्रकल्पाचे समन्वय करण्या साठी जबाबदार आहेत. प्रांतीय प्रकल्प निर्देशक (SPD) SPMU चा मुख्य अधिकारी असेल जो मुख्य सचिव (१) किंवा त्यांचा प्रतिनिधि असेल. SPD प्रांतीय स्तरावर प्रकल्प राबवण्यास जबाबदार असेल. SPD (अ) UNDP, MoEF&CC व इतर विभागांशी समन्वय करण्या साठी (ब) प्रकल्प गटाला दिशा निर्देश देण्या साठी (स)अहवालाचे अवलोकन व प्रकल्पा सम्बन्धी इतर प्रशासनिक व आर्थिक व्यवस्था कन्यास जिम्मेदार असेल. SPD ला SPM सहाय्य करतील ज्यांची जिम्मेदारी अश्या प्रकारे असेल- (1)प्रकल्प हित ग्राह्यांशी राज्य सरकार व केंद्र सरकार एजेंट्स बरोबर व UNDP - GCF ह्यांच्याशी समन्वय करतील.(2) प्रकल्पाचे मूल्यांकन करणे (3)प्रकल्प राबविनार्या सर्व सहयोग्यांचा समुचित पत्र व्यवहार ठेवणे व दस्तावेज संकलित करणे व (4) प्रकल्पाच्या परिणाम बदल प्रसिद्धि साठी सहाय्य करणे

46. जिल्हा स्तरावर जिल्हा/भूदृश्य स्तराच्या प्रकल्प संचालन समिति असतील(DLCCC / LLCC) ज्याचा प्रमुख जिल्हाधिकारी असेल. सर्व सम्बंधित विभागांचे, एजेंसी, ग्राम समिति, व समुदाय प्रमुख/ग्राम सेवकांचे ह्या समितीचे सदस्य असतील. LLCC जिल्हा स्तरावर योजना तयार करणे, लागू करणे, त्यावर लक्ष्य ठेवणे व समन्वय करण्या साठी जबाबदार असेल. LLCCPLLPSCला DPMU चे सहकारी मिळेल जे प्रकल्पा साठी देखरेख, मूल्यांकन व प्रबंधन ह्या साठी टेक्नीकल पुढाकार उपलब्ध करून देईल

47. वर बघितल्या प्रमाणे देखरेख व मुल्यांकनाचे विविध स्तर आहेत ज्या मुले SEPF / SIP ह्यांचे आपोआप वेगवेगल्या स्तरावर देखरेख व मूल्यांकन होईल. ह्या मुले SEPF / SIP मधे अवलोकन साठी बहुप्रवेश मिलु शकतो. SEPF व उपयोजना SIP चे पुनरावलोकन सम्पूर्ण प्रकल्प समयी वेळोवेळी होवून आवश्यकतेनुसारप्रकल्प मुले SCs/ STs

व इतर प्रभावित समुदायान्ना बरोबर घेवुन त्यात बदल ही होतील. विशिष्ट तक्रारी उदा. टियर २, चा अर्थ आपोआपच SIP वर पुनर्विचार करण्याची आवश्यकता आहे असा होतो.

8. समाज समावेश योजने चे बजट

48. प्रकल्पाच्या एकूण बजट मध्ये SIFP क्रियान्वयनाचे सर्व खर्च सामिल आहेत. SIP प्रकल्पा च्या व्यवस्थित क्रियान्वयन, प्रबंधन व देखरेखी साठी सम्पूर्ण खर्चाचा विस्तृत आराखडा व त्याच्या स्रोता बदल ही माहिती देईल

GCF आदिवासी लोक योजनेची (समाज समावेश योजना) रूपरेखा.

49. सर्व प्रकल्पांसाठी आदिवासी लोकांवर मोठ्या प्रमाणात असर करणारी अशी “आदिवासी लोक योजना” (IPP) ही GCF ची आवश्यकता आहे. २.१.१ मध्ये दाखवल्या प्रमाणे, आवश्यक असल्यास, एक “समाज समावेश योजना” (भारतीय लोकांना सोयीचे असावे म्हणून असे नाव) , प्रत्येक प्रान्ता करता तयार केली जाईल ज्याचा फोकस राज्यातल्या जनजाति समुदायांवर असेल व ती योजना SIFP मध्ये दिलेल्या दिशा निर्देशान्प्रमाणे असेल.

50. SIP/ IPP ची सविस्तर माहिती व व्यापकता सम्बंधित सामाजिक समुहान्वर होणार्या प्रभावांच्या अनुरूप आहे. ही रूपरेखा GCF आदिवासी लोक योजना तयार करण्या साठी दिशा निर्देश देते, पण, तरीही दिलेल्या क्रमात आवश्यक नाही.

जीसीएफ स्वदेशी लोकांचे योजनांची अमलबजावणी

ह्या विभागामध्ये, निर्णायक तथ्ये, लक्षणीय निष्कर्ष आणि शिफारस केलेल्या कृतींचे संक्षिप्तपणे वर्णन केले आहे.

प्रोजेक्ट ची माहिती

ह्या मध्ये प्रोजेक्ट ची साधारण माहिती दिली आहे, त्या मध्ये प्रकल्प घटक आणि कार्य जी एससी, एसटी आणि इतर मागासवर्गीयांवर परिणाम घडवू शकतात, ह्या वरचर्चा केली आहे, आणि प्रोजेक्ट व्याप्ती लक्षात घेतली आहे.

सामाजिक परिणाम मूल्यांकन

ह्या विभागामध्ये:

- प्रोजेक्ट संदर्भातील अनुसूचित जाती व जमातींना लागू असलेल्या कायदेशीर आणि संस्थात्मक आराखडाची समीक्षा घेणे.
- अनुसूचित जाती व जमातींवर लोकसांख्यिकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय वैशिष्ट्यांवर होणाऱ्या परीणामांची आधारभूत माहिती प्रदान करते, जमीन आणि भूप्रदेश जे वडिलोपार्जित किंवा प्राधान्यकृतपणे वापरले गेलेत, आणि ज्या नैसर्गिक स्रोतांवर ते अवलंबून आहेत,

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

- iii. वरील समीक्षा व आधारभूत माहिती च्या आधारे, महत्वाचे प्रोजेक्ट भागीदार शोधणे, प्रोजेक्ट ची तयारी आणि अंमलबजावणीच्या प्रत्येक टप्प्यावर, अनुसूचित जाती आणि जमातींसोबत अर्थपूर्ण चर्चा करण्यासाठी सांस्कृतिकदृष्ट्या योग्य आणि लिंग-संवेदी प्रक्रिया विकसित करणे.
- iv. प्रभावित अनुसूचित जाती आणि जमातींसोबत अर्थपूर्ण चर्चा करण्यासाठी मुल्यांकन करणे, तसेच प्रोजेक्टच्या संभाव्य प्रतिकूल आणि सकारात्मक परिणामांवर चर्चा करणे. आणि समुदायावर होणार परिणाम, आणि ते सामोरे जात असलेल्या विशिष्ट परिस्थिती आणि जमीन तसेच नैसर्गिक स्रोतांवर असलेला संभाव्य धोका, तसेच इतर समाज, प्रदेश किंवा राष्ट्रीय समाजातील सामाजिक गट ह्यांना मिळत असलेल्या सुविधांच्या तुलनेत अनुसूचित जाती आणि जमातीं ह्यांना मिळत असलेल्या कमी सुविधा ह्या वर विचार करण्यात येईल.
- v. तसेच, प्रोजेक्ट समजाऊन घेण्यासाठी, अनुसूचित जाती आणि जमातींवर लिंग-संवेदी मुल्यांकन, आणि त्याचा सामाजिक, आर्थिक आणि सांस्कृतिक स्थितींवर होणाऱ्या परिणामांचे मुल्यांकन कारणे हे सुद्धा समाविष्ट आहे.
- vi. अनुसूचित जाती आणि जमातींसोबत अर्थपूर्ण चर्चेच्या आधारे काही सूचना आणि बाबी लक्षात घेणे, आणि शोधणे, संभाव्य प्रतिकूल आणि सकारात्मक परिणाम टाळण्यासाठी ची आवश्यक उपाय, किंवा तसे उपाय उपलब्ध नसल्या, ते होणारे परिणाम कमी, सौम्य करणे, किंवा नुकसान भरपाई देणे, आणि ह्या प्रोजेक्ट द्वारे अनुसूचित जाती आणि जमातींना सुद्धा इतरांप्रमाणे योग्य सांस्कृतिक सुविधा प्रदान करणे ह्याची हमी देणे.

माहिती प्रकटीकरण, सल्लामसलत आणि सहभाग

ह्या विभागात:

- i. प्रोजेक्ट च्या प्रक्रियेत, परिणामी अनुसूचित जाती आणि जमातीं ह्यांना माहिती प्रकटीकरण, सल्लामसलत आणि सहभाग प्रदान करणे.
- ii. सामाजिक परिणामी मूल्यांकनाच्या आधारे, त्यांचे टिप्पण्या सारांशित करणे, तसेच चर्चा दरम्यान आलेल्या अडचणी शोधणे आणि त्या प्रोजेक्ट योजनेत कशा प्रकारे संबोधित केले आहे हे लक्षात घेणे.
- iii. ज्या प्रोजेक्ट उपक्रमात, जास्त समुदाय चा आधार आवश्यक आहे तिथे अनुसूचित जाती आणि जमातींसोबत अर्थपूर्ण चर्चातून, निष्पन्नातून आणि प्रक्रियेतून दस्तावेज तयार करणे, आणि अशा चर्चेतून निर्माण होणाऱ्या करार आणि अशा उपक्रमांना सुरक्षित ठेवण्यासाठी चे उपाय योजना तयार करते.
- iv. अंमलबजावणी करण्यासाठी च्या चर्चा आणि सहभाग प्रक्रिया ची माहिती, ज्या मध्ये अनुसूचित जाती व जमातींच्या अंमलबजावणी दम्यांच्या सहभागाची खात्री देण्यात येते.
- v. तसेच वंचित असलेल्या अनुसूचित जाती व जमातींसाठी मसुदा जाहीर करून तो निश्चित करण्याची पुष्टी देणे.

फायदेशीर उपाय

ह्या विभागामध्ये, निर्दिष्ट करते की, अनुसूचित जाती व जमातींना सुद्धा सामाजिक तसेच सांस्कृतिक सोयीसुविधा उपलब्ध होतील, ज्या सांस्कृतिक दृष्ट्या योग्य आहेत व लिंग भेद नसावेत.

पर्यायी उपाय

ह्या विभागामध्ये अनुसूचित जाती व जमातींवर होणाऱ्या विपरीत परिणामांना वर उपाय सांगते, ज्या ठिकाणी टाळणे अशक्य आहे, तिथे अशा निदर्शनास आलेल्या अनिवार्य विपरीत परिणामांना उपाय योजना बदल माहिती देणे.

क्षमता बांधणी

ह्या विभागामध्ये, (१), अनुसूचित जाती व जमातींच्या अडचणी सोडवणाऱ्या सरकारी संस्था च्या, तसेच (२), प्रोजेक्ट मधील अनुसूचित जाती व जमातींच्या संस्थाना, प्रभावीपणे अनुसूचित जाती व जमातींचे प्रतिनिधित्व करण्यासाठी सामाजिक, कायदेशीर व तांत्रिक क्षमता मजबूत करते.

तक्रार निवारण यंत्रणा

अनुसूचित जाती व जमातींवर झालेल्या दुःखाचे निवारण प्रक्रिया ची माहिती देते. तसेच ह्या प्रक्रिया अनुसूचित जाती व जमातींना कशा वापरता येऊ शकतात आणि त्या सांस्कृतिक दृष्ट्या योग्य आहेत व स्त्रीपुरुष संवेदना जपणाऱ्या आहेत हे दर्शवते.

देखरेख अहवाल आणि मूल्यांकन

या विभागात प्रोजेक्टसाठी उपयुक्त असलेल्या यंत्रणा आणि बॅचमार्क आणि सामाजिक समावेश योजनेची अंमलबजावणी करण्याचे मूल्यांकन केले आहे. अनुसूचित जाती व जमातींच्या सहभागासाठी व्यवस्था तयार करते आणि देखरेख व प्रमाणीकरण आणि मूल्यमापन अहवाल देखील निर्दिष्ट करते.

संस्थात्मक योजना

या विभागात सामाजिक समावेश योजनेच्या विविध उपक्रम राबवण्यासाठी, संस्थांच्या जबाबदारी व प्रक्रिये बदल माहिती देते. ह्या मध्ये सामाजिक समावेश योजनेची अंमलबजावणी करण्यासाठी, संबंधित स्थानिक संस्था आणि / किंवा स्वयंसेवी संस्थांचाही समावेश आहे.

अंदाजपत्रक आणि अर्थसाहाय्य

ह्या विभागात सामाजिक समावेश योजनेत वर्णन केलेल्या सर्व उपक्रमांसाठी एक आकारणी केलेले बजेट प्रदान करते.

परिशिष्ट B: प्रमाणित सामान्य पर्यावरण करार उपकलम

प्रमाणित सामान्य पर्यावरण करार उपकलम

पर्यावरण आणि सामाजिक व्यवस्थापनच्या कामासाठी मदत म्हणून हे सामान्य उपकलम ह्या वाढीव दस्तावेजामध्ये(अंनेक्स) प्रदान केले गेले आहेत.हे उपकलम वापरून आपण छोटे बदल करू शकतो. आणि हे साधेसोपे उपाय, प्रमाणित सर्वसाधारण EMP(इन्व्हॉयर्नमेंटल म्यानेजमेन्ट प्लॅन) -पर्यावरण वावस्थापन आराखडा चे मुख्य घटक आहेत, आणि त्या बरोबर असलेले छोटे परिणाम पण आहेत जे नेहमी इंडस्ट्री मध्ये सांगितले जातात.हे उपाय अगदी साधारण असतात, आणि, करार प्रक्रिया, प्रत्येक्ष आवाका, कामाचे स्वरूप आणि राष्ट्रीय कायद्यांचे पालन करण्यासाठी त्या नुसार ते बदलले जाऊ शकतात.हे उपकलम करारामध्ये समाविष्ट करणे गरजेचे आहे, आणि कराराच्या पूर्ण काळापर्यन्त ते तसेच पळाले गेले पाहिजेत.हे उपकलम, पर्यावरणाच्या अंमलबजावणी चे कमीतकमी परिमाण दर्शवितात.ते खालील प्रमाणे आहेत:

- परवाना आणि मंजूरी
- जागेची) साईट (सुरक्षा
- पुरातन वास्तूंचा शोध
- कामगारांचे व्यवसाय विषयक आरोग्य आणि सुरक्षितता
- ध्वनी नियंत्रण
- इंधन, सॉल्व्हेंट्स,पेट्रोलियम उत्पादने आणि घातक वस्तूंचा वापर आणि व्यवस्थापन
- कीटकनाशकांचा वापर आणि व्यवस्थापन
- प्रिझर्वेटिव्हज आणि पेंट पदार्थांचा वापर
- स्फोटकांचा वापर
- साईट स्थिरीकरण आणि उपाहार नियंत्रण
- रहदारी व्यवस्थापन
- स्थिर पाणी व्यवस्थापन
- घन कचरा- कचरा आणि बांधकाम कचरा व्यवस्थापन
- द्रव कचरा व्यवस्थापन

प्रमाणित उपकलम

1. परवाना आणि मंजूरी

कामाची सुरुवात करण्यासाठी लागणारे सर्व कायदेशीर परवाने आणि मंजूरी ची पूर्तता कंत्राटदाराने केली पाहिजे.

2. जागेची सुरक्षा

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

बांधकामाच्या जागेवर लागणारी सर्व प्रकारची सुरक्षा कंत्राटदाराने दिली पाहिजे, त्या मध्ये संचयित सामुग्री आणि उपकरणे ची सुरक्षा सुद्धा समाविष्ट आहे. तीव्र हवामाना च्या वेळेस, कंत्राटदाराने कामाची जागा आणि उपकरणे अश्या प्रकारे सुरक्षित केली पाहिजेत, कि त्याने साईट आणि सभोवतालची परिणामी नुकसाचा चे सुद्धा सुरक्षा ची हमी द्यायला हवी. ह्या मध्ये प्रत्येक्ष जागेचे व्यवस्थापन, बांधकाम साहित्य, बांधकाम आणि स्वच्छताविषयक कचरा, तसेच धूप नियंत्रण आणि माती स्थिरीकरण प्रणाली चे अतिरिक्त बळकटीकरण, तसेच कंत्राटदाराकडून होणा-या इतर संभाव्य हानीचे नियंत्रण आणि सुरक्षा कंत्राटदाराने दिली पाहिजे.

.3 पुरातन वास्तूंचा शोध

ह्या कारकरांच्या उपक्रमांच्या अंतर्गत, एखादे ऐतिहासिक किंवा साहित्यिक रुचीचे वस्तू सापडल्या, जसे पूरतन काळातील वसाहत, मुळ किंवा ऐतिहासिक घडामोडींचा पुरावा, किंवा एखाद्या ठिकाणावरील कोणत्याही अस्तित्वाचा पुरावा जो सांस्कृतिक महत्त्व असू शकतो, असे सापडले तर तातडीने सर्व काम थांबवले जाईल आणि निरीक्षण अधिकाऱ्यास ताबडतोब अधिसूचित केले जावे. ज्या ठिकाणी त्या वस्तू सापडल्या आहेत, ती जागा सुरक्षित, संरक्षित, चिन्हांकित आणि स्थानिक पुरातनवस्तु किंवा सांस्कृतिक अधिकाऱ्याच्या परीक्षणासाठी जतन काली जावी. कुठल्याही वस्तूला कृत्रिमता म्हणून म्हंटले जाऊ नये. साईटच्या सुरक्षितेसाठी च्या निर्बंधांसह कंत्राटीक अधिका-याला परवानगी घेऊन ठेकेदाराला पूर्वग्रहदूषित दंड न करता साईटवरील काम पुन्हा सुरु करण्यात यावे.

4. कामगारांचे व्यवसाय विषयक आरोग्य आणि सुरक्षितता

कंत्राटदाराने सर्व कामगारांच्या ते सुरक्षित वातावरणात काम करत असल्याची हमी द्यायला हवी. सगळ्या कामगारांना स्वच्छता सुविधा पुरवल्या पाहिजेत. प्रोजेक्टच्या दरम्यान उत्पन्न झालेला कचरा हा, कंत्राटदार व सार्वजनिक आरोग्यास जबाबदार असलेल्या स्थानिक प्राधिकरणाने मंजूर केलेल्या पद्धतीने व्यवस्थापित केले गेला पाहिजे. कंत्राटदाराने की साईटवर मूलभूत वैद्यकीय सुविधा तसेच प्राथमिक प्राथमिकोपचार प्रशिक्षित कर्मचारी आहेत, ह्याची कंत्राटदाराने हमी द्यायला हवी. मजबूत टोप्या, कोट, हातमोजे, चष्मे, बूट इत्यादिसारख्या विशिष्ट कार्यानुसार कामगारांना आवश्यक असलेले सुरक्षितता उत्पादने पुरवायला पाहिजे. साईटवरची काम सुरु होण्या पूर्वी, कंत्राटदाराने कंत्राटींग ऑफिसरला मंजुरीसाठी व्यावसायिक आरोग्य आणि सुरक्षा योजना पुरविली पाहिजे.

कंत्राटदाराने सर्व कामगारांच्या ते सुरक्षित वातावरणात काम करत असल्याची हमी द्यायला हवी. कामगारांच्या सुरक्षितेसाठी सर्व संबंधित श्रम आणि व्यावसायिक आरोग्य आणि सुरक्षितता नियमांचे पालन करणे आवश्यक आहे. साईटवरील सर्व कामगारांसाठी स्वच्छताविषयक सुविधा प्रदान केल्या पाहिजेत. कामगारांनी मुख्य नियमांचे पालन करण्यासाठी, साईटवर योग्य ती माहिती लावणे आवश्यक आहे.

5. ध्वनी नियंत्रण

कंत्राटदाराने शक्य तितक्या मर्यादे पर्यंत बांधकाम उपक्रमातून निर्माण होणार्या ध्वनी उत्सर्जनाचे नियंत्रित केले पाहिजे. जेथे ध्वनी प्रदूषण होण्याची शक्यता आहे, तिथे यंत्रसामग्री चांगली कार्यान्वित आहे हे कंत्राटदाराने खात्री

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

करून घ्यायला हवी, आणि निर्मात्याने पुरवलेल्या आवाज नियंत्रण प्रणाली) मफलर इ (.हया चांगल्या स्थितीत आहेत कि नाही हे तपासून पाहायला हवे.

जेथे ध्वनी प्रदूषण होण्याची शक्यता आहे, तिथे कंत्रादाराने सर्वोपरी प्रयत्न करून कामाच्या वेळा हया सामान्य कामाच्या तासांमध्ये) स 8.00 ते सायं 5.00 पर्यंत (ठेवणे आवश्यक आहे.आणि रोजच्या कामाच्या वेळात, किंवा सुटीच्या दिवशी जर का हया संभाव्य ध्वनी प्रदूषणाचा स्थानिक लोकांना त्रास होणार असल्यास, कंत्राटदाराने ते ठेकेदाराच्या निदर्शनास आणून, त्याच्या संमतीने सार्वजनिक सूचना आणि ध्वनी नियंत्रण आराखडा तयार करणे आवश्यक आहे.

6. इंधन, सॉल्व्हेंट्स,पेट्रोलियम उत्पादने आणि घातक वस्तूंचा वापर आणि व्यवस्थापन

कोणत्याही घातक पदार्थांचा वापर, जसे कि कीटकनाशके, तेल, इंधन आणि पेट्रोलियम उत्पादने हे जसे सांगितले आहेत तसे योग्यप्रकारे वापरले गेले पाहिजे.तसेच राष्ट्रीय कायद्यांनुसार व कंत्राटी अधिका-याने मंजूर केलेल्या पद्धतीने, घातक साहित्य आणि त्यांचे कंटेनर, हे निकाली काढणे आवश्यक आहे . आणि हया कचरा निकाली काढण्याच्या प्रक्रियेत जर, अंदाजाने वरील साहित्य साठवण योजना, गळती नियंत्रण योजना आणि कचऱ्याच्या विल्हेवाटीच्या पद्धती वापरायचे असल्यास कंत्राटदाराकडून साईट व्यवस्थापन आराखडा तयार करणे गरजेचे आहे .आणि आवश्यक असलेल्या कोणत्याही योजनांना कंत्राटी अधिका-याने मान्यता द्यायला हवी.

- घातक साहित्य व्यवस्थापनासाठी खालील गोष्टी आवश्यक आहेत:
- कंत्राटदाराने, साइटवरील सर्व घातक किंवा विषारी पदार्थांच्या कंटेनर्सचे तात्पुरते संचयन करणे आवश्यक आहे व त्या वर त्याची रचना, गुणधर्म आणि हाताळणीच्या माहितीचे तपशील द्यायला हवेत;
- गळती आणि लीचिंग टाळण्यासाठी घातक पदार्थ हे ना गळणाऱ्या कंटेनर मध्ये ठेवण्यात यावे
- निर्माण होणाऱ्या कचऱ्याची वाहतूक व निर्मूलन हे, राष्ट्रीय कायदे आणि धोरणांनुसार असून ते कंत्राटी अधिका-याने त्या पद्धतीने मंजूर करणे आवश्यक आहे .

7. कीटकनाशकांचे वापर व प्रबंधन

कीटकनाशकांच्या कोणत्याही वापराला कंत्राट अधिकार्याने संमती दिली पाहिजे आणि ते वापर व प्रयोगासाठीच्या उत्पादकांच्या सूचनांच्या अनुरूप असले पाहिजे. कीटकनाशक वारणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीने हे प्रदर्शित केले पाहिजे की तिने या आवश्यकतांना वाचले व समजून घेतले आहे आणि ती कंत्राट अधिकार्याच्या समाधानानुसार वापराच्या सूचनांचे पालन करण्या सक्षम आहे. सगळे कीटकनाशक संबंधित स्थानिक प्राधिकरणाद्वारे प्रतिबंधित न केलेल्या स्वीकार्य कीटकनाशकांच्या सूचीशी जुळले पाहिजे.

वाळवी उपचार करायचे असल्यास, शेजारील क्षेत्रांमध्ये संक्रामण टाळण्यासाठी पर्याप्त रसायन प्रबंधन उपाय लागू करण्याची खात्री करावी आणि योग्य प्रयोग पद्धती व तंत्रांची माहिती व प्रशिक्षण असलेल्या,परवानाधारक व नोंदणीकृत कीटक नियंत्रण व्यावसायिकांच्याच सेवा घ्याव्यात.

8. संरक्षक आणि रंगकाम पदार्थांचे वापर

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

सर्व रंग आणि संरक्षक पदार्थ कंत्राट अधिकार्याच्या स्वीकृतीनेचे वापरले गेले पाहिजेत. वापरल्या जाणाऱ्या आवश्यक घटकांचे विवरण देण्यासाठी कंत्राट अधिकार्याला माहिती दिली गेली पाहिजे, जेणेकरून संभाव्य पर्यावरण प्रभाव व अनुकूलतेसंबंधी माहितीपूर्ण निर्णय घेता येईल.

अतिरिक्त रंग व संरक्षक पदार्थांचे भंडारण, वापर व निकासीचे प्रबंधन उत्पादकांच्या शिफारसीच्या अनुरूप आणि कंत्राट अधिकार्याद्वारे संमती मिळालेले असायला हवे. कंत्राटदार, कंत्राटाच्या कार्यान्वयनादरम्यान वापरल्या जाणाऱ्या पदार्थांची सूची व वापरल्या जाणाऱ्या अनुमानित मात्रा, भंडारण, गळती नियंत्रण व कचरा निकासी यासंबंधी सखोल माहिती, कंत्राट अधिकार्याला पुरवेल. ही योजना कंत्राट अधिकार्याच्या संमतीवर अवलंबून असते.

9. स्फोटकांचे वापर

स्फोटकांचे वापर संबंधित स्थानिक प्राधिकरणाच्या संमतीनुसार होईल आणि त्याचे पर्यवेक्षण व कार्यान्वयन अर्हताप्राप्त स्फोटक तंत्रीद्वारे केले जाईल. विस्फोट(ब्लास्टिंग) स्थानिक प्राधिकरण व कंत्राट अधिकार्याद्वारे विशिष्टपणे स्वीकृती न दिली गेल्यास सकाळी 9 ते दुपारी 4 या मर्यादित वेळेच्या आतच केले जाईल. स्फोटकांच्या कोणत्याही वापरास परवानगी, स्फोटक प्रबंधन व विस्फोट योजना संबंधित स्थानिक प्राधिकरण व कंत्राट अधिकार्याने स्वीकृती दिल्या गेल्यानंतरच, दिली जाईल.

या योजनेत पुढील मुद्द्यांचे समावेश असेल:

1. विस्फोटक पदार्थांचे विवरण, ताब्याचे विवरण, वांछित उपयोगाचे विवरण.
2. स्थळ सुरक्षितता योजना, जीमध्ये यांचे समावेश असेल:
 - अ. प्रारंभक पदार्थ, बूस्टर चार्ज आणि प्रमुख विस्फोटक पदार्थांचे भंडारण
 - आ. हाताळतांना घ्याव्याच्या पूर्वकाळजी
 - इ. स्थळात आणि स्थळाबाहेर केली जाणारी वाहतूक
 - ई. साठवलेल्या पदार्थांची सुरक्षिता
 - उ. अतिरिक्त किंवा नष्ट झालेल्या विस्फोटक पदार्थांची निकासी
3. शेजारील क्षेत्रास असलेला धोका व यांसह लागू करण्यात येणाऱ्या न्यूनीकरण उपायांसंबंधी उपायांचे विश्लेषण:
 - अ. अतिरिक्त दाबाचे प्रसंग
 - आ. गोंगाट
 - इ. उडणारा ढिगारा
 - ई. भूकंपासंबंधी संचार
 - उ. अपघातात्मक विस्फोट
4. विस्फोटक पदार्थ हाताळण्याच्या जबाबदार अशा सर्व व्यक्तींचे नाव व शैक्षणिक अर्हता

10. स्थळ स्थिरीकरण व क्षरण नियंत्रण

कंत्राटदार कार्यान्वयन स्थळावर मातीचे क्षरण प्रबंधित करण्यासाठी विशिष्ट उपाय लागू करेल, ज्यामध्ये खणलेल्या क्षेत्राचे व त्यांच्या अनाच्छादनाच्या वेळेचे न्यूनीकरण, वर्तमान भूमी आच्छादनाची शक्य तेवढी जपणूक, स्वीकृत भूमी आच्छादनाची तरतूद आणि सापडे व छाननी प्रणालींचे वापर सामील आहे. खणकाम करण्याच्या स्थानांवर, कंत्राटदार केव्ह-इन किंवा भूस्खलन टाळण्यासाठी पर्याप्त स्थिरीकरण तंत्र लागू करेल. या उपायांना कंत्राट अधिकार्याने संमती दिली पाहिजे.

कंत्राटदाराने सुनिश्चित केले पाहिजे की गाळासाठीच्या कुपणांसारख्या पर्याप्त क्षरण नियंत्रण उपाय स्थापित केले जावेत. योग्य स्थळ निकासी लागू करायला हवी. बांधकाम साहित्य किंवा गाळाद्वारे कोणत्याही ड्रेनमध्ये अडसर आल्यास अतीप्रवाह किंवा पूर टाळण्यासाठी शक्य तेवढे लवकर काढले पाहिजे. कामादरम्यान व नंतर माती तशीच ठेवण्याकरिता राखण ढाच्यांचे वापर व खोलावर मूळ असलेल्या गवतींची लागवड, यांचा विचार केला गेला पाहिजे. क्षरण व भूमीची घसरण कमी करण्याचे उपाय म्हणून जैव-अभियांत्रिकी उपायांच्या विचार अवश्य केला गेला पाहिजे. सगळ्या ओढ्यांचे व खननकाम क्षेत्रांचे पर्यावरणाच्या दृष्टीने पर्यवेक्षण केले गेले पाहिजे.

गाळ स्थळापासून हलणे आणि जवळील धारा, नद्या, दलदल आणि तटीय जलस्रोतांमध्ये अत्यधिक घाण जमण्यास कारणीभूत होणे टाळण्यासाठी, कंत्राटदार पर्याप्त क्षरण व गाळ नियंत्रण उपाय उदा. हे बेल, गाळ जमाव बेसिन आणि/किंवा गाळासाठीचे कुंपण व सापडे इत्यादी स्थापित करेल.

दलदल, तलाव, नदी व सागरी प्रणाल्यांमध्ये लक्षणीय गाळ जमाव असण्याचे संभव असलेल्या क्षेत्रांमध्ये क्षरण प्रबंधन योजनेची गरज पडेल. या योजनेत संभाव्य धोका, लागू केले जाणारे न्यूनीकरण उपाय, गंभीर मोसमाच्या प्रभावांचा विचार आणि आपत्कालीन प्रतिसाद योजना यांचे विवरण सामील असेल.

तटीय सागरी क्षेत्रालगत किंवा मुख्य धारा किंवा नद्यांजवळ कार्यस्थळ असल्यास, घाणीची पातळी व अन्य गुणवत्ता परिमाण निर्धारित करण्यासाठी बांधकामापूर्वी आणि नियमित अंतरावर, जल गुणवत्ता पर्यवेक्षण केले गेले पाहिजे.

बांधकाम वाहने व यंत्र निर्धारित क्षेत्रांमध्येच धुतले जावेत, जेथे वाहणार्या पाण्याने नैसर्गिक भूस्तरीय जलस्रोतांमध्ये प्रदूषण होणार नाही.

11. हवेची गुणवत्ता

योग्य वेळी, कंत्राटदार कंत्राट अधिकार्याच्या संमतीसाठी वायू गुणवत्ता प्रबंधन योजना सादर करेल. या योजनेत धुळीचे नियंत्रण व प्रबंधन आणि बांधकाम गतिविधींमुळे होणार्या अनावश्यक उत्सर्ग यांसाठी तरतुदी असतील. या योजनेत वाहतूक व स्थळ बांधकाम गतिविधींमुळे निर्मित धुळीचे प्रबंधन तसेच वाहने व उपकरणामधून अत्यधिक उत्सर्गाचे प्रबंधन यासह लागू केल्या जाणार्या इतर नियंत्रण उपायांचा समावेश असेल. कोणत्याही परिस्थितीत तेल फवारणी तंत्र वापरून स्थळ किंवा रस्त्यावरील धुळीचे प्रबंधन केले जाणार नाही.

12. वाहतूक व्यवस्थापन

बांधकाम गतिविधींमुळे क्षेत्रातील वाहतूक सेवांमध्ये व्यत्यय येणार असल्यास उदा. रस्त्यातून तात्काळिक वळण, आपूर्ती व स्थळ संबंधी गतिविधींमुळे अडसर, कंत्राटदार सेवांमधील अपेक्षित व्यत्यय, सामुदायिक माहिती योजाना आणि वाहतूक नियंत्रण रणनीती यांच्या विवरणासह कंत्राट अधिकार्याला एक वाहतूक व्यवस्थापन योजना सादर करेल, जेणेकरून शेजारील समुदायावर कमीत कमी प्रभाव पडेल. या योजनेमध्ये नियोजित व्यत्ययांचा दिवसातील वेळेचा विचार केला जाईल आणि पर्यायी प्रवेश मार्ग, वैद्यकीय, आपत्कालीन रिक्तीकरण आणि अन्य गंभीर सेवांची उपलब्धतेचा विचारही सामील असेल. या योजनेद्वारे संमती कंत्राटदार अधिकार्याद्वारे दिली जाईल.

कंत्राटदाराद्वारे विकसित केल्या जाणार्या वाहतूक व्यवस्थापन योजनेत पुढील घटक सामील असतील:

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

- विस्तृत रस्तेकाम किंवा रस्त्यांतील अडथळ्यांच्या परिस्थितीमध्ये पर्यायी रस्त्यांचे चिन्हीकरण केले जाईल.
- सामान्य मार्गांमधील सर्व व्यत्यांची सार्वजनिक अधिसूचना;
- मार्गचिन्ह, बाधास्थळ आणि वाहतूक वळण स्पष्टपणे दिसले पाहिजे आणि जनतेला सर्व संभाव्य धोक्यांचा इशारा दिला गेला पाहिजे;
- बांधकामाची वाहतूक सामान्य मार्गांमध्ये हस्तक्षेप करत असलेल्या स्थानांवर सर्व पादचार्यांसाठी सुरक्षित मार्गिका व ओलांडण्याची जागा(क्रॉसिंग) यांची व्यवस्था;
- वाहने व पादचारी जनतेचे सुरक्षित व सोयीस्कर प्रवास सुनिश्चित करण्यासाठी आवश्यकतेप्रमाणे स्थळ किंवा रस्त्यांलगत प्रशिक्षित आणि दर्शनीय कर्मचार्यांद्वारे सक्रीय वाहतूक व्यवस्थापन;
- स्थानिक वाहतूक जडनघडणीप्रमाणे कामाच्या वेळांचे अनुकूलन उदा. गर्दीचा वेळ किंवा मवेशींच्या परिचलनाच्या वेळी मोठ्या वाहतूक गतिविधी टाळणे.

13. साचलेल्या पाण्याचे व्यवस्थापन

कोणत्याही परिस्थितीत, कंत्राटदाराच्या कामाच्या परिणाम म्हणून, साचलेल्या पाण्याचे संकलन करण्यास, कंत्राटी अधिका-याची कडून आणि संबंधित स्थानिक पर्यावरणीय आरोग्य अधिकार्यांशी सल्लामसलत न घेता परवानगी दिली जाणार नाही. त्या स्थायी प्रशासनाने केलेल्या शिफारशींची अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे. ते साचलेले पाणी हे मच्छरसारख्या कीटकांसाठी पैदास होण्याचे ठिकाण होत नाही ना, ह्याची काळजी घेतली गेली पाहिजे.

14. घनकचरा व बांधकाम डबराचे व्यवस्थापन

कंत्राटदाराने, राष्ट्रीय घनकचरा व्यवस्थापन धोरणे आणि विनंत्यांचे पालन करणारा एक घनकचरा व्यवस्थापन योजना ठेकेदाराच्या मंजूरीनंतर पुरवायला हवा. कचरा व्यवस्थापन योजनेत, कचरा व्यवस्थापन पद्धतीचा समावेश असेल, ज्यामध्ये राष्ट्रीय कचरा व्यवस्थापन यंत्रणेद्वारे संकलन, साठवण आणि विल्हेवाट प्रक्रिया समाविष्ट असेल. कचरा न जाळता, कंत्राटदाराने राष्ट्रीय कचरा व्यवस्थापन यंत्रणेद्वारे योग्य प्रकारे कचर्याचे पुनः वापरण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे.

कोणत्याही परिस्थितीत कंत्राटदार बांधकाम कचरा साठवण्यास परवानगी द्यायला नको, जेणेकरून कीड व रोगाच्या प्रक्षेपास्त्रामुळे होणारे धोका किंवा आरोग्य जोखीम होईल.

15. द्रव कचरा व्यवस्थापन

कंत्राटदाराने, कचरा व्यवस्थापनसाठी कंत्राटी अधिका-याला, धोरणे आणि संबंधित सेंट व्हिन्सेंट आणि ग्रेनेडीन्स प्राधिकरणाच्या नियमावली नुसार असलेल्या साइट कचरा व्यवस्थापन योजनेचा एक भाग म्हणून, कचरा व्यवस्थापन आराखडा पुरवला पाहिजे. कोणत्याही परिस्थितीत कंत्राटदार बांधकाम संबंधित द्रव कचरा साइटवर किंवा बाहेर नेण्यास परवानगी देता काम नये, किंवा साइटवरून अनियंत्रित पद्धतीने वाहून नेण्यास संमती द्यायला नको, जेणेकरून त्या कचर्यामुळे उपद्रव किंवा आरोग्य धोका उद्भवू शकेल. ह्या साइट कचरा व्यवस्थापन आराखड्यात चालू कायद्यानुसार हा द्रव कचरा कशा प्रकारे संग्रहित, नियोजित आणि काढला पाहिजे ह्याची माहिती देणे समाविष्ट असेल. याव्यतिरिक्त कंत्राटदार ने सर्व साइटच्या टाकाऊ पदार्थांचे निचरा करून, ते काढण्यासाठी चे वेळापत्रक कंत्राटींग ऑफिसर ला देणे आवश्यक आहे.

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

कंत्राटदाराच्या द्रव कचरा व्यवस्थापन योजनेच्या विशिष्ट घटकांमध्ये खालील गोष्टी समाविष्ट असतील: ह्या मध्ये कंत्राटदाराने सर्व समर्पक कचरा व्यवस्थापन आणि सार्वजनिक आरोग्य कायद्यांचे पालन केले पाहिजे; बांधकाम कामातून तसेच, डिमोलिशन मधून तयार होणार सगळं मुख्य कचरा गोळा करणे आणि त्याची विल्हेवाट लावली पाहिजे; बांधकाम कामातून तसेच, डिमोलिशन मधून तयार होणार कचरा योग्य कचरापेटीत गोळा झाला पाहिजे; तसेच द्रव आणि रासायनिक कचरा हा वेगळ्या कचरापेटीत गोळा केले पाहिजे; सगळं गोळा केलेला कचरा हा मंजूर झालेल्या कचरा डेपोत टाकला गेला पाहिजे, आणि ते परवानाकृत व्यक्तींकडून झाले पाहिजे. ह्या प्रकारे योग्यरीत्या, तयार केलेला विल्हेवाटीचा अहवाल, व्यवस्थापनासाठी पुरावा म्हणून वापरला जाईल; जेव्हा शक्य असेल तेव्हा कंत्राटदार योग्य आणि टिकाऊ साहित्य(एस्बेस्टोस वगळून) पुन्हा वापरू शकतो ; बांधकाम संबंधित द्रव कचरा हा साईट वर किंवा त्याच्या बाहेर अयोग्य साठविणास परवानगी देऊ नये, जेणेकरून त्याच्या सामग्रीमुळे उपद्रव किंवा आरोग्य धोका उद्भवू शकतो.

परिशिष्ट C : यूएनडीपी स्टेकहोल्डर रिस्पॉन्स मेकॅनिझम फॉर्म

Empowered lives.
Resilient nations.

सामाजिक आणि पर्यावरण अनुपालन युनिट (एसईसीयू) आणि / किंवा स्टेकहोल्डर रिस्पॉन्स मेकॅनिझम (एसआरएम) ला विनंती सादर करण्यासाठी चे मार्गदर्शन.

ह्या फॉर्मचे उद्दिष्ट

- तुम्ही हा फॉर्म वापरणार असल्यास, मजकूर उठून दिसण्यासाठी, उत्तरे ठळक अक्षरात लिहावीत
- हा फॉर्म भरणे ऐच्छिक आहे, पण आवश्यक नाही. एखादा अर्ज करतेवेळी तो एक मार्गदर्शक म्हणून वापरले जाऊ शकते.

ह्या फॉर्म द्वारे तुम्ही खालील गोष्टी सध्या करू शकता:

1. जर यूएनडीपी तुमच्या सामाजिक किंवा पर्यावरणीय धोरणाचे किंवा वचनबद्धतेचे पालन करीत नसल्यास किंवा, तुम्हाला ह्यामुळे नुकसान पोहोचत असल्यास, तुम्ही हा फॉर्म भरू शकता. ह्या अर्जावर तुम्ही 'पालन समीक्षा' आरंभ करू शकता, जो यूएनडीपी धोरणे किंवा कर्तव्यांचे उल्लंघन आणि त्यांच्या उल्लंघनास उत्तर देण्याकरिता यूएनडीपीच्या ऑडिट व तपासण्यांचे कार्यालयसामाजिक आणि पर्यावरणीय अनुपालन विभागाच्या (एसईसीयू) द्वारा आयोजित स्वतंत्र तपासणी आहे. ह्या अटीची सत्यता पडताळण्यासाठी, 'पालन समीक्षा' दरम्यान SECU आपल्याशी संवाद साधेल. आपल्याला पालन समीक्षा परिणामांबद्दल माहिती दिली जाईल.

आणि/किंवा

2. यूएनडीपी "स्टेकहोल्डर रिस्पॉन्स" साठी विनंती करणे, जेव्हा यू.एन.डी.पी. प्रोजेक्टद्वारे किंवा प्रोजेक्टमुळे तुमच्यावर विपरीत सामाजिक किंवा पर्यावरणीय परिणाम होत असेल आणि, पीडित समुदायांसाठी आणि इतर भागधारकांना एकत्रित आणायची आपण एखादी प्रक्रिया आरंभ करू इच्छित असाल, ज्याने तुमच्या सगळ्या अडचणी एकत्रितपणे दूर होऊ शकतील (उदा. सरकारी प्रतिनिधी, यूएनडीपी इ.) हि स्टेकहोल्डर रिस्पॉन्स प्रक्रिया यूएनडीपी कंट्री ऑफिसच्या नेतृत्वाखाली किंवा यूएनडीपी मुख्यालयाद्वारे कार्यान्वित होईल. आणि त्याचा एक भाग म्हणून यू.एन.डी.पी. चे कर्मचारी सत्य शोध आणि उपाय विकसित करण्यासाठी तुमच्याशी संप्रेषण करतील आणि संवाद साधतील. आवश्यक असल्यास दुसरे स्टेकहोल्डर्स सुद्धा ह्यात सहभागी होऊ शकतात.

कृपया हे लक्षात घ्या की, सरकारी प्रतिनिधी आणि प्रोजेक्टसाठी जबाबदार असलेल्या यूएनडीपी कर्मचा-यांशी थेट संवाद साधून आपल्या समस्येचे निराकरण करण्याचा आधीच प्रयत्न केला नसेल, तर तुम्ही यूएनडीपीच्या स्टॅकहोल्डर्स रिस्पॉन्स यंत्रणेला विनंती करण्यापूर्वी तसे करावे.

गोपनीयता जर तुम्ही पालन समीक्षा निवडल्यास, आम्ही तुमची ओळख गोपनीय ठेवू (केवळ पालन समीक्षा टीमला ते माहिती असेल). आपण स्टॅकहोल्डर्स रेस्पॉन्स मेकॅनिझम निवडल्यास, तुम्ही सुरुवातीची पात्रता तपासणी आणि तुमच्या केसचे मूल्यांकन करताना, तुमची ओळख गुप्त ठेवू शकता. जर तुमची विनंती पात्र असल्यास आणि मूल्यांकन प्रतिसाद योग्य असल्यास, युनडीपी कर्मचारी तुमच्या प्रस्तावित प्रतिसादावर चर्चा करतील आणि तुमची ओळख गोपनीय कशी ठेवावी यावर सुद्धा चर्चा.

मार्गदर्शन

विनंती पाठवताना कृपया शक्य तितकी माहिती प्रदान करा. जर आपण चुकून एक अपूर्ण फॉर्म पाठवला, किंवा अतिरिक्त माहिती प्रदान करू इच्छित असल्यास, फक्त त्या बदल स्पष्ट करणारा एक फॉलो-अप ईमेल पाठवा.

तुमच्या बदलची माहिती

तुम्ही ...

1. यूएनडीपी-समर्थित प्रकल्पामुळे पीडित व्यक्ती आहे का ?

आपल्यास लागू होणार्या उत्तरासाठी "X" मार्क करा: होय : नाही:

2. एखाद्या पीडित व्यक्तीचा किंवा समूहाचा अधिकृत प्रतिनिधी आहेत का?

आपल्यास लागू होणार्या उत्तरासाठी "X" मार्क करा: होय : नाही:

तुम्ही जर अधिकृत प्रतिनिधी असाल तर, कृपया या फॉर्ममध्ये एक किंवा अधिक फाइल संलग्न करून, आपण प्रतिनिधित्व करत असलेल्या सर्व लोकांची नावे प्रदान करा आणि त्यांच्या वतीने कारवाई करण्यासाठी त्यांच्या अधिकृततेचे दस्तऐवजीकरण करा.

3. नाव:

4. आडनाव:

5. कोणतीही इतर ओळखण्याची माहिती:

6. पत्रव्यवहाराचा पत्ता:

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

7. ईमेल पत्ता:
8. दूरध्वनी क्रमांक (देश कोडसह):
9. आपला पत्ता / स्थान:
10. जवळचे शहर किंवा गाव:
11. तुमच्याशी कसा संपर्क साधावा याबद्दल कोणतीही अतिरिक्त सूचना:
12. देश:

तुम्ही यु .एन. द.पी कडून काय घेऊ इच्छिता : पालन समीक्षा आणि / किंवा स्टेकहोल्डर रिस्पॉन्स

तुमच्याकडे चार पर्याय आहेत:

- पालन समीक्षासाठी एक विनंती सबमिट करा;
- स्टेकहोल्डर रिस्पॉन्ससाठी एक विनंती सबमिट करा;
- पालन समीक्षा आणि एक स्टेकहोल्डर रिस्पॉन्स या दोन्हीसाठी एक विनंती सबमिट करा;
- तुम्ही अनिश्चित आहात की पालन समीक्षा किंवा स्टेकहोल्डर रिस्पॉन्स देऊ इच्छिता, का दोन्ही बाबी कडून तुमची अडचण सोडवू इच्छिता.

13. तुम्ही चिंतीत आहे का कि, यूएनडीपी सामाजिक आणि / किंवा पर्यावरणविषयक धोरणाची किंवा बांधिलकीची पूर्तता करण्यात अयशस्वी होईल, किंवा तुमच्या समाजास हानी पोहचवू शकते?

आपल्यास लागू होणार्या उत्तरासाठी "X" मार्क करा: होय : नाही:

14. तुम्ही पालन समीक्षा प्रक्रियेत आपले नाव (नावे) गोपनीय राहण्यास इच्छुक आहात का ?

आपल्यास लागू होणार्या उत्तरासाठी "X" मार्क करा: होय : नाही:

गोपनीयतेची विनंती केल्यास, त्याचे कारण द्यावे:

तुम्हाला लागू होणार्या उत्तरासाठी "X" मार्क करा: होय : नाही:

15. तुम्हाला यूएनडीपी प्रकल्पामुळे सामाजिक आणि पर्यावरणीय प्रभावांची जोखीम किंवा प्रभाव, व ते एकत्रितपणे सोडवण्यासाठी अन्य भागधारकांबरोबर उदा. सरकार, यूएनडीपी इ, काम करणे आवडेल का?

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

तुम्हाला लागू होणार्या उत्तरासाठी "X" मार्क करा:

होय : नाही:

16. आपल्या प्रतिसादाच्या विनंतीच्या सुरुवातीच्या मूल्यांकना दरम्यान आपले नाव (गो) गोपनीय राहण्यास आपल्याला आवडेल का?

तुम्हाला लागू होणार्या उत्तरासाठी "X" मार्क करा:

होय : नाही:

गोपनीयतेची विनंती केल्यास, त्याचे कारण द्यावे:

17. स्टॅकहोल्डर रिस्पॉन्ससाठी विनंत्या ह्या, जोपर्यंत तुम्ही असे सूचित करत नाही की त्या यूएनडीपी मुख्यालयाद्वारे हाताळले जाव्या, तो पर्यन्त त्या यूएनडीपी कंट्री कार्यालयातून हाताळल्या जातील. तुम्ही यूएनडीपी मुख्यालयांतून तुमची विनंती हाताळण्यास इच्छुक आहात का?

तुम्हाला लागू होणार्या उत्तरासाठी "X" मार्क करा:

होय : नाही:

जर होय असेल, तर यूएनडीपी मुख्यालयायातून तुमची विनंती कशी हाताळावी हे कृपया सांगा:

18. आपण पालन समीक्षा आणि स्टॅकहोल्डर रिस्पॉन्स दोन्ही घेऊ इच्छित का ?

तुम्हाला लागू होणार्या उत्तरासाठी "X" मार्क करा:

होय : नाही:

19. तुम्ही पालन समीक्षा किंवा स्टॅकहोल्डर रिस्पॉन्स साठी विनंती करू इच्छित का?

तुम्हाला लागू होणार्या उत्तरासाठी "X" मार्क करा:

होय : नाही:

तुम्ही चिंतीत असलेल्या यूएनडीपी प्रोजेक्टची माहिती, आणि त्या चिंतेचा प्रकार:

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

20. तुम्ही कुठल्या यूएनडीपी-समर्थित पोरजेक्टबद्दल चिंतीत आहात ? (माहित असल्यास):

21. प्रोजेक्टचे नाव (माहित असल्यास):

22. प्रोजेक्टबद्दल च्या तुमच्या समस्यांची थोडक्यात माहिती द्या. यूएनडीपीची सामाजिक किंवा पर्यावरणीय धोरणे आणि वचनबद्धतेचे पालन करण्यात आपणास काही अडचणी असल्यास आणि या धोरणांचे आणि वचनबद्धतेची ओळख पटल्यास, कृपया आम्हाला कळवा (आवश्यक नाही) . कृपया कोणत्या प्रकारचे पर्यावरणीय आणि सामाजिक परिणाम होऊ शकतात किंवा झाले आहेत व टायचे प्रकार वर्णन करा. अधिक जागा आवश्यक असल्यास, कृपया कोणतेही कागदजत्र संलग्न करा. तुम्ही कोणत्याही भाषेत आपण लिहू शकता

- ...
- ...
- ...
- ...

23. तुम्ही या प्रोजेक्टसाठी जबाबदार असलेल्या सरकारी प्रतिनिधी आणि यूएनडीपीच्या कर्मचार्यांशी आपल्या तक्रारींवर चर्चा केली आहे का? गैर-सरकारी संस्था?

तुम्हाला लागू होणार्या उत्तरासाठी "X" मार्क करा:

होय :

नाही:

जर होय असेल तर, कृपया कुठल्या समस्येबद्दल आपण चर्चा केली आहे त्यांचे नाव(वे) द्या

त्यात आपण आधीच या समस्येबद्दल संपर्क साधला आहे अशा अधिकार्यांचे नाव द्या:

पहिले नाव	आडनाव	पात्रता /हुद्दा	संपर्क साधण्याची अंदाजे तारीख	त्या अधिकार्याकडून मिळालेला प्रतिसाद

परिशिष्ट VI (b) – पर्यावरण व सामाजिक प्रबंधन ढाचा

हरित हवामन निधी अर्थसाहाय्य प्रस्ताव

24. ह्या प्रोजेक्ट द्वारे पीडित अन्य व्यक्ती किंवा गट आहेत काय?

तुम्हाला लागू होणार्या उतरासाठी "X" मार्क करा:

होय :

नाही:

25. कृपया ह्यास मान्यता देणारया अन्य व्यक्ती किंवा गटांची नावे आणि / किंवा वर्णन द्या:

पहिले नाव	आडनाव	पात्रता /हुद्दा	संपर्क माहिती

कृपया तुम्हाला SECU आणि / किंवा SRM ला पाठवायच्या असलेले दस्तावेज ईमेल मध्ये संलग्न करा.

जर तुमचे सर्व संलग्नक एका ईमेलमध्ये बसत नसले तर कृपया एका पेक्षा जास्त ई-मेल पाठवल्यास संकोच करू नका.

[सादर करणे आणि समर्थन](#)

आपली विनंती सादर करण्यासाठी, किंवा तुम्हाला मदतीची आवश्यकता असल्यास कृपया : project.concerns@undp.
ह्यावर ईमेल करा.